

ԽԱՅՃԱՄՈՒՆ ԿՔՈՎԿԱՆ

Վերք Հայաստանի

Գլուխ առաջին

1

Բարիկենդան էր: Ձինն էկել, դիզվել, սար ու ձոր բռնել էր: Պարզրկա գիշերը
Է՛նպես էր գետինը սառցրել, որ ամեն մեկ ոտը կոխելիս հազար տեղից
տրաքտրաքում, ճոճոում, ճքճքում էր ու մարդի ջանը սրտացնում, ձեն տալիս:
Ամեն մեկ ծառի ճղքներից, ամեն մեկ տան բաշից հազար տեսակ սառցի լույս,
հազար տեսակ ձնի քույա կախ էր էլել ու բիզ-բիզ իրար վրա սառել: Հենց գիտես՝
սար ու ձոր կամ նո՛ր էր ծաղկել, կամ նո՛ր ծերացել, մահվան դուռն ընկել՝ շունչն
էր մնացել, որ տա ու աշխարքիս բարով մնա ասի: Ղուշ, գազան, անասուն,
սողուն՝ որը փետացել, էստեղ-էնտեղ վեր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ
բունը մտել, ձենը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում: Գետերի,
առվրների երեսները սառիցը մեկ գազ էկել, հաստացել, իրար վրա դիզվել,
էնպես էր ջրի, աղբրի բերնին հուպ տվել, որ մոտրների կանգնողը միմիայն
նրանց խույ ձենն էր լսում, որ սառցի տակին տխուր, տրտում քլքլում էր ու էլ ետ
էստեղ-էնտեղ կամաց-կամաց ձենը կտրում, պապանձվում, սառչում:

Արեգակը էս առավոտ որ գլուխը քնի տեղիցը ու աղոթարանիցը չի՛ բարձրացրեց
ու աչքը աշխարքի վրա քցեց, շողքը սարերի գագաթին, դաշտերի գլխին Է՛նպես
էր պեծին տալիս, պսպղում, փայլում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում,
կանաչ ու կարմրին տալիս, որ հենց իմանաս, թե ավնագ, գնդութ, յախութ ու
հազար տեսակ-տեսակ անգին քարեր ըլեին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին,

դոշին փռած: Սարերի սառը բուրբ, ձորերի դառնաշունչ քամին Է՛նպես էր մեյդան բաց արել, գոռում, փշում, հոսան անում, ձնի թեփը իրար գլխով տալիս, որ ճամփորդի քիթ ու պոռնկը կպցնում, ճաքացնում, երեսը պատռում, գլխին, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերան լցնում, շատին կամ ձորերն էր քցում, խեղդում, կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փետացրած՝ ճամփից խոկում, սար ու չուլ քցում, խեղդում կամ քարեքար տալիս:

Էսպես մեկ խիստ ձմեռվան օրի լիսն ու մութը որ բաժանվեցավ, ու աղոթարանը բաց էլավ, քանաքոցիք քնից վեր կացան, տան երդիկները բաց արին, երեսները լվացին, մեկ-երկու խաչ հանեցին, բարի լիս ասացին իրար, երեխեքը ծածկեցին, ու ամեն մարդ սկսեց գնալ իր բանը: Մեծ մարդիկը միրքըները սանդղելով, պառավ կնանիքը չարսավը կոնատակների տակին՝ կամաց-կամաց տանիցը դուս էլան ու տերողորմյա քաշելով, Հայր մեր ասելով, Հրաժարիմքը կամ Հավատով խոստովանիմք քթըների տակին փնթփնթացնելով, իրար ողջույն տալով, շատը իր տակը քցելու շորը կամ մորթին ձեռին բռնած, քիթ-քթի տված՝ գնացին ժամ, դուռը պաշեցին, Էն վախտին վրա հասան, որ տերտերը դեռ չէ՛ր Էկել, ժամկոչին ասեցին, որ զանգակը քաշի, ու իրանք մեկ-քանի ծունր դնելուցը հետո՝ մարդիկը սեղանի առաջին կամ տների տակին, կնանիքը ետի դասումը իրանց համար իրար մոտ շորը փոեցին, չոքեցին, գլուխ-գլխի դրին ու սկսեցին գրից անիլ, իրանց գեղի ու տների բանը պատմիլ, իրար հալ հարցնիլ, մինչև տերտերն Էկավ, ճրագները, կանթեղները վառեցին, որտեղ ձեթ չկար, մղդսին ածեց, տերտերի փիլոնը քցեց, ու ընչանք մյուս ընկերն ու տիրացուքը կգային, նա էլ մեկ-քանի ծունր դրեց, չոքեց, սաղմոս ասաց, աղոթք արեց, Էկողներին լավ վարավուրդ արեց, որի քեֆը հարցրեց, որի հետ էլ Էնքան գրից արեց կամ աչքերը ճմբռեց, մինչև խալխը մի քիչ շատացավ, ընկերն Էկավ, Հրաժարիմքն ասեցին գդակը գլխներին, երեսները դեպի Արևմուտը դարձրին, ու հետո էլ ետ շուռ Էկան, Հավատամքն ու Մեղեն սկսեցին, զանգակն մեկ անգամ էլ քաշեցին, որտեղ զանգակ չկար, ժամհարը գնաց, կտրների, աղբսների վրա ձեն տվեց, ու ժամն սկսեց կանգնիլ: Տերտեր, տիրացու ժամն Էին ասում, ժողովուրդը ծունր դնում, խաչ հանում կամ չոքում, նստում, ու աշխատասեր, ժիր մղդսին յա ճրագի ծերը կտրում, յա կանթեղներին լիս տալիս, յա թե չէ՝ միրուքը քորելով, կոնդալ գլուխը տրորելով, արշտոտալով դուրս ու տուն էր անում, բուրվառ շինում, կամ Էրեխեքանց գլխին խփում, որ հանդարտ կենան, դալմաղալ չանեն, դես ու դեն

շվագին: Բագի անգամ էլ բռնոթու դուքին ջիբիցը կամ ծոցիցը հանում, թափ տալիս, ինքը քաշում, փոշտում, երեսին խաչ հանում յա սաստանին անիծում ու քեղխուղեքանցը թավազա անում, պատիվ տալիս ու էլ ետ ծանր-ծանր գալիս, իր տեղը կանգնում կամ տերտերի հրամանը կատարում:

Չահել, տան տղերքն էլ ամառվան պես խոտ հնձելու, կալ կալսելու, բաղ փորելու, էտելու, թաղելու, դարման կրելու դարդ շունենալով՝ ճնկոտալով, աչքները ճմռեցին ու քնահարամ մտան գոմը, որ տավարին, ձիանոցը խոտ տան, տակրները սրբեն, ջուրը տանին, ձիանը թիմարեն ու հետը խաղ ասելով էլ ետ կապեն ու գնան տուն: Հարզևոր հարսերը՝ ասղարույր գյուլաբաթնի օշմաղը մինչև քթրների կեսը խոր քցած, քող ու լաչակի ծերը աչքերի տակը խոր քաշած, որ էլ երեսները չէր երևում, մեկ դարայի կամ դադաք մինթանա հաքրներին, մովի կամ կտավի շապկով գարդարած, մեկ մեծ գոտկով մեջքները չորս տակ, հինգ տակ կապած՝ դժի պես կուփ-կուփ վեր թռան, երեսներին մի քիչ ջուր քսեցին, փեշով սրբեցին, ու որն սկսեց տունն ավելել, որը դուռը սրբիլ, որն էլ չախմախին տվեց, կրակ արեց, որ թունդիրը վառի ու տան թաղարեքը տեսնի, պղնձները վրեն դնի ու կերակուրները էփի, հագիր անի: Տան շահել աղջկերքն էլ գլխրները սանդրեցին, մագրները հուսած, քամակներին քցած, կարմրագագաթ պոպոզ մորթե գդակները գլխրներին, անկաջները կապեցին, դաստամալն ուսրներին քցեցին, կուժը վրեն դրին, բերանը կալան ու գնացին, որ տան համար ջուր բերեն, ու երկար ժամանակ ջրի վրա իրար հետ գրից տալուցը ետը՝ էլ ետ իրար հետ խոսալով, ծիծաղելով մեկն իրանց տունը գնաց, մյուսն՝ իրանց: Արեգակի շողքն ընկավ տուն. բորյագը մեկ կողմից էր շվացնում, բզզում, հոսանը մյուս կողմից ֆստացնում, փստացնում, վզվզում, ձիանը փանջարեքովը ու երդկովը ներս ածում, աչք ու անկաջ լցնում, ու էրեխեքն էլ քնաթաթախ վեր կացած, թունդրի չորս կողմովը բոլորված, շարված, ու դեռ անվա՛ ոտըները քարին, գետնին էին ծեծում, մորըները խփում, որ հաց առնին, ուտեն: Աթարի սև, թանձր ծուխը դուռն ու երդիկը կալել, տունը մխի ծով էր շինել, էնպես որ մարդի աչքը առաջը չէ՛ր կարում ջոկի: Էրեխեքանց սուգ ու շիվանը գլուխ էր տանում, քյալլա ծակում: Որն օրորոցումն էր լալիս, որը դեռ յորդանի տակին, աչք ու բերան ծխով լիքը՝ գոռում, հարայ տալիս, որն էլ տված հացովը հերիք չէր, էլի ժնգժնգում, ուզում էր, որ էլի տան, որ ձենը կտրի: Խեղճ տանտիկինը հո, չէ՛ր իմանում, թե ձեռը ո՛րի բերնին դնի, ո՛րի աչքը կշտացնի, ու իր բերանն ու աչքը հո, բաց ու խուփ անելով մեռել

Էր, հենց բռնի՛ր: Է՛նքան ծուխ էր կուլ տվել, բռնոթի քաշել, փռշտացել, հագացել, որ սիրտն էկել էր, բողազին դեմ առել: Է՛նքան աչքերը տրորել էր ու աղի արտասունք թափել, որ աչքի լիսը թռել էր: Է՛նքան կուզեկուզ, հավկրի պես ման էր էկել պուճախե-պուճախ ընկել, որ էլ մեջքը չէ՛ր կարում քաշիլ: Թունդիրն էլ քանի կենում էր, թեժանում էր: Պղնձները դլթդլթալով եփ էին գալիս, ինքն էլ թունդրի չորս կողմը դուբարա ավել քսեց, սրբեց, կերակրների համը տեսավ, աղ քցեց ու մտիկ էր անում, որ ժամավորը տուն գա:

Աստուծո ողորմությունը հասավ. ծուխը ետ քաշվեցավ. քամին ետ առավ, ջրի գնացողները էկան, տղերքն էլ հավաքվեցան. արեգակը մեկ ջիդաբոյ էկավ, բարձրացավ, բայց դեռ Ողորմի աստծու ձեն չլսած, ժամավորները չէկած՝ ո՞վ էր կարող, որ բերանը նշխարք դնի:

Առվուտա սհաթի ութը դեռ չէ՛ր ըլիլ, Էս որ ասում եմ:

Է՛հ, ժամ չի՛ դառավ մեր գլխին, մեկ իշի հարսանիք դառավ, տո, սկսեց տանուտեր Օհանեսի մեծ տղա Աղասին բերանը բաց անիլ ու ինքն իրան թոնթորալ, բարկանալ, որ իր բոզ ձին թամքել, հագիր էր արել, որ Էսոր դուս գնա, ջիրիդ խաղա ու ուզում էր, մոնց որ ըլի, մեկ փոքր նհար անի, ձիու քամակն ընկնի ու գնա, իր թայդաշ (տոլ) տղերքանց հետ իր քեֆն արամիշ անի: Տո՛, ձեր տունը չքանդվի, ախր ի՞նչ խաբար ա Էսքան պոչը ձգել, երկարացնել: Մեկ-Էրկու ծունր դի՛ր, երեսիդ մեկ-քանի խաչ հանի՛ր, պրծանք, գնաց. ժամի դուռը պաշ արա՛, էլ ետ արի՛, քո բանդ տե՛ս: Ի՞նչ ա, Էսպես օրն էլ ժամի տուտը բռնիլ, ե՛րկար մտիկ անիլ, որ հա կա՛ց ու բերանդ բաց ու խուփ արա՛, թե Օրհնյալ եղերուքն ասեն, որ բերանդ հացի համ տեսնի: Խաչը գիտենա, Էս հալտրներն ու պատավները քանի մեծանում են, խելքըներն էլ հետըները կորցնում: Կուզես բարկացի՛ր, կուզես սառը ջուր խմի՛ր, որ մեռնիս էլ, Էնքան պետք է մտիկ անես, որ ժամավորները գան, Ողորմի աստված ասեն, որ բալքի թե աչքդ մի բան տեսնի: Մարդի աչքը ջուր ա կտրում, լերդը չորանում: Էսօր էլ հո մատաղ չե՞ն մորթել ու ժամի դռանը բաժանում, որ հա թե մտիկ էլ անես, էլի աչքդ մի բան տեսնի, բերանդ մսի համ, քիթդ մսի հոտ առնի: Տերտերների գլուխն էլ հո Էսօր լավ տաքացած՝ ի՞նչ են մտիկ անում, թե գելը ոչխարը տարավ: Էլ տուտը չե՛ն կտրում, լավ-օսալ մի քիչ ոտը բարձրացնում, որ աղունը շուտով վեր գա, ամեն մարդ իր տուն գնա: Էչ չե՛ն

միտք անում, թե էսօր ի՞նչ օր ա: Էս կարգ դնողին ի՞նչ ասեմ. նրա հորն ողորմի, ինքը հացի տեղ խոտ կըլի կերած, բա՛ս... Փորս վեց-վեց անում, դլվլոց ա ընկել, էլի հա կա՛ց ու գլխիդ վա՛յ տո՛ւր, թե ժամը պետք է արձակվի, որ փորիդ արքայություն ըլի:

Տո՛, խա՛նի խարաբ, ի՞նչ էլավ քեզ. մի քիչ որ համբերես, լեզուդ քեզ անես, լավ չըլի՞լ. ի՞նչ ես առավոտ-առավոտ էլ բերնիդ կապը կտրել, հո կրակ չի՞ ընկել փորդ ու քեզ էրում, խորովում, ասեց մերը բարկանալով, հո

աշխարքը տարան ո՛չ, դու մնացիր: Մենք ջա՞ն չունինք, մեզ աստված չի՞ ստեղծել, հողի՞ցը դուս էկանք: Պա՛-պա՛, պա՛-պա՛... Էս ժամանակիս տղերքը հենց սալթ գժվել, կապովի են դառել: Ո՛չ մեծի պատիվն են պատիվն են ճանաչում, ո՛չ հավատի գինը, ո՛չ ժամի, աղոթքի գորությունը: Էս ա, որ աստված մեր գլխին բարկացել, ամեն կողմից մեզանից գույունը պակաս չի ըլում, է՛: Ամենն էլ իրանց ձին են քշում: Էրեկվան երեխեն էլ դեռ ոտը չի՛ էլած՝ ոտն ա բարձրացնում, հո աստված չի՛ վերցնիլ: Վեր կացար տեղիցդ, տո՛, մեկ հլա աստծուն փառք տո՛ւր, երեսիդ խաչ հանի՛ր, հոգիդ միտքդ բե՛ր ու ետո ուզածդ արա՛, է՛. հո ճաքեցիր ո՛չ: Տա՛, տա՛, տա՛... Աստված ազատի էս ժամանակվա երեխեքանց ձեռիցը. որ թողաս, աշխարք կքանդեն: Լավ ա, որ աստված էսպես անօրեն բանին համբերում ա, ես ըլիմ, չե՛մ համբերիլ:

Աղասին հնազանդ որդի էր: Ղորդ ա, մորը ո՛չինչ չասեց, լովեց, բայց ասածը մեկ անկաջովը մտավ, մյուսովը դուրս էլավ: Ոտի տակին կրակ էր վառվում. սիրտն ուզում էր բերնովը դուս գա: Գեղունը մեծացած ռամիկ տղա հազարից մեկ անգամ ժամի երես չէ՛ր տեսել, մեղի ձեն չէր լսել, կողքերն ու գլուխը չույն, սարում հաստացրել: Մեկ գատկին, մեկ էլ ջրօրհներփին, սատանի աչքը քոռ, դորդ ա, զանգակի ու պատարագի ձեն իմանում էր, բայց վա՛յ էն իմանալուն. ո՛չ սրտին էր քյար անում, ո՛չ ջանին: Նրա համար ժամն ու գիլի հարսանիքը մեկ էր. ո՛չ բառն էր իմանում, ո՛չ գորությունը. ծունր դնելիս կամ չոքելիս էլ մեջքն ու ոտներն էին ցավում, ծալապատիկ նստում էր, բեզարում էր, ոտի վրա կանգնում էր, չէ՛ր կարում համբերի: Շատ անգամ ճարը կտրում էր, դուս էր գալիս ժամի հայաթը, մեկ գերեզմանաքարի վրա նստում, մեկ կուշտ քնում, էլ ետ ներս մտնում: Շատ անգամ էն վախտին էր ժամ գնում, որ ամեն բանը կերել պրծել,

Օրինյալ եղերութն էին ասում: Ո՛չինչ. մեկ-երկու խաչ էր հանում երեսին, ժամի դուռը պաշում, ետ դառնում:

Սաքի մենք Է՞նպես չենք անում, կոպիտ գեղըցու վրա ի՞նչ ենք զարմանում կամ ծիծաղում: Գրի սեն ու սպիտակը հո, Էսպես տեղը, տերտերներն էլ բռանց էին ջոկում. ավետարան կարդալիս հազար անգամ յա չեշմակը (գյոզուկը) դգում, յա տիրացվի, մղդսու վրա բարկանում, յա գրակալը դռշրներին քաշում, յա գլուխ, երես գրքի միջուներ կորցնում, մեկ պատիկ մոմ էլ ձեռներն առնում, յա մոնթի գլխին խփում, որ մոմը դուզ բռնի: Շատ անգամ էլ, որդիանց որդի, մեկ փիս, անմարս, դժար, ատամ, գլուխ կոտրող բառ էլ որ չէր ռաստ գալիս, հենց գիտես, թե սատանի թամբը կորավ. շատ կռանալուցը, մոմը մոտ բռնելուցը յա գիրքն էր էրվում, յա նրա միրուրը: Ամա Էսպես բառեր վարավորդ էին արել, մոտանալիս կամ գլխովն էին պտտում, կամ մեկ գիրն ասում, մյուսը կուլ տալիս. յա թե չէ՛ սխ կարդալու տեղ՝ սխ կամ սխտոր ասում, դս ասելու տեղ՝ դսրախ, ու ժամ օրինողն էլ յա չոռ էր ասում, յա չէ՛ լսում: Մեկ գիր պակաս ժամանակին հո, աստված հեռու տանի. ժամ ու ժողովորդ, տերտեր, տիրացու իրար գլխով էին դիպչում. ամեն բերնից Էնպես մեկ խոսք էր դուս գալիս, որ գուռնի փոխանակ դափ էին ածում, մնի տեղ ցխավելը յա քշոցը կարդացողի ձեռը տալիս, տպողին օրհնում, կազմողին գովում ու գեջդանգեջ, պրծնելիս, աստծուն Էնքան իրանց հոգու համար շնորհակալություն չանում, որքան գրքից, ավետարանից ազատվելու խաթեր: Թե մեկ վարդապետ էլ պատահում էր Էսպես վախտը, աստված հեռու տանի, Էշը մնում էր ցխումը խրված, կարդացողի ոտն ու ձեռը դող էր ընկնում, լեզուն կապվում:

Չէ՛ զարմանալու. ի՞նչ անեն խեղճերը, գեղերումը վարժատուն չունին, քաղաքներումը՝ օրինավոր վարժապետ, ու շատի փորում, հինգ օր ման գաս, մեկ այբի կտոր չե՛ս գտնիլ: Է՛ն էլ շատ ա, որ իրանց ջուրը ջրամանիցը հանում են, իրանց բանը յուրա տանում, ժամի կարգը կատարում: Ամենս էլ լավ գիտենք, թե ո՞ւմ մեղքն ա, ամա հիմիկ խոսալու վախտը չի, հետո կասեն. ի՞նչ ասեն, ինացողն ինացավ ու անկաջի տակն էլ բալքի թե քորեց. բայց անկաջի տակը քորելով փոր չի՛ կշտանալ, լավ է մեկ օր առաջ իր բանը կարգին բռնիլ ու չասիլ՝ Էգուց, Էգուց: Էգուց էլ Էս օրվանից ա, ընչանք Էգուց-Էլօր կրքենք մեր բանը, գելը սուրուն կտանի. ով անկաջ ունի, լսի, թե չէ ոտը քարին կառնի:

Մեր Աղասին, բացի սրանից, դորդ ա, տարին իրեք-չորս անգամ սրբություն էլ էր առնում, խոստովանվում, պաս ու ծում պահում, գատկի մատաղին ընկեր ըլում, խունկ ու մոմ վառում, իր մեղքը բոլոր տերտերի վիզը կապում, ինքը բերանը սրբում, ձեռները լվանում, դրաղ կանգնում, բայց էս պարտքիցը պրծածին պես, քրդի ասածին պես՝ «Էլմը գեն կիկոն» էր, «Էլմը գեն կիկոն»: Էլ էն ջուրը, էլ էն շաղացը, ո՛չ դուղն էր բան մտնում, ո՛չ բերանը լազաթ առնում: Շատ անգամ ժամի ճամփեն էլ էր մտքիցը քցում, խունկն ու մոմն էլ: Էս մեկ ադաթ էր. աչքը բաց էր արել, Էնպես էր տեսել, թե հինգ նավակատյացը միս չպետք էր կերած, ժամ գնացած, ծում պահած, սրբություն առած, պատարագ արած, հոգո հաց տված, գերեզմաններն օրհնած. ուրիշներն անում էին, ինքն էլ Էնպես էր անում, աղքատաց կերակրում, շատ անգամ քահանա, խալիս կանչում ու իրանց ննջեցելոց հոգիքը հիշում: Բոլոր, բոլոր հիանալի սովորություններ էին, աննման օրենք, սուրբ աստվածապաշտություն և մարդասիրություն: Աստված տա,

ամեն ազգ էս բարեգործությունները ունենան, որ մեր ընտիր հայերն ունին, ամա Աղասու ջիզըրը հենց Էնդուր վրա էր շատ անգամ գալիս, որ ինչ անում էին, խելքումը չէին նստացնում, թե բանի գորությունն ի՞նչ ա: Հանդն էր դուս գալիս՝ իր մասիլն ու պտուղը, դաշտերի ծառն ու ծաղիկը, երկնքի պայծառ արեգակի, լուսնի, աստղերի լիսը տեսնելիս նրա հոգին վերանում էր, խելքը թռչում, շատ անգամ աչքերը ծով դառած՝ տեղն ու տեղը մնում կանգնած. հենց իմանում էր, թե իրան դրախտը տարան: Ձեռները քցում, գլուխը բաց անում, երեսը մեկ երկինքը, մեկ երկրի վրա քցում, հոգոց հանում ու ցանկանում էր, որ ձեն տա: Ա՛խ, ո՞վ ես դու, ո՞վ, յարադանիդ դուրբան, աստված, որ Էսքան բարիքը ստեղծել ես մեզ համար: Ա՛խ, ընչի՞ չե՛ս քո սուրբ երեսը մեկ օր մեզ ցույց տալիս, որ ոտներդ ընկնինք, մեր սիրտը, մեր հոգին քեզ մատաղ տանք: Թե ասես՝ երկիրն ա մենակ գեղեցիկ, հազար ծաղկներով, բուսով զարդարած, բաս երկինքը ո՞ր թողան, որ ցերեկը ինձ լիս ա տալիս, հանդիս պտուղը հասցնում, գիշերը մութն իմ աչքիցս հեռացնում ու Էնպես, չադրի պես գլխիս վրա կանգնած՝ անձրև, արև տալիս, որ ես ապրիմ, որդիքս պահպանեն, աշխարքի պետքը գամ, որ մեռնելիս էլ գան հողիս վրա, ինձ մեկ դարտակ ողորմի ասեն: Ա՛խ, երկնային թագավոր աստված, քանի աչքս բաց եմ անում, էս քո արարածը տեսնում, սիրտս կրակ է դառնում, աչքս՝ ծով, բերանս լովում, մնում եմ տաքացած, ջեռուցած, բայց ա՛խ, ո՛չ էս կրակն ա ինձ էրում, ո՛չ էս ջուրն ինձ խեղդում: Աչքս մոլորված՝ էս թփից Էն թուփ,

Էս սարից Էն սարն ա ընկնում, ծառի տակին ասես, սարի գլխին ասես՝ մտիկ անելով աչքս շաղվում, ջուր ա կտրում: Հենց գիտես՝ մեկ ձեն, մեկ թև, մեկ աներևույթ հոգի, տերևները խշշալիս, դուշը թռչելիս, աղբյուրը քչքչալիս, բյուրբյուրը երգելիս, հովը փչելիս, շաղը երեսիս թափելիս, ամպը գոռալիս, անձրևը գալիս ինձ ձեն ըլի տալիս, ինձ ձեռով ըլի անում, ինձ վրա խնդում, թե վայելի՞ր Էստոնք, հողածին մարդ, բարի կա՛ց, բարություն արա՛, Արարչիդ մեծությունը ու խնամքը ճանաչի՛ր, ծառի պես պտուղ տո՛ւր, ծաղկի պես՝ հոտ, սարի պես՝ աղբյուր, դաշտի պես՝ մասիլ, երկրի պես՝ հաց, երկնքի պես՝ լիս. վայելի՞ր աստուծո բարությունը, ուրբշին Էլ փայ տո՛ւր. աղքատ տեսնելիս՝ կերցրո՛ւ, կշտացրո՛ւ, դուշը վրովդ անց կենալիս՝ կանչի՛ր, կուտ տո՛ւր. դու առատ ձեռք ունեցիր, որ առատ առնիս ու բախտավոր ըլիս: Ա՛խ, բոլոր կանեն, կյանքս ուզեն, չե՛մ խնայիլ, բայց ի՞նչ կըլի, որ, տե՛ր իմ և աստված ջան, Էս հոգին մեկ օր Էլա մի ինձ երևի, որ Էսպես կարոտ չմնամ, չԷրվիմ, չմաշվիմ նրա աննման սիրովը: Երագումն Էլա որ մեկ նրա պատկերը տեսնեի, սրտումս դարդ չԷր մնալ, Էսքան չԷի հասրաթ ըլիլ ու տանջվիլ: Թե դու ես նրան ուղարկում, ո՛վ տեր իմ և արարիչ, ինչի՞ չես հրամայում, որ մեկ օր, մեկ օր, ա՛խ, մեկ րոպե Էլա, մեկ աչքս բաց ու խուփ անելիս Էլա, նա մի աչքովս ընկնի, նրան տեսնիմ, սիրտս հովանա ու Էլի նրա ասածն անեն. բերնիս թիքեն հանեն, ուրբշին ուտացնեն, հաքիս շորը հանեն, ուրբշի լաշը ծածկեն, որ հորնըմորս սիրտն Էլ ուրախանա, ասեն, թե «Աստված իրանց բարի գավակ ա պարգևել, որ իրանց խրատը գետինը չի՛ քցում, իրանց բարի ճամփին ա հետևում, իրանց ասածն անում»:

Հանդը դուս գալիս՝ մեր բիրտ Աղասին Էսպես Էր մտածում, ու սիրտն Էրվում, ժամիցը գալիս՝ փառք Էր տալիս աստուծո, որ շուտ արձակվեցավ, ինքը տուն Էկավ, որ մի քիչ դիմջանա ու գնա հանդը, որ Էլի սիրտը բացվի, Էլի Էն հիանալի ձենը լսի ու իր բանն անի: Շատ անգամ բարկացած՝ գալիս Էր, տան պուճախումը կամ քուրսու տակին ոտները փռում, տրտնջում, թոնթորում, գանգատ անում, որ ժամումը, խոստովանվելիս, Էնպես բաներից Էին խաբար առել, նրա սիրտը վիրավորել, որ նրա մտքովը ամենևին երագումն Էլ չԷին անց կացել:

Ա՛խպեր, արածիս հլա մեկ ճար արա՛, հետո ուրիշ բաներից հարցրու, Է՛, ասում Էր շատ անգամ նեղանալով: Հենց քանի ասում ես, Էլի երկու սհաթ չոքացնում,

գլուխդ տանում են, թե՛ ասա՛, ասա՛: Ախր որ չեն արել, ի՞նչ ասեմ, ի՞նչ: Էնպես բան արա՛, որ սիրտս մի քիչ հովանա յա տաքանա, շատ խոսալուց ի՞նչ կշահվիս: Ասենք, թե խաթր եմ անում, լիս չե՛մ ընկնում, հենց պետք է ամեն բան բերանդ գալիս խոսի՞ս: Սիրտս սրտում ա էդ հարցրած բաներիցդ, քար ըլի, էդ խոսքերը չի՛ տանիլ: Ախր ի՞նչպես են աստուծո սուրբ տաճարումը Էնպես բաներից խաբար առնում, որ չոլումը չի՛ պետք է խոսացած, բալքի թե քամին իմանա, տանի, ուրըջի անկաջ քցի. տանը չի՛ պետք է ասած, որ չըլիմ չիմանամ, պատերը գարգանդին: Ես իմ կարճ խելքովս Էնպես եմ իմանում, որ մարդ խոստովանվելիս ինքը պետք է իր մեղքի վատությունը, իր արած չարությունը միտք անի, փոշմանի, գոջա, աստծուն խնդրի, որ իրան թողություն տա, որ էլ չանի. կարողություն տա, որ իր ճամփիցը չհեռանա, բարի ըլի, թե չէ՛ գոռ անելով, մարդի վրա բեռը դնելով, անկաջը Էսպես բաներով լցնելով, սրտիցը ո՛չինչ խաբար չառնելով ի՞նչ կընկնի մարդի ձեռքը. ոչինչ: Չինգ օր էլ գլուխդ քարեքար տուր, տարով ծում պահի, որ սիրտդ թամուզ չի՛, ի՞նչ օգուտ: Թե ինձ վատություն ես արել, պետք է սրտով իմանաս, ինքդ փոշմանես, թե չէ ուրըջի ասելով դու հո քո ուզածը ու քո խորհուրդը չե՛ս թողալ: Տերտերի առաջին չոքելիս, մեղա տալիս Էնպես պետք է վեր կենաս, որ խղճմտանքդ դինջ ըլի, նրա ասածը գլխումդ մտնի, թե չէ՛ սիրտդ լիքը գնացիր, լիքը վեր կացար, ի՞նչ օգուտ: Խաթաբալա ա, է՛լի. մեկ որ յախեղ ձեռ ա ընկնում, էլ չեն ուզում, թե պոկեն:

Հաղորդության օրը որ գալիս ա. աստված գիտենա, ջանս դող ա ընկում:

Ինչ աման-չաման կա, լվանում եմ, դուղս մզում, քամում, բեխնս քանդում, որ տեսնիմ, թե ի՞նչ եմ արել, որ ես ինքս ասեմ ու հարցնիլ չտամ: Տուն չե՛մ կտրել, մարդ չե՛մ սպանել, ուրըջի հացը ձեռիցը չե՛մ խլել, աստծուն իրան այան ա. գողություն, չարություն, անառակություն մտքովս էլ չի՛ անց կենում, Էնքան արևի, անձրևի տակին չոքըչոք եմ անում: Առավոտը գնում եմ հանդը, րիգունը գալիս, մեկ մարդի ծուռը աչքով չեն մտիկ տալիս, էլ մեղքս ո՞րն ա,

որ հենց գլխըներս տանում են, թե՛ հա՛, ասա, հա՛, ասա՛: Ես լավ գիտեմ՝ մեղքի պարկն ո՞վ ա, իրանցից պետք է հեսաք պահանջել. մեզ վրա են բեռը բարձում, մեզ մեղավոր շինում: Ղորդ են ասել, թե շատ կարդացողի ծուծը բարակ կըլի, գլխումը խելքը չի՛ ըլիլ կամ թե չէ կթուրքանա: Աշխարքս կարդացողիցն ա շինվել, կարդացողիցն էլ պիտի քանդվի: Իմ դուշմանս նրանց ձեռը չընկնի,

սաղ-սաղ կուտեն մարդի: Ինչ ասես՝ նրանցից դուս ա գալիս: Ավետարանը իրանք են կարդում, ժամ ու պատարագ իրանք անում, մեզ ասում, թե մեր ասածն արեք, մեր գործքին մեք նայիլ: Ախր ի՞նչպես չնայեն, հո քո չեն, փառք ասածու: Ինչ ճամփով որ դու գնում ես, ես էլ էն ճամփովը պետք է հետդ գամ. տո՛, դու դուզ գնա՛, որ ես էլ դուզ գնամ, է՛. գողի բան չի՛ հո: Տո՛, դու խեցգետնի պես ծուռն ես ետում, ինձանից պահանջում ես, թե ծուռը մի գնար: Առաջ դու արա՛, հետո ինձ խրատ տո՛ւր, է՛:

Ես էլ գիտեմ, որ աստված փիս բանը չի սիրիլ. ես որ հող տեղովս ասում եմ, նա ի՞նչպես կընդունի: Թե բան ունիս, է՛ն ասա, էդով քարվան չի՛ կտրվիլ: Նստում են երկա՛ր, գրունալամա խոսում, հազար բանի անուն տալիս, հազար հրաշք պատմում, մեջը փուշ, օխտը հատիկ, ո՛չ աղ կա, ո՛չ համեն: Քրիստոս գիտենա, իմ ծառիցը ու դաշտիցը շատ բան եմ սովորում, քանց սրանցից: Տո՛, փող էլ ուզես՝ կտամ, շունենամ, գլուխս կծախեն, քեզ կպահեն, թաք ըլի էնպես բան ասես, որ խելքումս մտնի, իմ հավարին հասնիս, էն ժամանակը հոգիս ուզես, քեզ թասիր չե՛մ անիլ, չե՛մ:

Ամենը հո ամենը, իլահիմ մեր Տեր Մարկոսը. որ առավոտից մինչ ըիգուն՝ փիլոնն ուսին քցած, փոխանը վեր քաշելով, հողաթափը ծրփծրփացնելով կամ քոշերը քստքստացնելով, քուցին-քուցին անելով, մեկ դագանակ ձեռին,

լոնդի տերողորմեն շխշխկացնելով, քուշեքը չափելով, մեկ մեռել կամ կնունք, շիլափլավ կամ մատաղ պատահելիս՝ մեկ էլ էն ես տեսնում, որ հազալով, փռշտալով, ոտին-գլխին անելով, դռները շարդելով, կոտրատելով, ափալ-թափալ ներս ընկավ, հոգեառ հրեշտակի պես էկավ, թունդրի դրաղը կտրեց, իրան-իրան նստեց, արաղ, մագա ուզեց, ու հենց իմանաս, թե մեռելի կես հոգին ինքն ա ուզում հանի: Դեռ պատանը չկարած, չվացրած, շուտով թաղումելեքն ու կողոպուտն ա ուզում. աստված հո չի՛ վերցնի: Տո՛, մեկ արի՛, ձեռս բռնի՛ր, հոր պես ինձ սիրտ դի՛ր, ինձ անուշ լեզվով մխիթարի՛, ետո հոգիս էլ հետը հանի, է՛. թե որ չտամ, պատժի գամ: Մեկ հացկերույթ ըլելիս՝ սուփրի գլխին ինքն ա նստում, հինգ մարդի դդար հաց ուտում, տկի հոտն առնելիս՝ փորը դլվլոց ընկնում: Տո՛, քո տունը չքանդվի, քո տունը, հո սոված չմեռա՞ր, ա՛յ խանի խարաք, ի՞նչ էլավ քեզ. մարդի փորը հո դժոխք չի՞, որ իրան ուտի:

Մար ու ձոր՝ տերտերի փոր. ի՞նչ դորդ են ասել, է՛: Բերնին դուրբան, ով էս խոսքն ասել ա: Ավետարանի կողքունը պետք է գրած, որ սրանք կարդան ու իմանան: Քիչ ա մնացել, որ մեզ սաղ-սաղ ուտեն: Երեխեքներս չոբան դառած ման են գալիս, նրանց դարդը չեն քաշում, որ մեկ այբբեն էլա, մեկ ճգի-բզի սովորցնեն, հենց իրանց ֆիքրն են քաշում: Էդպես հո չի՞ ըլիլ:

Ղորդ ա, կարդալ-մարթալ չե՛ն գիտում. էշ կերել են, էշ մեծացել: Ես ի՞նչ գիտեմ՝ տերտերն ի՞նչ ա, ժամն՝ ինչ: Էդպես բաները էս հաստ գլխումը, հազար տարի էլ ասեն, մեռնին, կտրին, ոտներս քարեքար տամ, տուն չի՛ գնալ, տո՛ւն: Պարտականը նա ըլի, որ ինձ կարդալ չի սովորցրել, ամա բանը մենակ կարդալունը չի՛: Ինչ կուզե ասեն, ես իմ կոպիտ գլխովը էնպես են կարծում. նհախ տեղը՝ դատած մալը ուտիլը ու դարտակ քնիլը հարամ ա: Մարդ պետք է ինքն էլ աշխատի, որ կերածը հալալ ըլի:

Էս լսողն էնպես կիմանա, թե մեր Ադասին մեկ սարսաղ, անհոգի, անասոված, իր հավատն ուրացած մարդ պետք է ըլեր, որ մեր ողորմելի կարդացողներին էսպես քարկոծում, պախարակում էր ու էլ միտք չէ՛ր անում, թե նրա՛նք են Քրիստոսի կենարար մարմինն ու արինը ճաշակում, ծառա են նրանց սուրբ գործությանը: Նրա՛նք են մեր հոգու տերը, մեր մեղքը սրբող-մաքրողը: Նրա՛նց է տված երկնքի ու երկրի իշխանությունը, որ արքայության դուռը մեզ համար բանան կամ փակեն: Նրանք որ չըլին, մեր հոգին դժոխքունը հուրն-հավիտենական իսրի պուճախումը հա՛ կտանջվեր, հա՛ կտանջվեր ու սատանեքանց փայ կըլեր: Մազե կարմնջովը անց կենալիս՝ տեղը թե նրանք մեր ձեռը չի բռնեն, անդունդը կթափվինք, ու ամեն մեկ մեր թիքեն հազար սատանի ճանկը կընկներ: Ինչ ուզում ես՝ խոսի՛ր, արա՛, ձեռդ ո՞վ <ա> բռնում, ամեն մարդ իր գլխի տերն ա, ամա էսպես բանի վրա խոսողի ատամները պետք է ջարդած, որ խելքը գլուխը գա:

Ի՞նչ անես, էշ գեղըցի ըլելով՝ գլուխը հաստ, ծուծը բարակ, անտաշ, կոպիտ, ո՛չ վարպետ էր տեսել, ո՛չ վարժատուն, ձիու տակը սրբելուցը, մաճը բռնելուցը, հանդը վարելուցը ու կատեպանությունից ավելի ո՛չինչ բան չէ՛ր գիտում: Ախր մեկ մարդ որ անվա հաց ուտի, ամսըներով չոլումն ու գոմումն իր օրն անց կացնի, նրանից էլ ի՞նչ հարցնես, ի՞նչ բեղամաղ ըլիս. նրա ասածը ո՞վ չվանի

կղնի: Թեկուզ գեղըցին, թեկուզ յաբանի հայվանը, մի հեսար ա: Մեկ մարդ որ խաչ հանելիս չիմանա, թե՞ ձեռը առաջ դո՞շին պետք է դրած, թե՞ ճակատին, ա՞ջու կողմը, թե՞ ձախու, սաղ տարին հինգ անգամ ժամի երես տեսնի, էլ ո՞վ նրա դնչին մտիկ կտա: Կրլի որ նրա բոլոր անբավականության պատճառը բարիկենդանն էր ու ժամի երկարիլը: Բայլքի միտք էր անում, թե իր թայդաշ տղերքը են սհաթին ձի ու ասպար հագրած՝ դուս ըլին էկած, ու ինքը ետ մնա: Բայլքի թե հենց է՛ստուր համար էր նա էնքան դատ-բեղատ անում, տրտնջում, բերանը ավերում, հոգին ապականում. թե չէ նրա ձենը մինչև է՛ն օրը իր հերնըմերն էլ չէին լսել: Էս պատճառով կարելի ա նրա գիժ խոսքերը մոռանալ, նրան ներել ու Էսպես ափեղցփեղ, հայվարա խոսողի բերանը ցլսել, որ իր չափը ճանաչի:

Ուրեմն՝ լսողը թո՛ղ չբարկանա ու իսկույն ձեռք բարձրացնի, որ Աղասու բերնին խփի: Էսպես չար լեզու ուրիշ մարդիկ էլ ունին, բայց Աղասու բարի խասիաթը, բարի սիրտն ու հոգին քիչը կունենան: Էս հասակը հասել էր, քսան տարին անց կացել, նա դեռ հորնըմոր առաջին էնպես էր, ինչպես մեկ անմեղ գառը: Մեկ օր նրանց խոսքիցը չէ՛ր դուս էկել. մեկ օր նրա բերնիցը մեկ թթու խոսք չէ՛ր լսված. աչքը նրանց աչքին առնելիս՝ նա նրանց միտքը իսկույն իմանում ու գլուխը մահու էր տալիս, որ նրանց կամքը կատարի: Գեղըցիքը բոլոր նրա արևովն էին խնդում, նրա գլխովն օրթում ուտում: Ամենի աչքը նրա վրա է, նրան էր գովում, նրան էր օրհնում: Մեկին մեկ փորձանք դիպչելիս կամ մեկ դարդ ունենալիս նա իր գլուխը ետ էր դնում, նրա մուրազին հասնում: Բերնի թիքեն հանում էր, ուրըշին ուտացնում: Էնքան իր ապրանքին, իր հանդին ու մալին չէ՛ր մուղայիթ, որքան իր հարևանների:

Տանուտերի տղեն էր, աղքատի ու նաչարի ընկեր: Որք էր նրա դուռը գալիս՝ սուփրեն էր բաց անում կամ քիսեն. ում գութան չուներ, իրանցը բան տալիս. ում եզն ու հոտաղ չուներ, իրանցն ուղարկում. ում փող չուներ, որ մշակ բռնի, իզին էտի, փորի յա թաղի կամ թաղը ետ տա, ինքն էր առաջ ընկնում, գեղի տղերքը հավաքում ու գնում նրա բանն՝ առանց կանչելու, առանց խնդրելու անում, ու իզու տերը մեջը մանելիս՝ աչքը մնում սառած, նրան ումբր ու արև խնդրում, չունքի թե մեկ տարի վազն անթաղ մնա մեր աշխարքումն, իսպառ կչորանա: Շատ հերնըմեր երանի էին տալիս նրա հորն ու մորը, որ Էնպես բարի գավակ ունեին:

Ինչ տեղ մեջիս կամ մեկ սուփրա էր բաց ըլում, նա էր նրանց գլուխը, ուրախությունը ու քեֆ շհանց տվողը:

Նրա սուրահի բոյը, նրա թուխ-թուխ աչքերը, նրա դալամով քաշած ունքերը, նրա աննման, գեղեցիկ պատկերը, նրա անուշ լեզուն, քաղցր ձենը, նրա լեն թիկունքը, բարձր ճակատը ու ոսկեթել ճալվերը մարդի խելք էին տանում. տեսնողը մաթ էր մնում, չէ՛ր կշտանում: Սազը ձեռն առածին պես՝ քարին, փետին շունչ, հոգի, լեզու էր տալիս: Ղորդ ա, արևն երեսն էրել գունը փախցրել էր, ամա ծիծաղելիս որ աչք ու ունքը չէ՛ր բաց անում, հենց իմանաս՝ վարդ է բաց ըլում, երեսիցը լիս վեր թափում: Նրա թվանքի գլուխն դարտակ չէ՛ր անց կենալ: Միրոն էնքան բարի էր, որ նհախ տեղը դուռ էլ չէ՛ր սպանիլ. մոջիմը չէ՛ր կոխիլ, ամա հարամի թշնամու ձեռին տապակվելով գիշեր-ցերեկ, որ թե էնպես էր պատահում, որ թուրքերն էկել էին, բաղը լցվել, կամ իրան սպանիլ, կամ իր հարևանին, էն ժամանակը երկնքումն ըլեր, վեր կգար, գեղի էն կողմիցը ձեն տային, իսկույն ական թոթափել հագիր էր, ու թե բառով բանը չէ՛ր վերջանում, էն ժամանակը նա իրան թրի, թվանքի ու կռան հունարը էնպես էր ցույց տալիս, որ թշնամին մնում էր կատու դառած կամ նրա ձեռին, հնձանի տաքարին դուրբան ըլում, որ թաղում, ծածկում էին, շունքի հազար անգամ էին փորձել, վարավուրդ արել, թե մինչև տաճկին չծեծես, քեզ բարեկամ չի՛ դառնալ:

Էնքան դվաթով էր, որ ձեռը մեկ տղամարդի գոտիկը որ չէ՛ր քցում, հավի ճուտի պես բարձրացնում, գլխի ծերն էր հանում, պտիտ տալիս, էլ ետ վեր բերում: Ձին նի ըլելիս որ ձեռը չէր բարձրացնում, ասլան ձին կգանում էր ու մեջքը դեմ անում: Հինգ մարդ վրա թափեին, բռանց ձեռը կոլորեին: Գոմջի կամ եզան բողազը մեկ թուր խփելով է՛նպես դուս կտրում, որ թրի ծերը գետինն էր խրվում: Շատ անգամ քսան հարամի հենց թրի ոտքով էր հետ ածում: Թուրքերը նրա անունը լսելիս լեղապատառ էին ըլում: Շատ անգամ, կոիվ քցած վախտը, հենց նրա ձենն իմանում էին թե չէ, ճանճի պես ցրվում, դես ու դեն էին կորչում, գլում ըլում: Ավելի անունը Ասլան բալասի էին դրել: Ձեռներն էլ կապած որ հարամու, թուլու մեջ բաց թողելի, կարող էր, որ իր գլուխը պրծացներ:

Բայց է՛սքան զարմանալի հատկությունները ունենալով՝ էլի երեխի հետ երեխա էր, մեծի հետ՝ մեծ: Խանի, շահի առաջի էնպես էր կանգնում, ջուղաբ տալիս, որ,

հենց իմանաս, թագավորի որդի ըլի: Ծիծաղն ու խնդությունը նրա երեսիցը պակաս չէ՛ր հարկիզ. Է՛նքան պարզ էր նրա սիրտը, Է՛նքան հանգիստ՝ նրա խղճմտանքը, Է՛նքան արդար՝ նրա հոգին: Նրա ամեն մեկ խոսքը անգին ջավահիր էր:

Շատ մոր աչք մնացել էր կարոտ, որ նրան իր փեսա շինի, նրա գլխովը պտիտ գա: Ջահել աղջկերքը, նրա ձենը կամ անունը լսելիս, ուզում էին, որ հոգիները տան: Շատ անգամ, ջրի ճամփին կամ տան կտրներին կանգնած տեղը, որ Աղասուն անց կենալիս չէին տեսնում, Էնպես էին կարծում, թե հրեշտակ է անց կենում, մնում էին քար դառած, մայիլ Էլած: Նրա ձենը լսելիս, նրա բոյը տեսնելիս, սիրտըները կրակ էի ընկնում, խելքըները գնում. ուզում էին իրանց հոգին հանեն, նրան տան: Ջանգլույում ասելիս կամ ֆայ քցելիս կամ թիզբաց անելիս ամենն էլ իրանց մտքումը նրան էին դնում, երագում նրան տեսնում, վեր կենում՝ նրա սիրուն ա՛խ, ո՛խ քաշում: Նրա ձեռի խնձորը կամ վարդը որ մեկի ձեռն էր ընկնում, որ փտում էլ էր կամ չորանում, Էլի նա ծոցիցը չէ՛ր հեռացնում, քնելիս՝ բարձին դնում, գարթնելիս՝ դռշին, երեսին կամ քթին: Մեկ տեղ դոնաղ ըլելիս, հագար տեղից՝ պատի արանքից, դռի շեմից, տան պուճախից, հենց նրան էին մտիկ տալիս, ու շատը ուզում էր, թե հենց էն սհաթը յա Աղասու ձեռը նրա ձեռին դիպչի կամ շունչը՝ շնչին, յա թուրը սիրտը մտնի, որ շուտով նրա արևին մատաղ ըլի, որ Աղասին նրան թաղի, Աղասու սիրտը նրա համար մրմնջա, Աղասու աչքը նրա վրա լա, բայց ա՛խ, Աղասին վաղուց էր իր մուրագին հասել ու նրանց մուրագը փորըներումը թողել: Սաղ գեղը Է՛նքան էր նրա սիրովը վառվել, որ մինչև նրա վրա խաղ էլ էին հանել՝ իրանք ասում, Էրեխեքանցը սովորցնում:

Աղասի ջա՛ն, գլխիդ դուրբան,
Դու ես մեր թագն ու պարծանքը.
Աշխարքս որ բոլոր ման գան,
Ո՞վ կլի հատդ, դու մեր կյանքը:

Գլխովդ միշտ պտիտ կրգանք,
Ա՛ն մեր հոգին, դու մեր հրեշտակ.
Թե թաղես էլ մեզ, ձեն կտա՞նք,

Էլ քեզ կօրհնենք, քեզ դուրբան գնանք:

Երկնքին դու լիս ես տալիս,
Ծաղկերին՝ հոտ, համ ու հոգի.
Դաշտ, սար ու ձոր քեզ տեսնելիս՝
Գլուխ վեր բերում քո առաջի:

Բյուլբյուլն մեռած՝ սագիդ ձենին,
Վարդն թոռումած՝ սերդ հիշելիս,
Ա՛խ ես քաշում, տալիս գլխին,
Վա՛յ ես ասում՝ դու մտիկ չտալիս:

Քանի սաղ ենք, քեզ ըլինք դուրբան,
Քո շվաքիդ տակին մնանք.
Ա՛խ, թե մեռնինք, մեր գերեզման
Էլ գաս, կոխես, որ դինջանանք:

Թագավորներ հասրաթդ քաշեն,
Որ ունենան քեզ պես որդի.
Քո անունը երբ լսում են,
Թոզ են դառնում քո թշնամիք:

Արեգակն իր լիսն երեսիդ,
Ամպերն իրանց թևերը փռած՝
Քեզ են նայում, որ արևիդ
Դուրբան ըլինք, մնում կանգնած:

Տանիցը որ դուս ես գալիս՝
Ամենիս աչքն վրեղ մայիլ.
Քաղցր լեզուդ մենք լսելիս՝
Ոտիդ տակին ուզում մեռնիլ:

Ղալամով աչքերդ ա քաշած,
Սուրահի բոյդ մեկ շինարի.
Աշխարքի աչքն քո վրեն մեռած,
Աղասի ջա՛ն, մեզ մոտ արի:

Բայց, ինչ կուզես որ աներ, Աղասին իրանց տանն էնպես էր, ինչպես մեկ հարսը:
Ղորդ ա, մի քիչ ոտին-գլխին արեց, ամա էն էլ բարիկենդանի հունարն էր:
Շիրախանի բալանիքն ասես թե մառանի, մոր ջիբումն էր: Սա էլ հո էնպես կապ
էր ընկել, պալին կանգնել, թե ընչանք ժամը դուս չի գա, նրան, որ մեռնի էլ, մեկ
կաթը ջուր չի տալ: Աղասու նշանածն էլ լավ ոտին-գլխին էր անում, ամա ի՞նչ
աներ ջրատարը, ձեռիցը մեկ բան չէ՛ր գալիս: Անաստված կեսուրը ո՛չ մեկի
դնչին էլ չէ՛ր նայում, չէ՛ր մոռում: Ամեն բանը իր ձեռովն էր հագիր արել՝ արաղ,
գինի, հավ, ձու, ոշխարի միս, բայց, ժամը չարձակված, վա՛յ նրան, որ էստոնց
կշտովն անց կենար կամ մատը դներ վրեն:

Էս միջոցումը գոմի սաքուն էլ սկսեցին թամուզ սարքել, խալիչա փռել, բուխարին
վառել, դուրսն ու տունն ավելել, չունքի որ գեղի քեղխուղեքը էսօր էստեղ էին
կանչած, ու էսպես կարգով՝ օրը մեկ քեղխուղի տան, ինչպես որ միշտ
սովորություն ա, իրանց բարիկենդանը պետք է անցկացնեին: Աղասու մարդը
վաղուց կտրիցը նայում էր, որ տեսնի, թե ե՞րբ ժամը դուս կգա: Շենց կնանոնց
սպիտակ շարսավը տեսավ թե չէ, նոքարը ափալ-թափալ տուն ընկավ ու նրան
աչքալիս տվեց: Էլի մերը իր ձին քշեց, իր ասածն արեց ու Աղասուն չթողաց, որ
տեղից էնքան ժամ գա, մինչև Սառախաթուն տատը տուն չէկավ, Սաղմոսն ու
չարսավը չծալեց ու ամենին հավասարական Ողորմի աստված չասեց, նշխարք
չբաժանեց:

Աստված ձեր գլխին խոով չկենա, էսօր դուք հո՛ հոգիս հանեցիք, իմը ինձ
հասցրիք, ասեց Աղասին քթի տակին, մեկ կտոր նշխարք բերանը քցեց ու ընչանք
դոնաղները տուն կգային, փասա-փուսեն հավաքեց, դուս թռավ, ծլկեցավ:

Անիրավ ձին էլ, հենց իմանաս, իրան փառք էր համարում, որ էնպես նստող
ուներ վրեն: Ոտն օրգանգվին առավ թե չէ, մեջքը կռացրեց ո սկսեց գլուխը
խաղացնիլ, ոտները գետնին խփիլ, նալներին կրակ տալ, խրխնջալ, փռնջալ ու
թև առնիլ, ոտները գետնիցը կտրիլ: Աղասու ընկերքն էլ մեկ տեղ թոփ էին էլել,

ամեն բանը հազիր արել, իրանց մեծին սպասում ու դեռ չէին համարձակում, որ իրանց քեֆն սկսեն, չունքի պատվելի քեղխուղերը եկեղեցուց դուս էկած՝ գեղամիջումը կանգնել, գրից էին անում, իրանց հոգսը հոգում:

Մեկ կորչում էլ չե՛ն էս անատամ հալկորները, էս ծերերը, որ մենք դինջանանք, մեր քեֆին նայինք, ասաց մեկը՝ ատամները կրճտացնելով, բարկանալով: Իրանք ջանից ընկել են, իրանց ջահելությունը մոռացել, ու չե՛ն էլ ուզում, որ մենք էլա մեր օ՛րը քաշենք:

Բայց տանուտեր Օհանեսը էփված, փորձված մարդ ըլելով, միրուք ու մագեր հազար բանում սպիտակացրած, հազար շաթուչվան կտրած՝ ծանր, ուռած կանգնել, գգրին թամբահ էր անում, որ թուրք պատահելիս տանի, մեկ տեղ դռնաղ տա, էն շանը լավ մտիկ անի, որ մարդի չկժի, ու տերտերն էլ մեջըները քցած քիչ-քիչ երիշ արին, տուն գնացին: Հենց նրանք հեռացան, մեր դռնաղ տղերքանց աստղը դուս էկավ:

2

Քեղխուղերը գալիս են, տո՛, տե՛ղ արեք, դրա՛ղ կացեք, ճա՛մփա բաց արեք, ձեն տվեց գգիր Կոտանը՝ մեկ աչքը քոռ, դունչը ծուռը, էնպես որ միրքի կես փայր մնացել էր երեսի վրա ցից էլած, խճճված, կես փայն էլ բողազին, ջանին կպել, չորացել, էնքան խոսացել էր ու հարայ տվել:

Թագավորն էլ էնպես ուռած-ուռած իր քոշք ու սարեն (պալատը) չէ՛ր մտնիլ, ինչպես մեր գեղի իշխանքը՝ իրանց տաք գոմը, թեն շատի հաքին էնքան շոր չկար, որ էրկու մանեթի գին ունենա: Որը մեկ տասը տարվան կտրատված, քրքրված հին յափունջում կոլովված, որը մեկ հազար տեղ կարկատած, մաշված քրդի աբա էնպես էր ուսերին քաշել, որ, դորդ ա, բերանն ու միրուքը ծածկած ուներ, բայց գոտկի տակիցը դենը, գլուխդ ապրի՛, պատտոված քոբաչի չուխի ծլանկները (կտորները) հազար տեղից էնպես էին ճուլուակ էլած ու քանու ձեռին եսիր մնացել, որ փշելիս՝ ուզում էր, թե իրանց էլ հետը տանի: Գլխրներին հո, էնպես գիտես, թե ամեն մեկը մեկ սաղ ոչխար ըլեր դրած: Էն որ մի քիչ չաղ էր ու եղալի (հարուստ), ոտն ու գլուխը էլի մի քիչ քոք էր ու, աստծու տվածիցը, շորի հոտ էր գալիս վրըներիցը: Մրանց ամեն բանն էլ կարգին էր. լաբչինը՝ թագա,

մուգ մավի դադաք փոխանի դրաղները՝ ասղարուր, մավի քոբաչի շալ չուխա կամ եզդու դադաք կապա, սիպտակ կտավե կամ շալի գոտիկ. շապկըների յախեն՝ որինը մով, որինը քաթան. արխալղները, դորդա, կարկատած էր, ամա շատ որ ըլեր, մեկ տասը-քսան տեղ, ավելի չէ՛, Էն էլ ռանգ-ռանգ կտորներով՝ որը կարմիր, որը դեղին, որը գուլ-գուլ, Էնպես որ շատի արխալուղը հեռվանց, հենց իմանաս, չալ դաջարի ըլեր կամ չալ կատվի պոչ: Ամենիցը գլուխը նրանց բորանի քուրքն էր. երեսը՝ կարմիր ներկած, ինչպես մեկ թուրքի հինա դրած դաբա միրուք. Երեսը չուներ, ջանումն էլ բաց տեղ չէ՛ր մնում,

բոլոր ծածկում էր: Փեշերը ու նեղ թևերը իշի նոխտի պես ուսըներիցը կախ ընկած՝ գետինն էին հասնում ու դիպած տեղը թամուզ ավելում, հայլի շինում. ամեն մեկ քուրք մեկ թզաչափ մազ ուներ, բայց ա՛խ, շատ արևի ու անձրևի ձեռիցը Է՛ն հալն էր ընկել, ներկն ու երեսի ջուրը գնացել, որ, հենց գիտես, քոստ ձիու սաղրի ըլեր: Շատի վրա տասը տարվան թոզ ու կեղտ կար: Շատի ուսերն ու քամակը Էնպես էր ծակվել, բուրդն ու մազը դուս թափել, որ տեսնողը հենց կիմանար, թե գարունքվան բողբոջան էլած ուղտի կաշի ըլեր: Բագրնի փափախի մորթին էլ հո՛, Էնպես էր չալ ընկել, ու ծերիցը բուրդը դուրս թափել, որ մեկ բարակ քամի կամ հով փչելիս էլ՝ ամեն մեկ մազը թև էր առնում ու գլխըներին պար գալիս: Բայց էլի Էնպես մարդի քեֆը գալիս էր տեսնելով, թե ի՛նչպես տանուտերն ու քեղխուղեքանց շատը գդակները կոտրել, աջու ականջի վրա թեքել, իրանց հինգ ոչխարանի քուրքը քեֆով մեկ էս ուսին էին քաշում, մեկ Էն, ու բազի անգամ գլխըները էլ հետը տրմբացնում էին, որ գդակները գիժություն չանեն, իրանց չափը ճանաչեն ու դուզ կանգնին: Բազի անգամ էլ իրար բռնոթի թավազա անելով կամ մեկը ձեռը մյուսի գոտիկը կամ ճտքովը քցած՝ իրանց էրեխությունը միտքըներն էին բերելու շախա անում, իրար բոթբոթում, շվացնում, գոթկացնում, փոթկացնում, ճոթկացնում, մոթկացնում ու բազի վախտ էլ հրհռում, քրքռում, բրբռում, դրդռում. շատը հո, ծիծաղու, մեջքի իլիկը կոտրվել էր, Էնպես որ ժամիցը ընչանք տուն կգային, հենց բռնի՛ր, տարի քաշեց, Էնքան էին Էստեղ-Էնտեղ կանգնել ու գրից արել: Ղորդ ա, ասացի, որ շատի հաքին տրեխ էր, գլուխ էլ չուներ, որ ոտը ծածկեր. շատի չուխի վրա հարիր կարկատան կար, շատի ձեռների, երեսի, միրքի վրա տասը տարվան աղբ, կեղտ, թոզ ու մազ կար, շատը բերնումը երկու հատիկ ատամ էլա չուներ. Էնքան ծերացել էր, ամա ի՞նչ կանես, որ տունն ու շիրախանեն հագար բարությունով լիքը՝ տրաքում էին,

ու աստուծո հոգի կար միջըներում, մեկ օձի ձուն էր պակաս նրանց տանիցը: Գինին՝ կարասներով շարած, ամբարը՝ հացով լիքը, կթի կովն ու գոմեշները՝ ֆորթ ու ձագը տակըներին, գոմուրը կապած, քյահիան ձին՝ թավլումը, գութանը՝ դռանը լծած, մատանը՝ եմիշով, կախանով, տանձ ու խնձորով խլթխլթում, և մտնողին հոտը տեղն ու տեղը բռնում, շշմացնում էր: Նորահարսն ու փեսեն կամ մեկ ազիզ դոնադ որ գլուխը բարձին չէ՛ր դնում էս անմահական բարության մեջը, էնպես իմանում էր, թե դրախտումն ա աչքը խփում կամ բաց անում: Որը երկու, որը իրեք բաղ ուներ, նոքար, հոտաղ՝ դռանը հագիր, ու տան ներսն ու պուճախը դրնբում էր: Կարասներով կողակ, կճճներով պանիր ու դավուրմա, աքաշներով գոխ, բոխ, ողորմակոթ, բղղներով եղ ու կարագ, մոթալներով պանիր, ծո՛վ, ի՛նչ տուն: Տասը դոնադ որ էն սհաթը նրա դռանը վեր գային, սաղ ամիս ուտեին, խմեին, կոտրեին, ջարդեին, փչացնեին, նրա տան խերն ու բարաքյաթը հա՛ կար, հա՛ կար, ու յաբանի յադն էլ նրանց դռնովը անց կենար, իրանք թևիցը կքաշեին, տուն կկանչեին, որ նրանց սուփրի համն առնի ու էնպես ճամփա ընկնի: Շատ անգամ եկեղեցուր որ մեկ դարիք օքմին կտեսնեին, Սուրբ սուրբն ասածին պես շատը կերթար, եկեղեցու դուռը կկալներ, որ սֆթա ինքը նրան իր տունը տանի, ու շատ անգամ, երբ ուզողը շատ կըլեր, խոսքըմին կանեին, որ մեկ-երկու շաբաթ նրան իրանց միջումը պահեն, նրան քեֆ շհանց տան, ու բոլորն ի միասին, մեկ օր սրա տանը, մեկ օր՝ նրա, ուրախություն անեն, դարըբի սիրտն առնեն:

Շատը սուրտով ոչխար էլ էին պահում: Էնպես մարդ կար, որ տարենը երկու հարիր, իրեք հարիր լիտր տանձ, խնձոր, ծիրան ծախում էր ու մեկ էնքան էլ աղքատի ու ճամփորդի ուտացնում յա դեղապետի հմար պահում, որ սարի աղքատ խալխը՝ թուրք, հայ, չունքի բաղ չունին, մեկ հիվանդ պատահելիս՝ գան, տանին, ու իրանց թամարգու նաշարի աչքը դռանը չմնա, չունքի մեր աշխարքումը ինչ հիվանդ էլ որ ըլի, նրա առաջին ու վերջին դեղը պտուղն ա: Պտուղ որ չըլի, ո՛չինչ բան նրան չի՛ փրկիլ, ու լեզուն բերնումը կչորանա, յա հասրաթ կմեռնի: Ամեն մարդ իր բաժակի գինին ալիադա ուներ պահած, որ համ իր եկեղեցուն էր տալիս, համ էլ գեղըցոնցը բաժանում, ուրտեղ բաղ չկար, որ նրա ննջեցելոց հոգին հիշեն: Ամեն նավակատյաց ոչխար ասես, կով ասես՝ մորթում, մատաղ անում, ժամ, պատարագ անիլ տալիս, ժամոց բաժանում ու տանով-տեղով գնում, իրանց սիրելյաց գերեզմանները օրհնիլ էին տալիս ու աղքատներին կշտացնում: Մեկ փարի բան բազարիցը տուն չէ՛ր գալ, բացի

իրանց հաքնելու շորիցը. Էն էլ՝ կտավ, շապկացու, չուխացու, շատր հարսներն ու աղջկերքն էին նրանց համար մանում, գործում կարում:

Նրանց կնանոնցը որ մտիկ տայիր, խելքդ կերթար. խասի ու դումաշի միջում կորած էին. բերնըներիցը կտրում էին, օղլուշաղի ոտն ու գլուխը թամուզ պահում. տղամարդը շատ օրը հանդումն ա ըլում, ի՞նչ հաշաթ. կինարմատը միշտ պետք է աբուռով հաքնի, աբուռով մաշի: Մեկը-մեկի ջգրու, շատ անգամ, իրանց օղլուշաղին Էնպես էին ծաղկում, գարդարում, ինչպես գարնան վարդը: Սաղրի մաշիկ, կարմիր ծուղեք, դասաբ, դրաղները գյուլաբաթնով արած փոխան, ալ դարայի մինթանա (քաթիբա), գառ լաշակ, դալամքար արխալուղ, սամուր քուրք, արծաթե կոճակներ ու բիլագիգ, քարգահարուր օշմաղ, ճլպինդ, տոտեր, շապկի յախա, ոսկե քամար, յախութ մատանիք, քահրրբար յա մարջան ճտի շարք՝ շատի միջումը ոսկիք, մանեթ, աբասի ծակած, անցկացրած. դոշի քորոց, ականջի օղ՝ որը ոսկի, որը մարգարիտ. մինթանի դրաղները՝ շատինը մարգարտաշար: Շատի մագերումը ու գլխին հինգ թումանի գարդ ու գարդարանք կար: Շատի ճակատին շարքով յալդուզ ոսկի շարած: Ամեն մեկի կնիկն ու աղջիկը, հենց իմանաս, խանգադա ու բեկգադա ըլեր: Շատը չորս-հինգ հարսն ուներ տանը, որ մեկ տեղը ցավելիս՝ ուզում էին գլխովը պտիտ գան ու ոտները ջուր անեն, խմեն: Գլուխն ու քամակը դեմ անելիս՝ հարսներն ու աղջկերքը իրար հետ բաս էին մտնում, որ իրանք քորեն կամ քութութեն: Տրխրները կամ լաբշրները հանելիս՝ ձեռն էր, որ բան էր ընկնում. որը ոտն էր ճմռում, որը ջուրն էր տաքացնում, որը բերում, որ ոտն ու գլուխը լվանա, որը թները վեր քաշած՝ ձեռին ջուր էր ածում, որը մահրամեն տալիս, որը թնն էր քաշում, որը շորերը դասում, որը տեղը քցում, քնացնում: Քնած վախտին էլ ե՞րբ կարեր մեկ ճանճ, որ նրա մոտովն անց կենա կամ երեսին նստի, Էնքան աչքաբաց էին հարսն ու աղջկերքը: Մեկ դոնաղ պատահածին պես էս պատիվը դոնաղինն էր, ե՞րբ կարեին նրանք բաց աչքով նրա երեսին մտիկ տալ: Մեկ բան ուզելիս՝ ոտի տեղ գլխի վրա էին գնում, որ նրա ասածն անեն ու ձեռքները դոշքներին դրած՝ աչքը կթած ունեին, որ տեսնեն, թե իրանց տերը կամ դոնաղը ի՞նչ կիրամայի, որ կատարեն: Կեսուրը կամ կեսառը մեկ աչքը քցելիս՝ ուզում էին, որ տեղնուտեղը հալչին, Էնքան հնագանդ էին:

Բա՛խտ, բախտ էս ա. փողի բարաքյաթին էլ նալլաթ, նրա կտրողին էլ, շատ անգամ ասում էին գեղըցիք ու գլխրները ժաժ տալիս, ուտիլ չի՛ կարելի, հաքնիլ

չի՛ կարելի: Էսօր ջեբդ լցնես, Էգուց պետք է մատդ լպստես: Ո՛չ գիշերը քունդ ա տանում, ո՛չ ցերեկը՝ դարարդ: Փորացավ ընկածի պես՝ մարդ չի՛ իմանում, թե թիքեն ո՞ր կողմովն ա կուլ գնում: Փողը որ կա, ժանգ ա, ձեռի կեղտ. Էսօր կա, Էգուց աստուծով մխիթարիս: Մեռնիս՝ պետք է շներոց-գիլերոց ըլի: Թեկուզ փողի համն առած, թեկուզ իր միսը կերած, հեսաբը մեկ ա: Սարդարն էլ ա մեր դուռը գալիս, փողատերն էլ: Տաշտու՛նը հաց ունենամ, կարասու՛նը՝ գինի, ջվալու՛նն՝ ալիք, հերն անիծած, որ չիփ-չփլախ էլ ըլիմ, դարդ անեն: Օջախս լիքը ըլի, տանս՝ բարաքյաթ, որդիքս՝ սաղ-սալամաթ, թո՛ղ օրը հազար մարդ մտնի, հազար մարդ դուս գա, ի՞նչ եմ հոգում. հացն աստծուն ա, ես էլ հետը. ո՞վ հասնի, թո՛ղ ուտի: Տերին փառք, տեղը հլա շատ կա. տղերքըս սաղ ըլին, ջանս ապրի՛: Աստված իր ստեղծած բանդի ոզըր ի՞նչպես կկտրի: Գդակս ծուռը կդնեն, քեֆս արամիշ կանեն. ո՞վ թամբալ ա, թո՛ղ նա դարդ անի:

Չէ՛, չէ՛, փողի սիքեն ճանաչողը ո՛չ հոգի ունի, ո՛չ հավատ: Փող՝ հող, մին ա: Ջարգար Պ. որ շատ փող ունի, հենց էն ա, ինձանից մեկ թիգ բարձրացել ու լավ ա ապրո՞ւմ: Նրա քոռ աչքը գիտենա: Շատ ֆիքր անելուցը երեսի կաշին գնացել, շոփ ա դառել, քամակն Էկել, փորին դեմ առել, ատամները ցից-ցից մնացել, աչքերը կուլ գնացել. մեկ որ փշես, հազար տեղ գունդ ու կծիկ կըլի. մեկ որ քթին հույ տաս, հոգին էն սհաթը կտա: Տարենը որ հազար շուն, գել, թուրք, հայ, աղքատ, դարիք, դուրբաթ հացս շուտեն, տանս չքնեն, գինիս չխմեն, իմ աչքը հեշ քո՞ւն կգա: Գյոռս էլ որ քանդեն, ձեն չե՛ւ տալ: Իգուս մասըլի տուտը Թեհրան, Ստամբոլ ա հասել: Ո՞ւմ հադդն ա, որ մեկին չէ՛ ասի: Ինչ ուտում են, չեն ուտում, Էնպես ասած ունին, որ հաբգա, խուրջին էլ լցնեն, որ տանեն իրանց տունը: Իր տնկած ծառի տակին քնիլը, իր բեհամ բերած պտուղն ուտիլը աշխարք արժի: Նոր չե՛ւ հաքնիլ, հին կհաքնեն, ձեռս ո՞վ ա բռնում, ո՞վ ա գլխիս ծեծում, թե գառ ու դումաշ հաքիր: Ե՞ս չեմ իմ գլխիս տերը:

Քաղաքը որ մտնում եմ, հենց իմանաս, թե աշխարք սով ա ընկել. էլ ո՛չ խեր կա, ո՛չ բարաքյաթ: Հացն ու ջուրն էլ որ փողով ըլին ծախում ու առնում, էլ ո՞ւմ դուռը գնաս, ո՞ւմ ձեռդ դեմ անես: Բագի վախտ էլ տեսել եմ, որ դուրքաններումը կիտուկ-կիտուկ մանեթները, ոսկին ածած, ամեն մեկ փող համարելիս, Էնպես գիտես, թե փողատիրոնջ հոգին հետն ա դուս գալիս, Էնպես են սրթսրթում իրանց խազինի վրա: Հենց իմանաս, թե առաջներիցը թև կառնի, կթոշի: Մեկ ձեռդ դեմ

արա՛, շան որդի ըլիմ, ո՛չ մեկ բոռ հողի արժանանամ, թե սուտ ըլիմ ասում, աստված, երկինք, գետինք, ծով, ցամաք՝ մեկ ծեղ էլ չեն տալ, որ աչքդ կոխես: Թո՛ւհ, մարդ իրան հոգին պետք է ծախի, որ փողի թամահ անի: Հագար տարի էլ որ քո ազիգ սիրելու դռանն էլ շլինքդ ծոես, կանգնիս, սովու մեռնիս, հագար տարի անոթի փորով գկոտաս, մեկն էլա քեզ տուն չի՛ կանչիլ, մեկ սառը ջուր խմացնիլ:

Էն մարդն էլ, որ քո տանը կերել, խմել, ամսով, տարով քո աղ ու հացի վրա ա էլել, աչքը աչքիդ առնելիս, հենց գիտես, թե գյուլով խփեցին: Ետնն ա քեզ դեմ անում ու աչքը քամակը քցում: Տո՛, փողդ էլ ջհանդասը գնա, դու էլ, տո՛, դո՛ւտունասաղ. ասենք թե աչքդ ա քոռացել, ինձ չեմ ուզում, որ ճանաչես կամ սուփրիդ դրադը նշանց տաս, տո՛, գլխիդ քար ընկնի, ինչ կերել ես՝ քթովդ դուս գա, խնդրել եմ աստվածանից՝ գահրըմար ըլի, էն դինու՛ր առաջդ գա, աչքերդ բռնի, տո՛, մեկ բարով, աստուծո բարին է՛լ ա գլխիցդ դիաթ էլել, որ դունչդ ցցում ես ու ետ փախչում: Մեկ բարի լիս, բարի օր էլա տո՛ւր, է՛, հո բերնիցդ քրեհ չե՞ն ուզում, ի՞նչ ես քարացել, Էդ էլ հո փողով չի՛, ա՛յ փողակեր՝ հողակեր: Ասենք, թե չուխես մահուդ չի՛, հին, մաշված, բրդից ա, քոնը՝ նոր, կանաչ մահուդ, ձեռիցդ հո չե՞ն խլում: Քեզ պես հագար մահդամարդ իմ էս աղքատ չուխիս դուրբան ըլի, որ առանց դոնադի հաց չի ուտում: Թե մեկ օր էլ ճանկս կրնկնիսի՛ս, ես գիտեմ, թե ձիուդ գլուխը դվորը շուռ կտամ. հլա սաբր արա, հալբաթ էլի քամին կպտտի, քեզ մեր դեռ կքցի. էն ժամանակը աչքդ բարին տեսնի: Ճոթ առնելիս հո՛, շատն ուզում ա, մեկ-երկու շահի փող ենք դատել, էն էլ նա խլի:

Է՛յ գիտի ժամանակ, հա՛. ո՞վ էր տեսել կամ լսել ավալի սֆթա էսպես բաներ. գառն ու գելն ի միասին արածում էին, հըմիկ կովը վեր են քաշում, որ տեսնեն, թե տակին երաբ ֆորթ կա՞, թե չէ: Մատկած ձիու նալնի են ման գալիս, էլ ո՞ւմ ասես դարդդ: Հերը որդին չի՛ ճանաչում, որդին՝ հորը, ախպերն՝ ախպորը, լավ ա, որ քարը քարի վրա կանգնած մնում ա: Մարդ ինքը պետք է լավություն անի, որ աստված էլ նրա բանն հաջողի: Էլի աստված օրհնի՛ մեր հողը, մեր ջուրը. էլի թե հոգի կա, հավատ, մեզանում ա: Ուտե՛նք, խմե՛նք, քեֆ անե՛նք, իրար թասիբ քաշե՛նք, իրար արևով խնդա՛նք. մեկ օր կմեռնենք, որ ողորմի չտան, գյոռբեգյոռ հո չե՞ն անիլ: Մարդ ինչ անի, է՛ն իր առաջը կգա: Լավություն կանես՝ լավություն կտեսնիս, վատություն կանես՝ վատություն: Հարիր տարի կըլի, որ լուսահոգի

Ապովը մեռել ա, էլի նրա ողորմին հա՛ կա, հա՛ կա: Թուրք ու հայ նրա գերեզմանովն են օրթում ուտում: Ճամփի վրի մենձ իգու անունը Հնդաստան ա հասել. Էն շաղդահ բաղը իր ձեռովը տնկեց, որ անց կենողը գնա, նրա բարությունը վայելի: Չորս կատեպան ամեն առավոտ, ինչ պտուղ ծառիցը վեր էր ընկնում, հավաքում, քթոցներով տանում էին, ճամփին դնում ու անց կենողի ջեբն ու խուրջինը լցնում: Էն մեշա իգուցը մեկ պտուղ, մեկ թաս գինի իրանց տանը չէին բանացնիլ, ջոկ կպահեին ու աղքատ գեղըցոնցը կբաժանեին:

Ի՞նչ պետք է տանինք Էս փուշ աշխարքիցը. դարտակ էկել ենք, դարտակ կերթանք: Սաքի որ շատ էլ մալ, դովլաթ ունեցա, աշխարքի տեր էլ դառա, հո էլի պտի հողը մտնիմ: Իմն ա մի բուռը հողը, մեկ գազ կտավը: Լավ ըլիմ՝ լավ կասեն, վատ ըլիմ՝ վատ: Տերտե՛ր ջան, քո ոտի հողն են, դրո՞ւստ են ասում, թե ծուռը: Գրի սեն ու սպիտակը չե՛մ գիտում, ամա ես իմ կարճ խելքովը Էսպես են աշխարքի բանը քննում: Ով չի՛ ուզում, իր քեֆն ա, ամեն մարդ իր գլխի տերն ա: Քեֆ սանն, քյանդ քյոխվանն (Քեֆը քոնը, գեղը տանուտերինը): Թուրքն անիժած ա, խոսքն՝ օրհնած: Ի՞նչ կասես, տա՛նուտեր. թե սուտ են ասում, բերնիս խփի՛ր, անկաջս քաշի՛. դու գիտես, որ քո չոռը ինձ համար ջան ա, քո մեկ մազը արարած աշխարքի հետ չեմ փոխիլ: Թե ճշմարիտը չե՛մ ասում, ասա՛. «Գլուխդ քարին ես տալիս»: Ես էլ ձենս կկտրեմ: Ղորդ ա, վարպետի ու վարդապետի մոտ չեմ մեծացել, ամա իմ ողորմածիկ, լուսահոգի հերը տասը վարդապետի խելք ուներ գլխին: Ինչ որ խոսում էր, հենց իմանաս, թե ավետարանի կողքին գրած ըլի: Սաղ Աստվածաշունչը փորումն ուներ: Մեկ խոսք խոսալիս՝ հագար

վկայություն էր բերում: Ժամագիրքը, Շարականը, Սաղմոսն ու Այսնավորքը հո՛, ջրի պես գիտեր: Հարիր փիլիսոփա, վարդապետ, տերտեր հավաքվեր, բերանները կցխեր, ճամփու կոներ: Աշխարքի Էն դինիցն էր խաբար տալիս: Մեկ ժողովքարար մեր գեղը գալիս պետք է տափ կենար, որ նրա ձեռը չընկնի, թե չէ՛, աստված ազատի, հոգին կհաներ, միսը բերանը կտար, շատ անգամ չէ՛ր իմանալ, թե Էկած ճամփեն ո՛րն ա: Էս հմիկ որ լավ-օսալ գլխիցս դուսեմ տալիս, նրա հունարն ա, թե չէ՛ ես ո՞վ եմ, որ ինչ գիտենամ:

Բանը Է՛ն չի, որ մարդ, ծեգը տալիս, գնա ժամը, մեկ-երկու ծունդը դնի, դուս գա, մի քիչ գրին մտիկ անի, արշտոտա, քունը տանի, կակոդ բարձի վրա, դույթուքի

յորդան-դոշակում երկար ձգվի, ուտի, խմի, քեֆ անի, փորն ու գլուխը հաստացնի ու գա, մեր ջանին ընկնի, թե ինչ որ դատել եք, էն էլ մեզ տվեք, որ տանինք, լավ ուտենք, լավ հագնինք, լավ մաշենք, ձեզ համար աղոթք անենք: Ախպե՛ր, բաբա՛, ջա՛ն, գյո՛գմ. աղոթք ունիս, քեզ համար պահի՛, քեզ համար արա՛: Ի՞նչ ես տվել, որ մեզանից չե՛ս կարում ետ առնիլ: Ըսկի որ չըլի, կասեմ. «Աստված, քեզ համար մեկ պասորդ կանեմ»: Աստված բերնին չի՛ նայում, սրտին ա մտիկ տալիս: Մեկ հաս ու չհաս պատահելիս հո՛, ուզում են, թե մեր տունը քանդեն: Տո՛, թե սուտը կարճ ա, չի՛ հասնիլ, փո՞ղն ա երկարացնում: Բերաններս խփել ենք, ինչ որ ասում են, անկաջ ենք անում: Ասենք՝ մենք չենք խոսում, բաս աստված վերնիցը չի՞ նայում: Էս ի՞նչ բան ա, թե փլավը ես ուտեմ, քո գլխին դմփեմ. մածունը ես լպստեմ, քեզ գող կատու կանչեմ: Ասենք, թե կարգավոր են, խաթրներիցը անց չենք կենում, չենք ուզում, որ անեծքի պատճառ դառնանք, չունքի սևագլխի անեծքը քարին որ դիպչի, քարը կպատռի. իրանք էլ մի քիչ պետք է իրանց չափը ճանաչեն: Սևանու ճգնավորներն են լավ կարգավոր, ի՞նչ խոսք ունին, բաժակի, մսի համ չեն տեսնում, հաքածները բուրդ ա ու շալ, չոր գետնի վրա են քնում, երեսներիցը լիս ա վեր թափում. տաս՝ էլի կօրհնեն, չտաս՝ էլի կօրհնեն: Մոտը մտած ժամանակը աստուծո բան են խոսում. կնկա երես տեսնելիս հո՛, երկու վերստ ճամփա հեռու են փախչում: Չէ թե կնկանից, գինուց, փողից, ձիուց, էլ ի՛նչ գիտեմ, ինչ բանից խաբար տալիս: Քյահլան ձիու վրա իրանք են նստում, խաս ու դումաշ իրանց հաքին ա, դաբլու փլավ ու հազար տեսակ անոշ կերակրներ, խմիչք իրանք գործածում, բանըդ կուշտն ընկած վախտը ուզում են, թե գլուխդ վեր բերեն. Էս ո՛չ Քրիստոս ա արել, ո՛չ Մահմեդ:

Տո՛, հենց փող պետք է տամ, որ հոգիս դրախտը գնա՞: Տո՛, որ գործքըս լավ չըլի, ես անօրեն ըլիմ, աստված նրանց խոսքովը, իմ ոգուս պետք է թողոթյուն տա՞: Տո, աստված փողն ի՞նչ <ա> անում, նրա յարադանին դուրբան: Փողն աղքատին պետք է տված: Դեն քցես՝ լավ ա, քանց էն մարդին տաս, որ քեզ մեկ շնորհակալություն էլա չասի: Հազար օր նրանց տանդ պահի՛, պատիվ տո՛ւր, մեկ որ ոտդ մոտրներն ա ընկնում, մեկ սառը ջրի էլ լայադ չե՛ն տեսնում, Էս հո աստված չի՛ վերցնի: Մեզանից առնում են, իրանց բարեկամներին ու ազգականներին շենացնում, ետո մեզ վրա էլ մեծ-մեծ խոսում: Ասենք, թե ամեն բանի վրա լիս չե՛նք ընկնում, մեր աբուրդ պահում ենք, որդի, երեխա իշի պես մենծանում են, նրանց հոգսը չե՛ն քաշում, վարժատուն չե՛ն բաց անում, չե՛ն

կարդացնում, հենց ուզում են, թե մեր դատածը խլեն: Մի գնա մեչիդը, ամեն մի մոլլա, էն անհավատ տեղըներովը, քառսուն-հիսուն մեծ, պատիկ գլխին հավաքել, առավոտից մինչև մութը ուսումն ա տալիս, իր մասամբի բանը սովորցնում. մերոնք հենց իրանց քեֆն են արամիշ անում: Ո՞րի արածըն աստծուն դիր կգա, ձեզ եմ հարցնում: Ասում էլ ես, աղաչանք անում, անկաջըվեր են անում. մեր որդիքն էլ մեզ նման էշ ուտում, էշ մենձանում. չենք գիտում, թե մենք սովորցնենք, գիտացողն էլ անկաջը կալել ա, ո՞ւմ ասես:

Թե սուտ եմ ասում, ա՛յ ջամըհաթ, մատըներդ կոխեցե՛ք, աչքս հանեցե՛ք, թե չէ՛ ախր մեր ազգը որ խեղճ ա մնացել, թրի, կրակի եսիր, բոլորի պատճառն էս ա, որ մեզ մեկ ասող չի՛ ըլում, թե մենք ո՞վ ենք, մեր հավատն ի՞նչ ա, ընչի՞ համար ենք էկել աշխարհ. քոռ գալիս ենք, քոռ գնում: Հա՛, լավ, հավն էլ ա օրը հարիր անգամ, ջուր խմելիս կամ կուտ ուտելիս, գլուխը ցածացնում, բարձրացնում, էստով ի՞նչ կդառնա: Ո՞վ չի՛ գիտի, թե երկնքումն աստված կա, մեզ համար՝ դատաստան: Ամա պետք է իմանանք էլ, թե երկրումը ի՞նչ պետք է անենք, որ էս դատաստանի տակը չընկնինք, է՛: Ախպե՛ր էսպես չի՞, դուք ասեցե՛ք. ես մեղա, գլուխս քարը: Տո՛, ետին թուրքն էլ ախր Ղուռանի շատ փայը անգիր գիտի, ես մեկ Հայր մեր չեմ գիտում, ախր ի՞նչ իմանամ, թե հոգիս ո՞ւր կերթա, մարմինս՝ ո՞ւր. Ախր իմ խեղճ երեխերն ինձանից ինչ պետք է սովորին: Շատ բան ասիլ չի՛ ըլում: Չի՛ ըլիլ, որ մարդ իր մատը իր աչքը կոխի, իր ձեռով իր գլխին յա երեսին թակի. ամա ի՞նչ անեմ. սիրտս պատռում ա, որ մեր ողորմելությունը միտքս եմ բերում: Թո՛ղ ինձ կարդացնեն, որդուս ուսումն տան, մեզ ճամփա շհանց տան, ճամփից, հավատից շհանեն, սատանի փայ ըլիմ, մեկ բուռը հողի, մեկ գազ կտավի, ժամ, պատարագի՝ հասրաթ, թե աչքս ուզեն, շհանեմ, իրանց տամ. որդիս ուզեն, չմորթեմ, մատաղ անեմ:

Ի՞նչ ասեցիր, հերիք ա, խնամի Հարություն, ասեց տանուտերը, ո՞ւմ ասես, ո՞ւմ. հագար շուն, հագար գել կա, որ ո՛չ գիր գիտեն, ո՛չ գրի գորություն. մեր աստղը մեկ անգամ թեքվել ա. էսպես էկել ենք, էսպես կէրթանք. ամեն մեկ խոսքդ մեկ ջավահիր աժի, ամա ո՞ւմ ասես: Գիլի գլխին ավետարան կարդացին, ասեց՝ շուտ արեք, սուրուն գնաց: Բիլանա բիր, բիլմիանա բին. թուրքն ա ասել (իմացողին մեկ, չիմացողին հագար), ո՞ւմ գլուխը ծեծենք. ո՞վ կուզի, որ իր աչքը քոռ ըլի, ամա որ ասածդ տեղ չի՛ հասնում, ի՞նչ ես գլուխդ ցավացնում, բերանդ ափսո՛ս

չի՞. քարին որ, հլա աստված սիրես, տասը տարի քարոզ էլ ասես, քյա՞ր կանի: Աստված մեր հորնըմոր հոգին լուսավորի՛, որ եկեղեցու դուռն ու ճամփեն էլ աստվորցրել են, թե չէ հենց յաբանի հայվանի պես պտի մենծանայինք: Էդպես բանի վրա տարով էլ որ խոսաս, տուտը չի՛ հատնիլ. գնա՛նք տուն, ու ինչ որ աստված տվել ա, վայելենք, մեր հորնըմոր ողորմաթասը խմենք, հալբաթ աստված մեկ օր իր ողորմության դուռը բաց կանի, Էսպես հո չի՞ մնալ: Գնա՛նք, գնա՛նք, թե չէ շուտով մենծ պասը կգա. Էն վախտը վա՛յ քո օրին՝ հա՛, կա՛ց ու թթու կե՛ր, գազար կրծի՛ր ու բերնիդ ու փորիդ հուպ տո՛ւր: Բարիկենդան ա, մեր քեֆն անենք հլա. ինչ աստծու կամքն ա, Է՛ն ըլի: Փողատերն էլ իր համար կենա, վարդապետն էլ. լավության շեն անում, իրանք գիտեն, նրանց մեղքը հո մեզանից չե՞ն հարցնիլ, մեզանից չե՞ն ուզիլ. ո՞վ ա գիտում, թե Էգուց գլխըներիս ի՞նչ կգա. մարդի միս են ուտում, արինը խմում. ո՞վ ճար ունի, իր գլխին ա անում. մերն էլ՝ աստված, Էսպես չե՛նք մնալ. փիս բանը, փիս ճամփեն Էսօր ա, Էգուց լիս կընկնի, ու Էն ժամանակը շատ մեր լաց կըլի: Ճամփեն որ ուղիղ ըլի, ինչքան երկար էլ ըլի, գնա՛, դուզ ճամփից մի՛ դուս գալ. թե չէ, որ սարերով, չուերով ընկար, բանդ բոշ ա, գլխիդ փորձանք շատ կգա: Յուդան շխանն գյոզի շխար (ճամփից դուս Էկողի աչքը դուս կգա): Գնա՛նք, գնա՛նք տուն, տեսնենք, մեր խանումը ի՞նչ ա հագիր արել, խեղճը սաղ գիշերը աչքը չի՛ կպցրել ու հենց չարխի պես գլխի վրա պտիտ Էկել, դես ու դեն ընկել: Աղբաթը խեր ըլի մեր տանդրոնջ, թե նա չէ՛ր Էլել, Էս մարդը մեր գլուխը հենց սալթ կտաներ, Էն կալմիցը մեկը բեղերն ոլորելով, քիթը վեր քաշելով, իշտահով կու՛մ անելով, հագալով, գլուխը տնբացնելով ձեն տվեց: Հինգ սհաթ ա, ժամը դուս ա Էկել. ագռավներն էլ, որդիանց որ Էլավ, հմիկ մեկ կտոր միս յա աղբ, յա ուրիշ գատ քթած, կերած կըլին. փորըներս ղվվում ա, անկաջներս դժժում. ցուրտը մեկ դիհցը գափըներս տանում, սովը մեկ դիհց գոռ անում, սա հենց իր խոսքի տուտը բռնել ա ու ոտը վեր կալած շաղացի պես դանը վրա ածել, գլխիցը դուս տալիս: Քիչ էր մնացել, որ ասեի՝ քարվանը գնաց. պոչը կարճացրու, դնգի ոտը ցածրացրո՛ւ, բերնիդ կապը կապի՛ր, լեզուդ քնացրո՛ւ. ու քամի ունիս, տա՛ր, ձեր տանը փչի՛ր. Էս քամին մեզ հերիք ա, որ ոտնուձեռ սառցնում, փետացնում ա: Կրակ, պատուհաս ա, Էլի. գրից ունիս, տա՛ր, ձեր քուրսու տակին արա՛, որ լսողի քունը տանի. ի՞նչ ես չարչու մասալեքդ բաց արել, գլխըներս տանում: Մենք էլ լավ գիտենք, թե կորած Էշը ո՞ր գոմումն ա կապած, ամա ի՞նչ անես, որ մոտանողի շլինքը կոտրում են, իշի ոտն ու գլուխը խուզում. որ տերը տեսնելիս գոռում էլ ա, ասում են, թե քոնը չի՛, ո՞ւմ գլուխը

կտրես: Վաղի մասալեն չլի, թե՛ Ուղտին հարցրին. ընչի՞ ա շիհնքդ ծուռը, ասեց. ի՞նչ տեղս ա դուզ, որ շիհնքս ծուռը չլի: Մեր բանն էս ա դատել, ասելով ո՞ւմ կապի կբերես. առաջ լուծն ու կամրդ պատրաստի՛ր, կալդ շիհի՛ր, դեզդ դիզի՛ր, ետո գիժ մոզու անկաջիցը բռնի՛ր, է՛. հո հազար անգամ տեսել ես, որ կամն առնում ա, չուերն ընկնում, էլ ի՞նչ ես նհախ տեղը բերանդ ցավացնում, մեզ էլ հացից քցում:

Ցանք անողը առաջ պետք է գետինը վարի, փափկացնի, ետո սերմն ածի, թե չէ էլաժն էլ դուրդ ու դուռ կուտի, կմնաս գլուխդ քորելով, մատդ լպստելով: Մեղրաճանճին մուխ տո՛ւր, որ փախչի, թե չէ երեսդ ես դեմ անում, հալբաթ որ կկծի, յարալու կանի: Ամեն մարդ հենց իր ձին ա քշում, էլ առաջը մտիկ չի՛ անում, թե ո՞վ ա կանգնած: Ճրագը իրան տակին ա լիս տալիս. աշխարքը՝ դմակ, մարդը՝ դանակ. ո՞վ ա հարցնում: Բարդին կոացնես, քեզ վրա կընկնի, գլուխդ կջարդի: Ուրագն իր դեհն ա տաշում, ծառն իր տակին շվաք անում: Ջուրն իր ձկանը պահում, հավն իր ճուտին մուղայիթ կենում. սաքի որ ամպի պես էլ գոռաս, լսողն ո՞վ ա: Դեղ ունիս, քո գլխին արա՛. եղ ունիս, ձեր բողբուլը պահի՛ր: Ինչ կուզես՝ արա՛ յա ասա՛, ջուրն իր ճամփեն կքթնի: Հենց դու կմնաս միջուրը փսամարդի: Դրուստը խոսողի փափախը ծակ կըլի, չե՞ս լսել: Ով ասես՝ գլխին կխփի ու բուրդը քամուն կտա: Ի՞նչ բանդ ա, փորդ հո բերնիցդ բարձր չի՛: Շունչդ փորիցդ ա դուս գալիս, պահի՛ր, տազ արա՛. քեզ ո՞վ ա ասում, թե արի, մեր կալը չափի՛ր, որ չանաղդ քեզ ու քեզ դեմ ես անում: Թե մեկ բան էլ գիտես, ձեր տան պատերին էլ մավա մի՛ գնալ, հողին էլ մի՛ ասիլ. ձեն կտան, դու կմնաս միջուրը մեղավոր: Ախր ի՞նչ անես, որ լսող չկա. հո չե՞ս կարող քեզ սպանիլ: Հոտաղ կերել եմ, հոտաղ մենձացել, պարտական մնա, որ ինձ մեկ լավ ճամփա ցույց չի տվեց, ո՞ւմ գլուխը կտրես յա՛ աչքը հանես: Դիսամաթունը սառչում ենք, սա հենց ի՛ր գուռնեն ա փչում. տո՛, գուռնեն է՛ն տեղ փչիր, որ պար էկող էլ ըլի, է՛, աղբաթի խեր. թե չէ՛, էս չուումը որ փչում ես, քեզ ո՞վ շաբաշ կտա, ո՞վ բարաքյալլա կասի:

Տանուտե՛ր, տունդ շնորհավոր: Խնամի Հարություն՛ն, ասածս սարին, քարին դիպչի, քամին տանի. համեցե՛ք, խոովել ես, սառը ջուր խմի՛ր, սիրտդ հովանա, համեցե՛ք, քո գլուխը որ կա, սար ա. անձրև, ձին, կարկուտ, կայծակ թո՛ղ դիպչի էլ, գա էլ, ի՞նչ վեճդ ա: Մենք էլ լավ գիտենք, որ դրուստն ես ասում, ամա ի՞նչ

անես, որ գեղըցու խոսքը չվանի չե՛ն դնում, քաղաքացին էլ տեղը տաքացրել,
տազ արել, իր չայը խմում, ո՞ւմ դարդն ա, թե քարը քարի վրա չի՛ կանգնիլ. ամեն
մարդ իր գդակն ա դգում, իր գլուխը քորում. բերանդ բաց անելիս՝ հող են ածում,
աչքդ բաց անելիս՝ թոզ. շունը տերը չի՛ ճանաչում, ո՞ւմ ասես, ո՞ւմ: Կուտ ունիս,
քո հավի առաջն ածի՛ր. դան ունիս, քո ջաղացը տա՛ր: Դու էլ, թե ձեռիցդ գալիս
ա, դանակդ սրի՛ր, մեկ կողմիցը վրա թռի՛ր. աշխարքս թալան-թալան ա,
նամարդը իշի փալան ա: Հա կա՛ց ու քե՛ֆ արա՛: Բարիկենդան օրեր ա,
խելքըներս կորել ա, ետո ես կգամ, առաջ դու գնա՛:

3

Անշախ մի անշախ իրար բոթբոթելով, համեցեք անելով. կռնից, թևից քաշելով
տուն ընկան:

Օրհնյալ է աստված,
Փառք հավիտյանս չամիչ.
Մրտըներն ընկավ տեղը,
Մատըներն ընկավ եղը.
Աքլորին բարձեցին գեղը
Ու կուզըկուզ անելով՝
Մտան տաք տեղը:
Նամարդ ըլի, ով չասի՝
Աստված վերջը խեր անի:

Արի՛, հմիկ գոմի դռանը կանգնի՛նք ու մեր քեղխուղեքանց քե՛ֆին թամաշ անե՛նք:
Բայց ի՞նչ անես, որ չե՛ն թողում: Հագար յադ ու այլազգի էլ որ ըլիս, սրանց
սովորությունն էնպես ա, որ առանց քեզ թիքա չեն բերանները դնիլ. չգնաս՝
կխռովին, ու ամեն մարդ իր տունը կերթա. գնա՛նք, ի՞նչ կա որ, հո մեզ չե՞ն ուտիլ:
Տարով մեջըներումը մնաս, քեզ տնետուն ման կածեն, քե՛ֆ շիանց կտան:
Բարիկենդան օրը հո, որ քարվան մտնի գեղը, ճամփից ետ կդարձնեն. քեզ էլ
կպահեն, նոքարներիդ էլ, ձիանոնցդ էլ, իրանք քո հոգսը կհոգան, քեզ քնից,
տեղից չեն ժաժ տալ, էնքան դոնադասեր են:

Հա՛յ դե, ջո՛ւր տո՛ւ, քշի՛,
Ձիդ ներս քաշի՛:
Մտնինք գոմը,
Տեսնինք համը,
Ուտենք փլավը,
Մարսենք չլավը.
Ամա աղլուխդ դի՛ր քթիդ,
Որ հոտը շղիպչի սրտիդ:

Լսեցի՞ր, նստեցի՞ր, չէ՞. կանգնի՛ր, ինացի՛ր, բանը բանի նման չի՛. ա՛ն քեզ տրաքոց: Շփոթ ու խաշիլ ա, որ հմիկ իրար կխառնվի: Թե ճար ունիս, փեշդ ձեռիդ պահի՛ր, գդակդ՝ գլխիդ, թե չէ՛, գլխաբաց որ դուս գաս, խարփուխ կընկնիս, թե ասածս չանես, պարտական ըլիս:

Գոմի սաքուն էնպես էր տաքացել, ինչպես համամ: Աթարի կրակի մարմանդ գուր մեկ կողմից, եզի, կովի, ձիու հոտը՝ մյուսիցը, մարդի քյալլա էին ծակում: Փորները՝ սոված, գլխըները՝ դարտակ, ձեռք ու ոտք՝ մրսած, գոմի ծանրացած բուղն ու կրակի սև ծուխն էլոր քթըներին շղիպավ, մաղձ ու աղիք իրար գլխով տվեց: Որը բերնին էր հուպ տալիս, որը աչքին, որը փորին, որը քթին, որն էլ թութուն էր քաշում, որ բալքի թե էն գահրմար հոտը մի քիչ կտրվի: Որը փռշտում էր, որը հագում, որն էլ էնպես էր գկոտում, որ սիրտ ու թոք հետը դուս էին գալիս: Ամեն մեկ քիթ նաղրախանա էր դառել, ամեն մեկ բողազ՝ դոռոտոտո, ամեն մեկ փոր՝ դափ ու դարյա: Հագալիս երես ու միրուք էր, որ ներկվում էր: Փռշտալիս, հենց գիտես, անձրև էր գալիս. քթի ցելթուկը ինչ տեղ ասես հասնում էր. երես, բերան, աչք, ունք էլ չէր ասում, թե աստված ա ստեղծել: Շատը աղլուխ չունենալով՝ կամ փեշով էր սրբում քիթը, կամ ձեռը պատին քսում, կամ թե չէ քիթն է՛նպես էր սաստիկ էր քաշում, որ մեկ բուռը ծուխ ասես, բուղ ասես, գոմի հոտ ասես, թոզ ասես՝ քուլա-քուլա բարձրանում, բեին էին համբարձվում:

Էս միջոցումը խեղճ տանդրոջ կնիկն էլ փեշերը վեր քաշելով, քիթը սրբելով՝ գլուխը քարը չի տվեց, ուզեցավ, որ ներս մտնի ու դոնաղներին բարի լիս ասի ու գալըները շնորհավորի: Հագի, փռշտոցի ձենը լսելով՝ քաղաքավարություն

բանացրեց, գոմի դուռը բաց արեց, որ մի քիչ հոտն ու ծուխը դուս գնա: Բայց երանի, թե ձեռքը կոտորվել էր, չէ՛ր բաց արել: Հենց դռան ճռոտոցն իմացան թե չէ, աշխարքն իրար գլխով դիպավ, ու որն անգդակ, որն քուրքը քաշ տալով, աչք ու քիթ բռնած՝ Էնպես քոռըքոռ հենց ուզեցան, որ դուս թռչին, երեսները մի քիչ հովին տան, էլ չկարողացան առաջներին մտիկ անիլ, չունքի տունը ծուխը խավարացրել էր, բուղը ամպի պես կալել. իրար գլխով ընկան. հենց իմացան, թե քամին դուռը բաց արեց, ու մեր խեղճ տանդրոջ կնկա ջանը իրան հասցրին, ոտի տակ տվին:

Հարայ հրոցը որ իմացան, ետ դարձան. աչքը բարին տեսնի, չէին իմանում՝ ծիծաղա՞ն, թե սուգ անեն, յա վրա հասնին, քոնակ անեն. չունքի տանդրոջ խաթունը Էնպես էր ծանրագոգոթ խրվել գոմի կայրե կարասունը, որ էլ ո՛չ քիթ, ո՛չ երես, ո՛չ լաշակ, ո՛չ մինթանա (դերիա). դարտակ տեղ չէր մնացել, բուրր ռուսվա էր էլել վարդահոտունը: Էս դալմադալունը ողորմելին հենց իմացավ, թե ձեռները թամուզ են, հենց մատները բերանը տարավ, որ օշմաղը մի քիչ բաց անի ու շունչը քաշի, քո դուշմանի գլուխը չի՛ գա, ինչ նրա գլուխն էկավ. մեկ դուրում տաք-տաք, կովի էր թե գոմշի, չգիտեմ, մագա էլ էս վախտը բերանն ընկավ ու սրբություն, խաչ, ավետարան աչքիցն ընկավ: Էլ թուք ասես, վատ խոսք ասես՝ նա էր, որ կվաթաթախ բերնով տալիս էր ու ասում:

Ծանրագլուխ տանուտերը ընչանք հմիկ Էնպես էր իմանում, թե ֆորթերն են կապրները կտրել, իրար գլխով ընկել, ու տանտիկինն ուզում էր, որ տուն անի. աչքը ցցեց դռան մեջը թե չէ, տունը գլխին փուլ էկավ: Մերու արջի պես բողալով, ճղղալով, Էստուր-Էնդուր գլխին բամբաչելով որ վրա չի՛ հասավ, որ իր խաթունին Էս դժոխքիցն ազատի, սատանի աչքը քոռանա, քուրքն ընկավ ոտի տակը, գլխի վրա որ մաղալաղ չտվեց՝ շրը՛փ, չը՛խպ, ինչ նա տեսավ, քո դուշմանի գլխին չգա. երեսի վրա Էնպես խրվեց Էս կվի մեղրի կճուճունը, որ աչք, ունք, բերան, քիթ, միրուք Էնպես ներկվեցին, որ հագար ուստա քիսաքսող էլ որ էլել էր, Էնպես ադաթին, լագաթին՝ հինա չէ՛ր կարող իր օրունը քսիլ:

Դարդիմանդ տանտիկինը մարդի խայտառակությունը տեսավ թե չէ, իր ցավը մոռացավ ու տեղիցը ժած էկավ, որ իր հալևորին մի քիչ քոնակ անի. հալևորն էլ հենց Է՛ն էր ուզում, որ գլուխը Էս անոջ բարձիցը բարձրացնի ու իր խաթունի՛ն Էս

ռուսվայությունիցը ազատի, ձեռքները իրար չի հասան, քամակ-քամակի դիպավ. ա՛ն քեզ տրաքոց. էլ ետ դուբարա իրանց վարդահոտի մեջը էնպես խրվեցան, որ երկու լուծ գոմեջը անջախ կարող էր նրանց էստեղանց հանի:

Տո՛, ջրատա՛ր, տո՛, գլուխդ հողեմ, ախր ի՞նչ բանրդ էր կտրվել, որ դու էլ էկար, էստեղ ընկար: Ես քիչ ռուսվա էլա, դու էլ ուզեցար, որ հետս ընկեր դառնա՞ս: Էս հո խուրմա չէ՛ր, որ մենակ ուտեի, քեզ շտայի, ի՞նչ էր սիրտդ պատռում: Կրեմ էդ գլուխդ, որ դու ես: Էդ հունարիդ տերն ես, որ մեկ էջ բզիլ չե՛ս իմանում: Ժամն էլ գլխիդ խոով կենա՛, պատարագն էլ, հացն էլ, սուփրեն էլ, բարիկենդանն էլ, պասն էլ: Մենք մեր բարիկենդանն արինք, հըմիկ որ ջհանդամը գնում են, թո՛ղ գնան դրանք: Սրանց ոտը պետք է կտրվեր, որ մեր շենը չէին կոխել: Էս ի՞նչ բան էր, որ մեր գլուխն էկավ. գեղի, աշխարքի միջում խայտառակ էլանք: Մերը մեզ հասավ: Թե մենք, թե մեր զգիր Կոտանը: Ով ասես, մեզ վրա պտի բերանը բաց անի:

Տո՛, քավթառ իմանագ, իմ ցավս հերիք չի՛, դու էլ մեկ կողմիցն ես միսս ծամում: Ի՞նչ ես բերնիդ կապը կտրել ու լեզուդ քեզ չես անում: Ձենրդ կտրի՛, թե չէ էնպե՛ս քացի կտամ, որ ատամներդ փորդ կթափի: Սաղ օրը աթար ես թխում, էսօր էլ համն ա՛ն, էլ ի՞նչ ես գլուխս տանում: Որ չէիր գոթրոմացել, թեզ վեր էիր կացել, հո հմիկ էրկուսս էլ պրծած կըլեինք: Կնիկարմատն ու ձուն մեկ օրինակի են, հենց ձեռն ես տալիս թե չէ, էն սհաթը փխլվում են: Շատ կնկա թամահ անողին ի՞նչ ասեմ, հազար խոսք ա բերանս գալիս, ետ գնում: Տե՛ր աստված, քեզ մեղա. խաթա-բա՛լա ա, էլի: Կրակն ընկանք, տո՛: Փասսա-փուսեղ քաշի՛ր, վե՛ր կաց, կորի՛ր, էլ երեսս չի՛ գաս:

Էս խոսքումը դոնադներն, էն ա, էնքան ծիծաղել էին, որ սիրտըներն էկել, բողազներին դեմ էր ընկել, ու շատի ոտները դաբաղի աշ դրած կաշի էր դառել: Ախր ո՞վ տեսնի Էսպես լազաթի թամաշա ու աչքը կալնի ու չծիծաղի: Լավ իրանք էլ չէին ուզում, ամա, նալլաթ չար սատանին, բանն էնպես էր վրա էկել: Ինչևիցե, փոր ու բերան բռնած՝ էլ ետ մոտ էկան, որ իրանց տանդրոջ հավարին հասնին: Սա էլ քթի տակին փնթփնթալով, ոտ ու ձեռ հինաթաթախ՝ վեր կացավ ու դեպի իրան տեղը երըմիշ էլավ:

Էսքան թամաշեն ու նաղը անց էր կացել, դեռ գգիր Կոտանը ո՛չինչ բանից խաբարություն չուներ: Էս հարայ-հրոցը որ ընկավ՝ «Հա՛յ, ջուր բերե՛ք, հա՛յ, քոնակ արե՛ք, տանուտերն ու տանտիկինը խեղդվեցին», հենց իմացավ թե չէ, Էնպես կարծեց, թե մոխն ա նրանց գոռ արել, վրա վագեց դոչադ-դոչադ, բրդի կծկի պես, մեկ կճուճ խտտեց կժի տեղ ու խալխին՝ «Հա՛յ, ձեր հերը, հա՛յ ձեր մերը» ասելով, միսն ատամի տակին, ափալ-թափալ ներս պրծավ ու հենց Էն սհաթին վրա հասավ, որ տանուտերը երես-մերես սրբել, միրուքը լվացել, ուզում էր, որ բերանն էլ թամուզացնի, չունքի ատամների տակին էլ մեկ քանի անոշ թիքա մնացել էին: Շատ փայր հո՛, բարկացած ժամանակը կուլ էր գնացել, Էստուր համար էր բողազը ճոթոում, հագում, ջուր կում անում, ամա ձեռը ո՛չինչ չէր ընկնում, հագալ-մագալու վախտը անց էր կացել: Սոված փոր, ծեր մարդ, դարտակ գլուխ ու Էնպես խնկահոտ, մեղրահամ, ի՞նչ լագաթ կտա, իմացողը թո՛ղ իմանա: Էլ ի՞նչ ասեմ: Էստուր համար էր մեր պարոն տանուտերը կատաղած արջի պես փորը բռնել, պտիտ գալիս:

Վա՛յ, իմ աչքս դուս գա, տա՛նուտեր ջան, վա՛յ, ես դժոխքի փայ ըլիմ, վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ. Էդ ի՞նչ ա քո հալը, գլխիդ մեռնիմ, մկամ քո Կոտանը մեռել, կորել ա, որ դու Էդ օրն ես ընկել, ասեց խեղճ գգիրն ու աչքը կեռացրած, մեկ դիի վրա թեքված՝ վրա թռավ, որ նրա գլուխը լա, նրա ցավին մեկ դարման անի:

Չենց քիչ էր մնացել, որ տանուտերը սիլեն ետ քաշի ու նրա մեկ քոռ աչքն էլ դգի, ատամները փորն ածի, որ իր տերն Էնպես թողել, իր քեֆի ետևիցն էր ընկել, դովթալաբ գգիրը էլ սիլամիլին մտիկ չտվեց, դաստ արեց, որ իր ծուռը դգի, աղի խաթրն առնի, ու Էրկու ձեռով որ կճուճը շուռ չտվեց տանդրոջ գլխին, աստված ազատի, ինչ նրան հանդիպեց: Մեկ եքա կճուճ, հինգ տարվա թթու, թանձր, պճպճուն բազկաթանը Էնպես նրան ողողեց, որ ջրհեղեղի օրն էլ Էնպես ալեկոծում, Էնպես գուլում չէ՛ր Էլած, չէ՛ր տեսնված յա լսված: Տանուտերը հո տանուտերը, քոռ գգրի սիրտը ջուր կապվեցավ: Բազկաթանի հոտը Էնպես քյալլին դիպավ, որ տասը գազ ծուլ Էլավ ու գող շան պես վրվրթալով, սրսրթալով, հեթեթալով ետ թռավ գոմի պուճախն ու մնաց քար կտրած, սառած: Մեկ մկան բունը որ հագար թումանի տվել էին, կառներ, մեջը կմտներ, որ իր սև օրը լա ու տանդրոջ ձեռիցը պրծնի: Քու դուշմանի գլուխը չի գա, ինչ նրա հալն էր. տանդրոջը հո, աստված ո՛չ շհանց տա, ընչանք թաքրար ջուր կբերեին,

իրանն իրան հասավ: Միրութ, բերան, քամակ, ծոց, քուրք-մուրք՝ հոտած
բազկաթանի մեջը շխշխպում, ծլծլում էին: Ջեբ, լաբչին՝ բոլոր լցվել էին, տուտը
պճեղն էր հասել: Քամակը քոր էր ընկել, աչքերը մրմնջում էին. թե ուզում էլ էր,
որ ժած գա չէ, փոխանն էնպես էր լցվել բազկաթանով, որ փաշեքը իրար
դիպչելիս դափի, գոռնի ձեն էին հանում, չփչփում:

Էս շան հալին էլի գոռում, գռում, հարայ էր տալիս, ձեռները դես ու դեն քցում, որ
գգրին ճանկի ու սպանի: Քոռ հավի պես մնացել էր պատի տակին կանգնած,
ամա էլի հենց է՛ն էր ձեն տալիս.

Թողե՛ք, թողե՛ք, դրա քոռ աչքն անիծած, թողե՛ք, դրան սպանեն, շնաստակ
անեն, դա՞ էր մնացել, որ իմ գլխիս օյին գա՞: Դրան է՛ն օրը քցեն, որ մեծ թիքեն
անկաջը մնա:

Ընչանք ջուր կբերեին, ամենին իրանցը իրանց էր հասել. շատը նվաղել, քամակի
վրա վեր էր ընկել: Էլ ի՞նչ կանեին իրար երեսի ալիր փշիլ յա մածուն քսիլ, որ
շատ անգամ, ուրախ վախտներն, անում էին: Էս բավական ալիր էլ էր, մածուն էլ:
Էս դալմաղալուրը տանդրոջ կնիկը ճրրալով, թոնթորալով դուս էր գնացել, որ իր
գլուխը լա, իր մեղքիցը ազատվի: Խալխը տանդրոջ բնությունը լավ գիտելով, որ
բարկացած ժամանակին հրեշտակ էլ ձեռն ընկներ, չէ՛ր խնայիլ, ո՞ր մնաց գգիր
Կոտանը, տերտերին աչքով արին, որ նա, քանի աչքը բաց չի՛ արել, մուննաթ
անի, որ բալքի խղճին մեկ ճար ըլի, ու էլ ետ գգրին բերեն, տանդրոջ ձեռը պաշիլ
տան: Հենց իմանում էին, թե կարգավորի պատիվն էլա կպահի:

Բարիկենդան օրեր ա, խնամի Օհանես, խելքըներս կորել ա, տնա՛շեն, բերանը
բաց արեց ծանրագոգոթ մեր փառավոր տերտերը, որ իր կարգի պատիվը
ճանաչելով՝ ուզում էր, որ բալքի հաշտություն քցի միջրները ու էրկուսին էլ
բարըշացնի: Աշխարք ա, է՛դպես կրլի. հո աղջիկ չե՛ս, որ խասդ ու վարադդ գնա.
հո շուշա չես, որ կոտրվեիր, խանի՛ խարաբ. մոմ չե՛ս, որ հալչիս. մի քիչ սիրտդ
լե՛ն պահի, ի՞նչ էլավ քեզ: Քրիստոս իր սուրբ ավետարանի միջումը գրում ա,
ամենիդ մուրագն էլ տա, թե՛

Երանի՛ խաղաղարարաց, կամ թե՛ Թշնամուդ գլխին կրակ կածես, թե որ նրան
սի՛... որ՛... դո՛... բե՛ս... Վա՛յ քո հերն էլ անիծած, քո մեռոն քսողինն էլ, քո
օխտը պորտին նալլաթ, քեզ բարի օր ասողին, բարի լիս տվողի շլինքը հախ միսն

տերը կոտրի, Էս ի՞նչ ա իմ հայր, տերտերը բուխարուց ձեն տվեց՝ գլուխը քորելով, միրուքը թափ տալով: Էս ի՞նչ անիծած մարդի ռաստ Էկանք Էսօր, տո՛, հենց ամեն բանն Էլ թարս ա գալիս: Հարամ ըլի Է՛ն հացն Էլ, Է՛ն ջուրն Էլ, խաթա-բալի մեջ ընկանք, Է՛լի: Էս ի՞նչ կրակ ա, որ մեզ Էրում ա:

Իրավ որ ողորմելի կարգավորը կրակի մեջ Էր ընկել: Չունքի ինչ սհաթի որ նա մոտացավ, որ տանդրոջ սիրտն առնի, Էլ չԷ՛ր մտածում, թե նրա արինն ու հերսը աչք ու միտք կալել, քոռացրել Էին: Անաստված տանուտերը Էնպես մեկ սաստիկ դուռթմա (մուշտի) տվեց Էս քո խեղճ տերտերի դոշին, որ փիլոնը մի տեղ ընկավ, գդակը՝ մի, ու ինքն Էլ չոքըչոք անելով՝ գլուխն Էնպես բուխարու աթարի կրակի մեջն ընկավ, որ երես-մերես բոլոր խանձվեցավ: Խեղճի բերանը մրով, մոխրով լցվել Էր, միրքի կեսը հո, կես տարի անջախ դուս կգար, Էնպես Էր քոքիցը խանձվել, պլոկվել: Էստեղանց Էր Է՛ն քաղցր օրհնությունը տալիս, որ մեկ դուռթմի Էլա ինքը չի՛ դիմացավ ու ուզում Էր, որ մեր խեղճ թանակուլու, մեղրաթաթախ, վարդահոտ տանուտերին ճամփու բերի:

Ժամումը գլխըներս տանում են, հերիք չի՛, գոմումն Էլ են ուզում իշխանություն բանացնեն, ախր ի՞նչպես մարդ համբերի, վրա բերեց տանուտերը: Ձեր օրհնողին ի՞նչ ասեմ. նալլաթ չար սատանին, բերանս ի՞նչ ա գալիս, ետ գնում:

Էլի երկար Էսպես քթի տակին մոթմոթում Էր տանուտերը, որ գգրին փախցրին, պահեցին: Աստված բարի ճամփա տա, որ Էնպես դալլաթ բան մյուս անգամ չբռնի՛, և մեր գրի սև ու սպիտակը ճանաչողներին Էլ խելք, իմաստություն տա, որ Էսպես տեղը իրանց պատիվը չկորցնեն:

4

Տանուտերը գեգջանգեջ աչքը բաց արեց, դուռն ու պուճախն ընկավ, որ իր սիրտը մի քիչ հովացնի, բայց գգիրը թռել Էր: Քեղխուղեքը մեկ կողմից, կնիկը մյուս կողմիցը թոփ Էլան, տանդրոջ սիրտն առան, տերտերին Էլ բարշացրին, տանդրոջն Էլ, գգիրն Էլ Էկավ, չոքըչոք ոտներն ընկավ, մեղա ասեց, ձեռը պաշեց, մեկ թաս արաղ Էլ կոնծեց. ծուխն Էլ քիչ-քիչ պակսեց, բուղն Էլ, ամեն բան սկսեց իր կարգն ընկնիլ: Տերտերը «Պահպանիչն» ասեց, քեղխուղի մեկը՝ «Եվ ևս խաղաղությունը», տանտիկինը «Ամեն» ձեն տվեց, տանուտերը՝ «Մեղա Աստուծո՛», «Հայր սուրբ, գրեց ունիմ միջնորդը» ու վերջապես արաղ-մագեն Էլ որ

տուն չբերին, ամենի սիրտն էլ տեղն ընկավ: Ինչ անց էր կացել, քամուն տվին, խունկ ծխեցին, երդիկ ու դուռը բաց արին, հոտը-մոտը քաշվեցավ, կատարները տաքացավ, ու մեր պարոն քեղխուղեքը հացի նստեցին, սուփրեն քաշեցին. մեկ գլխին տերտերը բազմեց, մյուս գլխին՝ տանուտերը, մեկելներն էլ պատի տակին էնպես սրով բազմեցին ու ոտրները ծալեցին, որ սուփրի մեջը էկող-գնացողի, անց ու

դարձ անողի համար բաց էր մնացել:

Նոքարը որ արաղը չածեց, ավալի սֆթա տերտերին դեմ արեց. սա էլ խաչակնքեց, օրհնեց, տվողին խմացրեց, որ մեր գգիրն էր, ու ետո ինքն առավ թասը ձեռը ու օրհնության տուտը սկսեց:

Աստված աշխարքիս խաղաղություն, թագավորաց հաշտություն, քրիստոնեից ազատություն տա՛: Ընչանք մեռնինք ո՛չ, որ մեկ օր էլ էսպես՝ էլով, գյունով, ոռուսի ձեռի տակին նստինք, քեֆ անենք:

Ամե՛ն, ամե՛ն, ձեն տվին ամենն էլ:

Տունդ շե՛ն կենա, տունդ, տա՛նուտեր, որդիքդ ապրի՛ն: Աստված օջախդ հաստատ պահի՛, նամարդի մուհդաջ չանի՛. մեր գլխի թագն ես, մեր աչքի ծաղիկը, Հայր Աբրահամի օրհնությունը քեզ վրա, Միմեոն ծերունի պես քո ըմբրի խերը տեսնիս: Քեզ ծուռը մտիկ անողի աչքը քոռանա, ո՛ւմ սրտումը մեկ խեթ կա, աստված բարին կատարի՛: Ինչ էլավ՝աստված վերջը բարի անի՛, քաշած գահնաթդ ապաշխարանք համարի՛. էսօր՝ քեզ, էգուց՝ մեզ. մենք էլ քո ջրերն ընկանք: Ով խոով ա, սատը ջուր խմի՛: Իմ գլխիս ջաղաց էլ աղան, թաք ըլի տեղս տաք ըլի, ձեռիս՝ թաս, սիրտս՝ ուրախ: Տո՛, քեֆ արե՛ք, տո՛, դուշմանի աչքը հանեցե՛ք: Շնորհավոր բարիկենդան. աստված գատկին էլ մեզ արժանի անի. քանի կարանք, մեր օրը վայելենք. էգուց ո՛չ էլօր մեծ պասը ոտները երդկիցը ճոլոլակ կանի, հա կա՛ց ու բազկաթթու կե՛ր: Հավասարական սաղ ըլի՛ք, ուրա՛խ: Տեր աստված, քեզ փառք. մեր երեսը քո ոտիդ տակը: Քո ստեղծվածն ենք, մեզ չի՛ կորցնես: Տե՛ր աստված, դու մեր Ռուս թագավորի սիրտը ռահմ քցես, որ գա, մեզ ազատի. ընչանք մահ մի՛ տար մեզ, մինչև նրանց երեսը տեսնինք:

Կենդանություն, ասեց ու արաղի թասը շպոտեց:

Կենդանի մնաս, սա՛ղ ըլիս. կարգիդ՝ հաստատ, տե՛րտեր ջան. անո՛շ, խմածդ անո՛շ, հենց իմացանք՝ մե՛ր սրտովը գնաց, ձեն տվին ամենն էլ, ու մեկը մեկ թիքա պանիր, մյուսը մեկ թիքա խորոված յա խաշլամա, լոշում փաթաթած, թավազա արին:

Տերտերն էլ առաջ ձեռը տվողի բթի վրա դրեց, թիքեն առավ, բերնին, ճակատին դրեց, «Հա՛յ, ձեռդ ապրի, հա՛յ գորանաս» ասելով, ձգվելով, օրհնելով, գովելով՝ թիքեն ծամեց, կուլ տվեց ու ինքը մյուսների օրհնանքին անկաջ դրեց, անո՛շ ասեց:

Էսպես՝ արաղի թասն սկսեց պտիտ գալ, ձեռնեձեռ ընկնիլ ու ամեն մեկի ձեռին մեկ սհաթ տանջվիլ, շխմողին տանջիլ, շունքի ամենն էլ մեկ եքա պարկ օրհնություն բերնըներումը հագիր ունին, ու ում լեզվումը մի քիչ հունար կա, սուփրի ու գինու կամ արաղի թասի վրա ա փորձում: Բայց ամենի խոսքի տուտն է՛ս էր.

Օրհնյա՛ ի տեր, աստված կարգիդ հաստատ պահի՛: Քո աղոթքը մեր գլխիցն անպակա՛ս ըլի: Տա՛նուտեր, սաղ ըլիս. տանուտեր, քո շվաքը մեզ վրա դայիմ-դադըմի ըլի: Մի՛րգամ, աստված որդիքդ պահի՛: Ավետի՛ք, քո որդու կարմիրը կապե՛նք: Խնա՛մի, աչքի լիս ես, աստված քեզ մեկ դոշ որդի տա՛: Հավասարական սաղ ըլի՛ք, ուրա՛խ: Տե՛ր աստված, վերջըներս բարի անես: Կենդանություն:

Էսպես՝ ամեն մեկ խմող ամենին ջոկ-ջոկ մեկ բան պտի ասեր ու էն էլ ամեն թասի վրա: Թեկուզ քսա՛ն թաս էլ մեկ մարդ խմի, քսա՛ն մարդ էլ նստած, ամեն թաս խմելուն ամենին էլ հատուկ-հատուկ մեկ բան որ չասի, թասը կուլ չի գնալ, բկումը կմնա: Շատն էլ թասը մեկ սհաթ քիմի ձեռին բռնում ա, որ վրեն մի տաղ յա մի խաղ ասեն ու իրան անունի շարականը վրա բերեն: Հայտնի բան ա, որ տերտերից յա տիրացվից գյուման շարական ասող՝ գեղ տեղն ո՞վ կա: Ամա սրանք էլ խեղճ շարականի բուրդը շատ անգամ էնպես են գգում, որ աստված հեռու տանի: Լսողը մինչև Երուսաղեմ մին կփախչի: Բայց ի՞նչ կանես, բախտըներիցը հազար շուն կա, հազար գել, որ ո՛չ գիր գիտեն, ո՛չ գրի գորություն: Լավն էլ էս ա, շատ գլուխ չի՛ ցավիլ:

Մեր երկրումը առաջ ձեռքները լվանում, սրբում (Էն էլ նստած տեղն ա նոքարը՝ փեշկիրն ուսին, ավթաֆա լագանը ձեռին, ամեն մեկի առաջին կռանում յա չոքում, ձեռին ջուր ածում), ետո են սուփրեն քաշում, աղամանը, պանրամանը, ձկնամանը մեջտեղը շարում, ապա հացը քաշում, ամենի առաջին կիտում, բազի վախտ կանաչի էլ ա ըլում: Գդալ, չանգալ-դանակի ոտը դեռ մեր աշխարքը չի մտել: Մատներն էլած տեղը ի՞նչ հարկավոր ա չանգալ-դանակ: Կերակրներն էլ մեկ սինով (պոթնոս) ներս են բերում, ու մեկ նոքար փեշն ու թները վեր քաշած, ուսին քցած, կուզըկուզ անելով՝ երկուսի առաջին մեկ աման ա դնում: Հացից ետը էլի ջրով որ ձեռք ու բերան չողողեն, չլվանան, կերածը հարամ կըլի: Գդակ վերցնիլ սեղանի վրա յա գլուխ տալ ադաթ չի՛: Երկրի ծեսն էսպես ա, Եվրոպա չի, որ կովը վեր քաշեն, տեսնեն՝ տակին հորթ կա, թե՛ չէ:

Հենց մի քիչ աղի կողակ ու պանիր որ անոշ չարին, գելը կատաղեցավ:

Տո՛, լերդս կպավ, է՛, բերանս հո ցամաքեցավ. Էդ գահրըմարը մի ածա՛, որ տեսնինք՝ ի՞նչ համ ունի, է՛, ա՛յ տնաշեն: Կողակի թիքեն հրես բկիս դեմ ա ընկել, ի՞նչ էլավ ձեզ, մեզ հո սպանելու չե՞ք բերել էստեղ, ձեն տվին էս տեղանց, էն տեղանց քեղխուղեքը, որ գինին շուտով ածեն:

Լսողը չիմանա, թե հայաստանցիք ուրիշ ազգերի նման, հենց էն ա, գինի տեսնելիս, ուզում են հոգիքը տան կամ, ինչպես բազի Կավկասյան սարը դեռ չտեսած մարդ, գինու ռումբին որ տեսնում են, երեսներին խաչ են հանում կամ շիրախանումը քնում, կամ թուր ու սերթուկ գրավ դնում, կամ թե չէ՝ ցխում, վեր ընկնում, երազ տեսնում, դելը տալիս: Աստված մի՛ արասցե, էս պակասությունը չունին, նրանք էս շնորհքիցն ու մարիֆաթիցն վաղուց են ձեռք լվացել, որովհետև աշխարհ չեն տեսել, ու էշ կերել, էշ մենծացել, ո՛չ բարոյականության ձեն լսել, ո՛չ կրոնագիտության, որ գինու գինը լավ իմանան ու երկու թաս խմելիս ոտ ու գլուխ կորցնեն ու սիրահարված՝ երկինքը համբառնան: Չէ՛, չէ՛, նրանք շատ բոի են ու էլած-չէլածը չեն տալիս խմիչքի, ամա տեղն ընկած վախտը, գինու տիրոջ ջանին մուննաթ, էնքան են խմում, որ երեսները վարդ ա դառնում, գլխըները՝ նաղրախանա, լեզվըները՝ բլբլի, սիրտըները՝ ասլանի և ո՛չ խոզի, չունքի մեկ հայ չես տեսնիլ քո օրումը հարբած, ցխումը թավալ տալիս, թեկուզ հինգ թունգի էլ խմի: Մա՛շալա, տղեն սրան կասեն, ա՛յ թե մարդ ա, ուրիշն էլ էս բանը կանի:

Հաց քցող տղեն էրկու ստաքանանոց տուրն էլի տերտերին դեմ արեց. նա էլ օրհնությունը տվեց ու ճամփու քցեց: Ետո մեկելներին տվեց. Էսպես՝ բոլոր հացի ժամանակը մեկն էլա ինքը չէ՛ր ածում իր գինին. Էս նոքարի ու դուլուղ անողի գործն ա. որ քսան մարդ էլ որ ըլին, հենց մեկ թասից պտի խմեն, Էնպես որ, ընչանք թասը պտիտ կգա ու վերջին մարդին կհասնի, սրա բողագն ա ցամաքում, վերի նստողի՝ թուրը: Կենաց-մենաց խմիլն Երևանումն Էնքան ադաթ չի, ամա մարդ իր լեզվի հունարը ձեռաց պետք է չթողա, ամեն թասի վրա մեկ խոսք ասի. ինչ կըլի՝ ըլի, հաջաթ չի. բեհնդ տաքացած ժամանակը ինչ կուգես, ասա՛, վատ խոսք էլ որ ասես, լավի տեղ անց կկենա: Սովորական կերակրներն էլ մեր երկրի սրանք են՝ բոգբաշ կամ քուֆթա, կամ խաշ, տուլմա, խորոված կամ խաշած ձուկը, գառան մսով փլավ, խաշած հավ ու ոչխարի խորոված, որ հենց Էնտեղ կեթ բուխարումը խորովում ու շատ անգամ շամփրով, տաք-տաք իրար թավազա անում: Բազի անգամ էլ տուլուշին պետք է բերանը բաց անի, որ մեկ թիքա խորոված իրանց ձեռովը բերանը դնեն կամ մեկ թաս գինի կոնծիլ տան:

Էսպես՝ մեկ քանի տուրու մաքրագարդեցին թե չէ, քեֆըները չաղացավ, դամաղները տաքացավ, շունը տերը կորցրեց: Կրչոնց Վիրապն էլ հո՛ւ Էնտեղ էր, էլ ի՞նչն էր պակաս, սագը կողքին հազիր ուներ. անկաշ պտեր, որ նրա ձենին հայիլ-մայիլ մնար: Հենց ջուրն իր ճամփեն քթավ թե չէ, սա էլ իր սագը քոքեց, ճնգճնգացրեց. հա՛ կաց ու քեֆ արա՛: Պատերը դրմբում էին, գետինը գրնգրնգում, օճորքը տեղրհան ըլում, նրա ձենը մարդի քյալլին ցցվում: Էնպես գոռբա ձեն ուներ Վիրապը, որ հինգ սհաթվա ճամփից լսվում էր.

Փի՛ր օլսան, փի՛ր. ջանմ սան, ջանմ. ի՞նչ կըլեր, որ քո մերն քեզ նման մեկ հինգն էլ էր բերել, որ աշխարքի միջումը մի հատ չըլեիր: Ասա՛, բերանիդ դուրբան, ասա՛. Բերանդ ապրի, ըմբրով կշտանաս, հազար տեղից ձեն էին տալիս մեր պարոն քեղխուղեքը՝ գլխրները տրմբացնելով, անոշ-անոշ գկոտալով:

Շատի բերնի ջուրը հետը գնում էր: Շատ անգամ, քեֆը քոք ժամանակին, տերտերն էլ ի՛ր ձենի հունարն էր ուզում նշանց տա, ու կամ Վիրապի հետ էր բաս մտնում, գոռում, կամ թե չէ «Երևեցավ խնկաբերիցն» ասում, խալխի թասըները վեր դնիլ տալիս, կամ ձեռներին բանդ անում. ամա Էնպես մեկ մխոտ, ճոթած, ճղլանի, քացախած ձենով, որ մարդի գլուխը տեղիցը պոկ էր գալիս:

Քեղխուղեքը հո, մաշալ չէին տալիս. ինչ բերանները գալիս էր, հենց է՛ն էին քյոնդալանա ասում, գոում, էնպես, որ խեղճ սագանդարի ասածը բերնումը հարամ էր ըլում:

Ամենը հո ամենը, իլլահիմ մեր մեղրաբերան տանուտերը. անատամ ռեխը որ բաց չէ՛ր անում, պատերը դողում էին, կատվըները մլավում, հավերը բակումը իրանց տիրոջ ձենը լսելով՝ շարքով կանգնում, կոկոում յա կշկշում: Ֆորթ, եզը, ձի, տավար ուգում էին, որ ուրախությունիցը կապըները կտրեն: Էշը գոում էր, գոմեշը տրլնգում, էծը մկկում, կովը բառանչում, ֆորթը բղավում, որը ֆշտացնում, որը փստացնում, որը վզգացնում, որը բզգացնում: Մյուս բաները չեմ ասում, ամոթ ա: Գարի, դարման կերած տավար, հայտնի բան ա, որ ինչ ասես, նրանցից դուս կգար: Խուլասա, ի՞նչ գլուխ ցավացնեմ. էսպես նաղրախանի ու մուգիկի ձեն շահի դռանն էլ չէր լսված: Բայց գինու տակոին դալար մնա: Էս թոփ ու թոփխանեն, էս զարբազանը մեկին էլա քյար չէ՛ր անում: Շատի, հենց բոնես, քեֆը գալիս էր: Բայց ամեն սհաթ հո մեկ չի՛ ըլիլ, ու ում ուժն ասես՝ տերտերին յա գզրին ա հաղթում: Սրանց մեկը էս ալեկոծության ժամանակին հենց շարքյասեն առավ, օրհնեց, պրծավ ու պոնկին դրեց, որ մաքրագարդի թե չէ, էշն էն կողմիցը էնպես մեկ թունդ տրաքացրեց, որ էլած-չէլած խելքը գլխիցը թռավ, շշկլեց, գինու կեսը կատիկը թռավ, կեսը միրքին թափեցավ, ու հենց ուգում էր, որ թասն էլա չի՛ կոտրի, ու բեղաֆիլ ձախու ձեռը որ չի՛ վրա բերեց, սատանի աչքը քոռանա, էնպես սաստիկ

խփեց տանդրոջ գլխին, որ փափախը կրակի վրա ծունդը դրեց, խորովածի շամփուրը վեր քցեց, տասը հատիկ ատամների մեկն էլ բերնիցը վազեց, փորը գնաց, որ գլուխը պրծացնի: Թե ուրիշ վախտ էր էլել, ես գիտեմ, թե տանուտերը ինչպես նրա միրքի մագերը մին-մին կպոկեր, բերանը կրտեր, ամա էս սհաթին, որ քար էլ աղային գլխին, ձեն չէ՛ր տալ:

Լավ հարաքյաթ ես անում, հա՛: Է՛հ, ի՞նչ անենք. բարիկենդան օրեր ա, խելքըներս կորել ա, դու սաղ ըլիս: Ա՛յ տղա, ածա՛, լցրո՛ւ: Վիրա՛յ ջան, մեկ լավ գլի՛. խմե՛նք, քե՛ֆ անենք, ո՞վ ա խաբար, թե էգուց գլխըներիս ի՞նչ ա գալացուկ: Գյոռն չաթլասն, տերտե՛ր ջան, գյոռն. էդ չալ միրուքդ ուտեմ, որ մի սիրտս կշտանա. կե՛ր, խմի՛ր, քե՛ֆ արա, ասում էր ու տերտերի ուտերին լավ բաբաթ վեր հատում. սա էլ պարտքի տակին չէ՛ր մնում ու մեկի տեղակ հինգն էլա ետ

տալիս:

Էսպես՝ դինջ, տանստանու, ինչպես հեր ու որդի, քեֆ էին անում մեր պարոն քեղխողերը, հանաք անում, իրար սիրտ շահում ու հազար բաբաթ նաղլ, մասալա, առակ, շախա ասում, անում, լսողի սիրտը բանում, իրանց օրը անց կացնում: Վաղուց էին կշտացել. էլ հո հաց չէին ուտում, մազա էին անում, գինի խմում. բազինն էլ վեր էր կենում, պար գալիս: Տերտերը մեկ թաս գինի մեկին դեմ անելիս հո, հազար տեղ գլխի վրա կունդկի էր տալիս, որ նրա սուրբ ձեռիցը բաժակն առնի, ձեռը պաշի: Էսպես՝ վախտին էին մտիկ տալիս, որ դուս գան, գնան, ջահել տղերքանց ջիրիդին թամաշա անեն:

5

Արեգակն էկել, երկնքի մեջտեղը բռնել էր . օրվան փուշը մի քիչ կոտորվել, տաքացել էր: Մար ու ձոր արծաթի պես փլփլում, պլպլում էին: Էս հաղաղին ով որ Քանաքեռ մտներ, հենց կիմանար, թե երկնքիցը մեկ ավետյաց ձեն ա էկել, աշխարքս արքայություն ա դառել, մարդի աչքն էլ ցավ, կսկիծ չի պետք է տեսնի, և Քանաքոու խարաբեքն էլ էին թև առել, ծափ տալիս, թե էլ Էնպես չեն մնալ, թե իրանց մեջն էլ շունչ կմտնի, շեն կրնկնի, Էնքան տղամարդ, ջահել տղերք, Էրեխեք էին տներիցը դուս էկել, քուշեքումն ու կտրներին քեֆ անում: Օտար մարզը հենց կիմանար, թե Էս գեղըցիք աշխարքի տերն են . ո՛չ դարդ ունեն, ո՛չ դասավաթ . ամեն մեկը հազար թումանի տեր են: Ռեհաթ խալխը՝ որը ձեռնաբռնուկ էին արել, պար գալիս, որը բոլորեշուրջ նստել, քեֆ էին անում, որը խաղ էր ասում, որը գամ քաշում: Էստեղ գուռնեն էր փշում, Էնտեղ ճժալախտի էին խաղում, մյուս տեղը փահլևաններն էին կոխ պրծնում, յա դարաչիքը ֆալ բաց անում: Մանր տղերքն էլ յա ձնաթոփի էին խաղում, յա աչքակապուկ, յա սալդաթի պես կոփում: Դաբխսի (դհուլ), գուռնի ձենն ու հարայ հրոցը աշխարք էին վեր կալել:

Աղասին էլ քեֆն արել, պրծել, իր դաստեն ետևին քցած՝ Էկավ մեկ տասը ձիավորով, գեղի միջովն անց կացավ, որ գնա, կալերի դգումը, ջաղացների մոտին իր հունարը նշանց տա, ջիրիդ խաղա, շունքի գեղամիջին Էնպես դուզ տեղ չկա: Հենց իմանաս՝ մեկ թագավորի որդի ա գալիս: Յարաղ-ասպաբը կապած, թվանքն ուսին, թուրը կողքիցը կախ, ջուխտ փշտովն ու դամեն գոտկումը, կանաչ

մով շավարը, գառ կապեն հաքին, գյուլբանգի աղյուխը ճտին. նուղայի թուխ գդակը գլխին կոտրել, աջու անկաջի վրա էր քցել. ոսկեթել թուխ-թուխ մազերը ձախու կողմիցը քամու հետ խաղում՝ յա ազնիվ երեսին էր դիպչում, յա բկի տակովն ընկնում: Բեղերն ապրշումի պես ոլորել, էնպես էր թշի վրովը դուս տարել, որ ամեն մեկի մեկ ծերը անկաջներին էին դիպչում: Մտիկ անողի խելքը գնում էր: Գեղըցիք հենց նրան տեսան թե չէ, ծափ տվին, պար էկան, ձեն-ձենի տվին ու սկսեցին նրա խաղն ասիլ, նրա գովքն ածիլ:

Աղասի՛ ջան, գլխիդ դուրբան, էս թասը խմե՛նք քո արևսադադին, արևիդ մեռնին. մեր գլխիցը ո՛չ պակսիս. գնա՛, մենք էլ էս ա, կգանք, ամեն կողմից ձեն տվին ու Աղասու թասը խմեցին:

Ազնիվ երիտասարդն էլ, ով որ իրան էսպես պատիվ էր տալիս, գդակով էր անում, քաղցր երեսով գլուխ տալիս ու անց կենում:

Հեռավանց երևում է, թե ի՞նչ դիմապ էր անում իգիթը: Ձիու անկաջը մտած՝ էնպե՛ս էր քաշում, կրակին տալիս, որ, հենց իմանաս, թևավոր դուշ ըլի: Շատ անգամ ջրիդը հեռու տեղից շարտում, ձին չափ էր քցում, ու գետնիցը ծուլ ըլելիս՝ ձիու վրիցը բռնում էր, էլ ետ քցում: Շատ անգամ հենց էնպես դուզ շարտում էր ու կրակի պես ետնիցը հասնում, կալնում, էլ ետ ծուլ անում: Գետնին վեր ընկած տեղիցն էլ էնպես էր թամքի միջիցը կռանում, բարձրացնում, որ ջիրիդն առաջին դողում էր: Ընկերտանց վրա էլ որ վախտ-վախտ ջիրիդ չէ՛ր քցում, է՛նպես էր նշանում, որ գդակների ծերին էր դիպչում կամ գդակը հետը տանում, որ իմանան, թե նա նրանց դիմիշ չի՛ անում: Շատ անգամ թամքի միջին ջուխտ ոտի վրա կանգնում, էնպես էր ձին չափ քցում: Աչք պետք է ըլեր, որ նրա ռաշդությունը, տղամարդությունը, հունարը տեսներ ու գարմանար:

Ջանմ սան, ջանմ, Աղա՛սի. մերդ մեկ հատ ա քեզանից բերել, հազար տարի անց կենա, քեզ նման մեկն էլա չի՛ բիսն տալ, ասում էին թամաշավորքն ու խնդում, ուրախանում, ծափ տալիս:

Հանկարծ էս քեֆի միջումը, հենց բռնես, մեկ ամպ տրաքեց, երկիրը շարժեց, յա թոփի, թոփխանի ձեն էկավ, յա երկինքը փուլ էկավ:

Տարա՛ն... տարա՛ն... աստվածասե՛րք, մոտ էկե՛ք... քոմակ արե՛ք, գլուխս լացե՛ք: Տունս կոխեցի՛ն, օջախս, քանդեցի՛ն... աչքիս լիսը հանում ե՛ն, սիրտս դուս են ճոթում, տո՛ւ, մեկ հասե՛ք, ի՞նչ կրլի: Ա՛ստված, երկի՛նք, ծո՛վ, ցամա՛ք... Էս ի՞նչ կրակ ա, էս ի՞նչ գուլում ա... Վա՛յ, օրս ու ումբբս խավարի, էս ի՞նչ են տեսնում: Ձեր թուրը կոտրվի, ձեր էկած ճամփեն փուշ ու տատասկ դառնա... Վա՛յ իմ ըմբբիս, արևիս... ո՞ր ջուրն ընկնիմ, ո՞ր ջհանդամը գնամ... Գետինն էլ ա չի՛ պատովում, որ ինձ մեջը տանի, աչքս հանի. էլ ի՞նչ աչքով իմ սև օրս լաց ըլիմ... Էրեխիս տարա՛ն... քոմակ արե՛ք... Աստվա՛ծ, յարադանդ քոռանա, էս ի՞նչ կրակ ա, որ մեր գլխին ես ածում, մեզ էրում, փոթոթում: Ա՛ն, ա՛ն քո տված հոգին, էլ չի՛ հարկավոր. հոգի չե՛ս տվել, կրակ ես տվել, որ էրվի, ինքը չիմանա, մեր ջանը փոթոթի... Ամա՛ն... հարա՛յ... դա՛տ... մադա՛թ... Ե՛րկինք, մեկ փուլ արի՛, ինձ տակովդարա՛, ի՞նչ կրլի... Ձեր փափախը ձեր գլխին խոով կենա, ի՞նչ տղամարդիկ եք, տո՛ւ, մեկ ձեռն էլ ա հասցրե՛ք, է՛, ի՞նչ եք քարացել, փետացել: Թա՛գուհի ջան, գլխիդ մատաղգնամ... Թա՛գուհի... Անումիդ մեռնիմ... երեսս ոտիդ տակը. Թա՛գուհի ջան... Էդ չախմուր աչքերիդ դուրբան ըլիմ, ազիզ ջան: Աչքիս լիս պես մեծացրի, որ է՞դ տեղն ընկնիս... Թո՛ղ ինձ սպանեն... Էդ թուրը թո՛ղ իմ սիրտս խրեն... թո՛ղ քո ոտիդ տակին հոգիս տամ... թո՛ղ ես հողը մտնիմ... Էն վախտին ուր տանում են քեզ, թո՛ղ տանին: Թո՛ղ քո նեղ օրը չտեսնիմ, ո՞ր դժոխքն ուզում ա, թո՛ղ ինձ ներս տանի...

Էս կսկծալի ձենի հետ լավ պարզ լավում էր, որ մեկ տղամարդ թուրքերեն ասում, հարբա էր գալիս, որ ձենը կտրի:

Ձենդ կտրի՛, դանջդ, դարաչի... Չենց էս սհաթին փորդ վեր կածեն. ջինգյանությունն ի՞նչ պետք ա. սարդարի հրամանն ա, պետք է ձեր աղջիկը քաշենք, տանինք. ի՞նչ խոսք ունիք, ի՞նչ կարողություն. սարդարի հրամանին սարը չի՛ դիմանալ, դուք ի՞նչ կարաք անիլ:

Խալխի գլխին ջուր մաղվեցավ: Ամենն էլ իմացան, թե ի՞նչ խաբար ա: Սարդարի ֆատաշներն (ծառայք) էկել էին, որ աղջիկ քաշեն, ո՞վ հաղդ ուներ, որ ծպտա: Բարիկենդանը սուգ դառավ: Երեխեքը լալով, դողալով տուն փախան. կնանիքը դռները կողպեցին ու շիրախանի կարասների տակը մտան, կամ վերնատներումը տափ կացան, կամ դարմանի ու խոտի խրձերի մեջը մտան: Գեղը, հենց բռնես,

քիրադի քանդվեցավ: Տղամարդկերանց որը որ վախուկ էր, գլուխն առավ, կորավ. որը որ մի քիչ պինդ սիրտ ուներ, զարգանդելով, դողդողալով մոտ էկավ, չէ՛ր թե օգնություն անի, չէ՛, այլ թե տեսնի, ի՞նչպես մարդիկ են էկողները, ի՞նչպես են տանում խեղճ ջրատար աղջկանը: Ռ-անգ-մոանգները թռած, սփրթնած՝ էկան մեռելի պես ու տան բաշին շարվեցան: Շատի լեզուն բերնումը շաղվել, փետացել էր: Շատի լերդն ու թոքը ջուր էր կտրվել: Շատի պոռոտները ահու ճաքել՝ արիւնը շոռալով գնում էր: Լավ ուզում էին, որ քոմակ անեն, լավ ուզում էին իրանց էլած-չէլածը տան, որ խեղճերին ազատեն, բայց ո՞ւմ ձեռիցը մեկ բան կգար: Սարդարն էր հրամայել, ո՞վ էր կարող, որ ձեռք վրա բերի: Թե մեկ ծպտոն էլ հանել էին, էն սհաթը տուն, տեղ կրակ կտային ու իրանց էլ թոփի բերնին կդնեին, կքցեին: Աստված ո՛չ շիանց տա: Անօրենի ձեռը դուշմանս չի՛ ընկնի: Մարդ ո՞ր հողը տա գլխին. ինչ ուզում են, է՛ն են անում: Դատաստան չկա՛, իրավունք չկա՛, ու հայ ազգն էլ էնքան էսպես ցավեր տեսել էր, մեկ օր խոսքընին չէ՛ր ըլում, որ իր գլուխն ազատի: Աղջիկն ասես՝ քաշում էին, տղեն ասես՝ տանում, շատ անգամ թուրքացնում, հավատից հանում, շատ անգամ էլ գլուխը կտրում, Էրում, նահատակում: Ո՛չ տունն էր իրանը, ո՛չ մալը, ո՛չ ապրանքը, ո՛չ ջանը, ո՛չ օղլուշաղը: Չարմանալուն էս ա, որ էսպես կրակի, գուլումի մեջը էլի նրանց աչքը ուրախություն, նրանց երեսը ծիծաղ էր գալիս:

Էսպես, ինչպես ասեցի, հարիր մարդից ավելի վրա էին թափել, ձեռքները ծոցըներումը դրել ու պատի ծերիցը մտիկ էին տալիս: Սուգ ու շիվանն աշխարքն առել էր: Ֆառաշները կատաղել, փրփրում էին. շատ անգամ թվանքները դեմ էին անում, որ խալխին խփեն, վեր քցեն, որ բալքի ռադ ըլին, կորչին. բայց էլի հուշտ էլած ոչխարի պես ետ էին դառնում, էլ ետ՝ ետ փախչում, էլ ետ՝ ետ գալիս, մտիկ տալիս:

Ի՛նչ խեղճ, ողորմելի մերն էր անում, աստված հեռու տանի. քար չէ՛ր մնացել, որ գլխին չի խփի. հող չէ՛ր մնացել, որ վրեն չածի: Չագը կորած հավի պես մեկ դես էր վագում, մեկ՝ դեն, մեկ գլխին տալիս, մեկ՝ ոտին: Է՛նքան էր ծնկներին, գլխին խփել, հարայ տվել, լաց էլել, մագերը պոճոկել, երեսը չանգոել, կտրատել, որ էլ ո՛չ աչքումը լիս կար, ոչ ջանումը՝ թաղաթ, ո՛չ բերնումը՝ լեզու: Էնպես, հենց ձենը փորն ընկած, շունչը կտրված՝ ոտին-գլխին էր անում, ինքն իրան շարդում, գլուխը քարեքար տալիս, յա սուրութմիշ ըլելով, գետինը լիզելով՝ ֆառաշների

նոտներն ընկնում յա ձեռքները բռնում, որ թուրը խի, իր սիրտը խրի, յա թե չէ, սրանք էլ որ դռշին չէին խփում յա քացով տալիս, դեն քցում, ընկնում էր ջուխտձեռով աղջկա վրա յա ճտովը ու էլ, թեկուզ քացով էին խփում գլխին, թեկուզ դմբգով (մուշտով), թեկուզ դամշով յա թվանքի դուռթմով, էլ պոկ չէ՛ր գալիս, էլ չէ՛ր իմանում: Ուզում էր, որ փորը ճղի ու իր հոգու սիրելին էլ ետ ներս տանի:

Թա՛գուհի ջան, էս ի՞նչ ա, քո հարսանիքի պա՞րն են գալիս. փեսեն ո՞ր ա, տերտերն ընչի՞ համար չի՛ գալիս: Հինեն ի՞նչ տեղ ա, բերե՛ք, որ աղջկանս ձեռները կարմրացնեն: Դափ ու գուռնեն ընչի՞ չեն ածում: Ա՛յ դոնադներ, ի՞նչ եք էդպես պարապ, կտրի ծերին կանգնած մնացել, ձեռքներդ ծոցըներդ դրել... Ինձ չե՛ք սիրում... Պար էկե՛ք, է՛... հարսանքավորն էդպես բաշիքոշ կկանգնի ու թամաշա կանի՞... Խարջն իմն ա, հո ձեր քիսիցը չի գնում. կերե՛ք, քե՛ք արե՛ք, իմ որդուս արևն օրհնեցե՛ք: Մեկ աղջիկ ունիմ, որ աչքիս լսի հետ չե՛մ փոխիլ, նրա խաթրն էլա չո՛ւնիք, որ մեկ ուրախություն անեք, սիրտս հովանա: Հա՞... քնա՞ծ են, թե՞ գարթուն, թե՞ գլուխս վրես չի՛... Բաժինքը հագիր ա... Չէ՛, չէ՛... փեսեն հո Թիֆլիզ գնաց, էսպես թեզ չէ՛ր կարալ ետ դառնալ... Սրանք ո՞ր են էկել... Թուրքը հո հայի հացը չի՛ ուտիլ... Հա՛, հա՛, հմիկ իմացա. մեր ճանանչներն են, էկել են, որ երեխիս հարսանքի ուրախությունը տեսնին... Լաց մի՛ ըլիլ, երեսիդ մեռնիմ... Թա՛գուհի ջան, ջանս ու հոգիս քեզ մատաղ. քանի որ գլխիդ սաղ են, ո՞վ հաղդ ունի, որ քո մեկ մագին դիպչի... Մագերդ ոսկեթել, Թա՛գուհի ջան. ունքերդ վարադով քաշած, ո՛րդի ջան. օրորոցիդ մատաղ գնամ, Թա՛գուհի ջան... Վարդի պես բաց էլած, մանիշակի պես փրնջված, իմ ա՛րև, իմ կյա՛նք, իմ թա՛գ ու պարծանք որդի ջան... Աչքերդ բա՛ց արա, աչքերիդ դուրբան ըլիմ. բերանդ բա՛ց արա, էդ աննման, վարդահոտ բերնիդ մեռնիմ... Քո խեղճ, պառավ մորն է՞դպես ես սիրում... Է՞դպես ես իմ սիրտը շահում... Թե ամաչում ես, ասեն, որ էս կանգնողները հեռանան: Ա՛յ մարդիկ, հեռացե՛ք, կորե՛ք, իմ աղջկա աչքին մե՛ք երևալ: Բանու գործ չունի՞ք, գնացե՛ք ձեր տունը. ի՞նչ եք էստեղ կիտվել: Ի՞նչ անամոթ մարդիկ եք, տո՛, ձեզ չե՞մ ասում, քոռացե՛լ եք... Արի՛, գնա՛նք բաղը, Թա՛գուհի ջան, անումիդ մեռնիմ. ծառերը ծաղկել են, քո ծաղիկ երեսին դուրբա՛ն: Դաշտերը կանաչել են, քո կանաչ արևին մատաղ գնամ: Ուր ենք մնացել էստեղ, գնա՛նք, տեսնի՛նք, ուրախանա՛նք...

Ո՞ր մեկն ասեմ, ո՞ր մեկը թողամ. մարդի սիրտ կրակ ա ընկնում, երբ որ խեղճ մոր արածն ու ասածը միտքն ա բերում: Ո՛վ որդի ա մեծացրել, նա լավ կիմանա մոր սիրտը, տկար լեզուն ի՞նչ կարա սրտի ամեն մեկ կսկիծը, ամեն մեկ յարեն բառով ետ պատմիլ: Ողորմելի մերը էսպես խելքը կորցրել, չէր իմանում, թե ի՞նչ էր ասում, ի՞նչ էր անում: Թուրքերն էլ, որ տասը հատ էին թվով, է՛ն անօրեն տեղըներովն էլ, դորդ ա, բարկանում, հարբա էին գալիս,

ամա մոր էսպես մորմոքվիլը տեսնելով՝ սիրտըները մի քիչ գութ ընկավ: Իրանք էլ էին գիտում, որ մոր համար հեշտ չի որդի մեծացնիլ, ետո էսպես բիրադի կորցնիլ: Հավն իր ձագը կորցնելիս՝ կյանքը հետը տալիս ա, ո՞ր մնա բանական մարդը. իրանք էլ մնացել էին մոլորված, ամա Սարդարի հրամանն էր, չանեին, չտանեին, իրանց գլուխը կթռչեր յա աչքը դուս կգար: Ճարրները կտրվեց, խոսքըմին արին, որ մորն էլ աղջկա հետ տանին բերդը, սարդարի դուռը, իրանց պարտքի տակիցը դուս գան, ետո ինչ կուզենան, անեն: Նոքարներին հրամայեցին, որ ձիանները թամբեն, յարադ-ասպաբ քցեցին, թուրըները կապեցին ու կամաց-կամաց մոտ էկան, որ մորն էլ, աղջկանն էլ վերցնեն, տանին:

Թագուհի՛ն, Թագուհի՛ն, աշխարքի աչք Թագուհի՛ն, երկնքի տակին, գետնի երեսին անթառամ ծաղիկ Թագուհի՛ն, դրախտ, մանիշակ, անգին, անհատ, աննման Թագուհի՛ն. ի՞նչ լեզու պետք է ըլի, որ նրա գովասանությունը պատմի, ի՞նչ աչք, որ նրա տեսքն ու կերպարանքը մեկ բանի նմանացնի: Շարմաղ, լուսաթաթախ երեսը, որ արեգակի պես լիս էր տալիս ու վարդի պես փայլում, դառել էր սպիտակ քաթան, սառել, սփրթնել: Էն երկնանման աչքերը, որ տեսնողի հոգին վառում, կրակում էին, ընկել էին խոր, փակվել, կուլ գնացել: Թագուհի՛ն, ջիվան Թագուհի՛ն, մորը մեկ Թագուհի՛ն, որ հրեշտակի նման ում որ մեկ մտիկ էր տալիս, հոգին անմահական խնդությունով լցվում էր, սառել, փետացել, անշունչ, անլեզու մնացել էր գետնի վրա ընկած, երեսը երկինքը քցած. հենց գիտես, թե էլ էս աշխարքումը չի՛, հրեշտակաց մեջն ա համբարձել, դրախտումն ըլի իր անմեղությունը վայելում: Նրա թուխ-թուխ ունքերը, նրա չալ-չալ աչքերը, նրա նոնահատ թշերը, նրա բարակ-բարակ, դալամ քաշած պոռշները, նրա լուսեղեն ճակատը, նրա մարմար, նուրբ քիթը, նրա բլբլուլի լեզուն, նրա ոսկեցնցուղ բուկը՝ բոլոր-բոլոր սառել, քարացել, պապանձվել էր: Հենց հարամ ձեռը նրան առավ թե չէ, մեկ ա՛խն էր՝ նրա հոգին: Քաշեց,

թուլացավ, իրանից գնաց, ու մինչև դռան շենը կբերեին, հավի պես մեկ էլ թրպրտաց, ու ձենը փորն ընկավ: Շլինքը ծովել, թուլացել, գլուխը շենի էս կողմն էր մնացել կախ էլած, մարմինը՝ է՛ն կողմն ընկած: Ոսկեթել մագերի կեսը մնացել էր բարձր, որ նրա անմեղ երեսն ու դռը ծածկի, կեսը էնպես խճճված՝ գետնի վրա փովել, քաշ էր ընկել: Նագուկ ձեռների մեկը սրտի վրա էր թուլացած ընկած, մյուսը՝ հողի վրա, չորացած տարածված: Դամարը ցամաքել, շունչը կտրվել, հոգին երկինքն էր վերացել:

Բաս ի՞նչ կրվեր, որ էսպես չէ՛ր էլել: Մինչև էն հաղաղը նրա անկաջը մեկ թթու խոսք չէ՛ր լսել. նրա աչքը մեկ դառը օր չէ՛ր տեսել, նրա երեսը մեկ կոշտ գրից չէ՛ր էկել: Վարդի պես ծաղկել, մանիշակի պես մեծացել էր: Դեռ ոտը քարի չէ՛ր դիպել, դեռ մատը մեկ փուշ չէ՛ր մտել: Տասնրհինգ տարին անց էր կացել, դեռ նրա անմեղ հոգին աշխարհիցս մեկ բան չէ՛ր խաբար: Նրա ընկեր աղջրկերքը դռներին, կտրներին էին ման գալիս, օր անցկացնում, նա ծունկը մոր ծնկանը կպցրած՝ յա կար էր անում, յա քարգահ, յա իրանց տանն ու դռանն էր մտիկ տալիս, յա իրանց մալին,

ապրանքին աչք ածում: Դուշը գլխի վրովը թռչելիս՝ կարմրտակած, շունչը կտրած, լեղապատառ տուն էր ընկնում, որ իր շվաքն էլա մեկ օքմին չտեսնի: Մոր մեկ մատը փուշ ըլելիս յա մեկ տեղը ցավելիս՝ ուզում էր հոգին հանի, իրան տա. էլ քար, էլ խոտ չէր մնում, որ նա վրեն չի՛ չոքի ու աստծու ողորմաթյունը խնդրի: Աղքատ տեսնելիս՝ բերնի թիքեն հանում, իրան էր տալիս, որ նրան օրհնի, նրանց արեշատություն խնդրի: Բաղն էլ է՛ն ժամանակն էր գնում, որ լիսն ու մութը դեռ չէ՛ր բաժանված ըլում: Բաղիցն էլ է՛ն վախտն էր տուն գալիս, որ մութը գետինն առած, ոտը քաշված, խաղաղված էր ըլում: Ով ուզենար նրան տեսնի, յա ծառի, յա պատի տակի պետք էր տափ կենար, որ նրա սուրբ երեսը տեսներ, նրա աչքի լսովը հայիլ-մայիլ մնար: Ծաղկըներն էլ, հենց իմանաս, նրա ոտի ձենն առնելիս՝ ուրախանում, ցնծում, բացվում, փչչում էին: Դշերն էլ նրա երեսը տեսնելիս, հենց բռնիր, նո՛ր հոգի էին առնում, գլխըները թևերի տակիցը բարձրացնում, ճխում, ճչում, ծլվըլում, թևերին խփում, ծափ տալիս: Ձեռը գառան գլուխը քսելիս յա շփելիս, հենց գիտես, թե է՛ս անմեղ հայվանն էլ էր իմանում, որ հրեշտակի ձեռք ա իրան դիպչում և ո՛չ մարդի: Մի քիչ մոտիցը պակսելիս՝ ձենը աշխարք էր վերցնում, մարդի սիրտ էրում, է՛նպես էր բղղում, քար ու քոլ ընկնում:

Շատ անգամ նրա փափուկ ծնկան վրա էր քնում, նրա անուշահոտ, ազիզ ձեռիցն էր խոտ ուտում:

Չայիր-չիմանի, մանիշակի վրա, վարդի, թթենու տակին յա քչքչան առվի մոտ որ բազի վախտ քնած չէր ըլում, հենց իմանաս, երկնքիցը լիս ա վեր էկել, ափնիքը հայլի դառել: Էսպես քնած վախտին էր ըլում, որ մերը ուսույով մոտանում էր՝ յա երեսն էրեսին դնում, յա գլուխը իր գոգը դնում, յա վրեն շոր քցում ու խաչակնքում, որ քունն առնի, դինջանա, յա թե չէ, որ վախտը գալիս էր, երեսին հով էր տալիս, նանիկ էր ասում, որ վեր կենա, իրիկնահովը, արեգակի մեր մտնիլը տեսնի, ու միասին պտուղ, ծաղիկ հավաքեն, գնան տուն: Շատ անգամ վարդի փունջը մեկ ձեռին, մանիշակինը՝ մեկել, աչքը որ չէ՛ր բաց անում, հենց գիտես, սար, ձոր, ծառ, թուփ, խոտ, ծաղիկ նրան էին մաթ մնացել, նրա շունչն ըլեին ուզում, որ քաշեն, ծծեն, գորանան, դալարին:

Հովը մազերի վրա սլալալիս, երեսին դիպչելիս էլ չէ՛ր ուզում, որ առաջ խաղա յա ետ գնա, հենց նրա գլխո՛վն էր պտտում, հենց նրա մազերի՛ հետ խաղում:

Վարդի վրա երեսը կռացնելիս, ուզում էր, որ բարձրանա, նրա շունչը քաշի, նրա պատկերի գունը գողանա, որ դիա ավելի գեղեցիկ, դիա անուշահոտ երևի:

Բլբլուր նրա հոտն առնելիս իր վարդը մոռանում, նրան էր գովում, նրա վրեն էր իր սերը թափում, նրա հասրաթովն էրվում, խորովվում: Շատ անգամ, ինքը ձեն հանելիս, յա ինքն իրան խաղ ասելիս, հենց իմանում էր, թե հրեշտակներն են իր հետ խոսում, իրան ձեն տալիս յա ձենը քաշում: Առավոտյան ցողը, իրիկվան վերջի լիսը՝ մեկը նրան տեսնելիս ցնծալով վեր էր գալիս, որ նրա սուրբ երեսին նստի, մեկը ցավելով երեսն իրան էր քաշում, աչքը խփում, որ նա շուտով քուն մտնի, գիշերն անց կենա, որ առավոտն էլի գա, նրա տեսության արժանանա, նրա լուսովը հոգի առնի ու գվարճանա: Քունը նրա աչքերին է՛նպես էր մոտանում, ինչպես մեկ սրբի՝ երկնային հրեշտակը: Թևերն երեսին փռում, անմահական երագով նրան գրկում, զգվում, արթնացնում, էլ ետ իր գիրկը դնում:

Ա՛խ, ո՞ր մեկն ասեմ. նրա ամեն մեկ շարժումնքը, ամեն մեկ խոսքը, ամեն մեկ մտիկ տալը, ամեն մեկ աչքի ու պոռչի ժաժ գալը հրաշք էր: Էն լուսակոլով աչքերը, Էն խնկան ծաղիկ շրթունքը որ չէ՛ր բաց անում, մարդ ուզում էր ո՛չ ուտի, ո՛չ խմի, հենց նրան մտիկ տա, նրա սուրահի բոյին թամաշ անի, նրա ոտի տակին

հոգին տա, նրա ձեռքին իր մահն առնի՝: Է՛ս երկնային հրեշտակը, Է՛ս անմեղ գառն էր էս հաղաղին Է՛ն գազանների ձեռին. ի՞նչ քարացած, ապառաժ սիրտ պետք է ըլի, որ նրան տեսնելիս կամ նրա պատմությունը լսելիս գլխին կրակ չի՛ վառվի: Ո՞ր մեր էս հաղաղին թուրը չէ՛ր առնիլ ու իր ջիգյարը ցցիլ: Ո՞ր հարևան կամ անցվորական նրա էն լուսեղեն երեսին նայելիս՝ աչքին չէ՛ր հույ տալ, որ լացը գա, ու սիրտը հովանա: Ամա մեր գեղական խեղճ խալխը էնքան էսպես բաներ տեսել ու լսել էին, որ արտասուներն էլ էր ցամաքել, աչքրների լիսն էլ էր հատել:

Չենց էն ա, ֆառաշները տեսնելով, որ մեր ու աղջիկ դարդի ձեռքը նդդեցան ու էլ ձեն, շունչ չէին տալիս, լավ համարեցին, որ էսպես թուլացած՝ վերցնեն, Էրկուսին էլ տանին, որ էլ շատ ինչըմիշ չըլին, չչարչարվին: Երկուսը ձիու վրա նստել, էն ա, տեղ էին բաց անում, որ մեկը մորը խտտի, մյուսը աղջկանը առաջն առնի ու, էն ա, խաթրջամ էլած՝ միտք էին անում, թե իրանց բանը լավ գլուխ բերին, մեկ թուր պսպղաց, ֆառաշների մեկի գլուխը գետնի վրա ընկավ ու սկսեց ղվվացնիլ, բլբլացնիլ ու պար գալ: Դեռ սա ձենը չէ՛ր կտրել, որ մյուս ընկերինն էլ սրա հացը կերավ, սրա մոտ գնաց:

Աղասի՛ ջան, մեր տունը քանդեցիր: Աղասի՛, ձեռդ քեզ քաշի՛, քո խեղճ, հալևոր հորը խնայի՛. որդով, տանով տեղով եսիր կէերթանք. մի՛ անիր, մի՛ ըլիր, ջա՛նս, գյո՛գմ. քո ջիվան ջանիդ էլա դադր արա՛, տո՛, բեմուրվաթ: Աստված, էս ի՞նչ գուլում էր, որ մեր գլխին էկավ: Ո՛վ գինավոր սուրբ Գեորգ, ո՛վ սուրբ Կարապետ, դուք մեզ քոմակ արեք: Տղերք, կորե՛ք, կորե՛ք, որ ձեր իզն ու թոզը ըստեղ չէրևա: Տո՛, մեկդ ու մեկդ հասե՛ք տանդրոջ մոտ, անկաջաբոնուկ տվե՛ք, ա՛յ նրա տունը չքանդվի, ինչ քանդվեց. գինին գլխին գահրըմար ըլի. աշխարքս արինը բռնել, ծով ա դառել, մեր ախմախ քեղխուդեքը նստել, քեֆ են անում, ա՛յ թե մարդ են, հա՛: Տո՛, քեֆն էլ գլխրներին խռով կենա, խաչն ու ավետարանն էլ: Տնաքանդնե՛ր, տո՛, մի աշխարքի դարդիցն էլ խաբար առե՛ք, Է՛. ախր ի՞նչ եք տան չորս պատը ու գինու գավն ու թասը բռնել, լակում, տրաքում: Տո՛, Վա՛թո, հասի՛, հասի՛, վագի՛, թն ա՛ն, թո՛ի. մարաքեն քանի կենում ա, չաղանում ա. հենց էս սհաթը կգան, մեզ կտանին, բերդը կածեն: Աղասի՛, Աղասի՛, քառանաս ո՛չ, Աղասի՛. փախի՛ր, փախի՛ր, Էդ շներիցը գլուխդ ա՛ն, կորի՛ր, Էդ ի՞նչ արիր, տնով քանդված. մեր դուռը շարեցիր, մեր տան հիմքը տակըվեր արիր, տո՛,

բե՛մուրվաթ:

Բայց թուփ էլ տրաքեր, նաղրախանա էլ ածեին, Աղասին չէ՛ր իմանալ. դորդ որ քառացել էր. էլ ո՛չ անկաջն էր իրանը, ո՛չ ջանը, ո՛չ աչքը, բայց խելքն ու ձեռը լավ իմանում էին, թե ի՞նչ բանի վրա են: Արինը աչքերը կոխած՝ ուշիդ երիտասարդը հենց էսպես բանի էր ման գալիս, որ իր ձեռի դվաթը, իր թրի հունարը շհանց տա: Ախր էլ ո՞ր օրվան համար են թուր կապում: Ջիրիդատեղիցը վարավուրդ էր արել, որ աշխարքն իրարոցով դիպավ ու ձենը կտրեց:

Տղե՛րք, էստում մեկ բան կա, գնա՛նք, մեր բարիկենդանը հարամ էլավ, ասեց ու թռավ:

Հենց տեսան նրան գալիս, բնությունը իմանալով՝ հարիր տեղից ձեն տվին, ձեռով, գդակով արին, որ հեռանա. բայց շունչը բերնին դեմ էր առել, էնպես ձին չափ էր քցել. էլ մաջալ չէ՛ր անում, որ տեսնի՝ թվանքը լիքն ա երա՞բ, թե դարտակ: Առյուծի պես ներս ընկավ հսկա երիտասարդը. ճամփին անկաջովն էր ընկել, թե ի՞նչ խաբար ա: Երկուսի գլուխը սրբելեն ետև, մյուսներն ուզեցան, որ թուր հանեն, բայց քաջն Աղասի որ բերանը բաց չի՛ արեց՝

Դժո՛խքի որդիք, ձեզ ո՞վ ա դրկել էստեղ, ո՞ւմ վրա եք էդպես կատաղել: Ասենք, թե հայր ձեն չի՛ հանում, պետք է նրան սաղ-սաղ ուտե՞ք: Աչքըներիդ լիսը կթոցնեն էս սհաթը, կորե՛ք, թե չէ ամեն մեկդ ճուտի պես առաջիս կթպրտա: Քանի էս կուռը վրես ա, դուք էստեղանց թել չե՛ք կարող դուս տանիլ:

Որ չասեց ու մեկի էլ ուսը վեր բերեց, մյուսի աղիքը վեր ածեց, էն վեցը տեսան, որ ճար չկա, ձիանը նի էլան ու ընչանք բերդը մեկ գնացին:

Արի՛, երեսիդ մեռնիմ, Թա՛գուհի ջան, աչքդ բա՛ց արա, աչքերիդ դուրբան. Աղասին մեռած, ոսկորները փտած, հող դառած պետք է ըլեին, որ քո սիրուն մագին մեկն էլա մատով տար: Վա՛յ իմ աչքին, իմ արևին, ինչպես փետացել, սատել ա: Թա՛գուհի ջան, քո ջանին դուրբան, ա՛ն, հոգիս ա՛ն, թո՛ղ ես մեռնիմ, դու կենդանացի՛ր և քո խեղճ մոր սիրտը մի՛ դուս կտրիր, մի՛ դուս ճոթիր, երեսս ոտիդ տակը, ասում էր քնքուշ, երիտասարդը, լալիս, գլխին տալիս: Արտասուները աչքերիցը քուլա-քուլա էր վեր թափում:

Գնացին շուր բերելու: Նա ձեռները խաչել, ինքն էլ փետացել, մնացել էր կանգնած: Մոտանար, սիրտ չէ՛ր անում, խտտել, ձեռները ճմռել, անկաջումը ձեն տալ, երեսին ձեռը խփել, բոլո՛ր, բոլոր չէ՛ր կարելի, չունքի Թագուհին դեռ կույս էր, ուրիշ մարդի աղջիկ: Մորն էր մտիկ անում, մերը ձեն չէ՛ր տալիս. դուրսն էր նայում, սատկած լաշերի դժոխային կերպարանքն էին աչքովն ընկնում: Էլ ինս, ջինս, իսան, ադամատրդի չէր երևում, ամենն էլ փախել, սարերով-ձորերով էին ընկել, որ իրանց գլուխը պրծացնեն: Շների վնգվնգալն ու յա կոնձկոնձալը, արլորի ու հավի կոկոռալը, հենց իմանաս, թե նրան ասում ըլեին ցավելով.

Ինչ արի՛ր, արի՛ր. գլուխդ ա՛ն, կորի՛. գնա՛ Փամբակ, Թիֆլիզ, ոսի հողը: Էս երկրումը քո արևը մեր մտավ, քո օրը խավարեցավ, քո ճրագը հանգավ: Թոփի բերանն ա՛ քո ջանը: Քանի ոտքը խաղաղ ա, քանի ջիլավդ ձեռիդ ա, քանի բերնումդ շունչ կա, ոտումդ՝ թաղաթ, փախի՛ր, գլխիդ ճարը տե՛ս: Մնաս էլ, ձեր տունը բոլոր սուրը կքաշեն, գնաս էլ՝ էն բաբաթ. քեզ էլա ճա՛ր արա: Քո հերը քեզանից դայրու էլ գավակ չունի. նրա օջախի ծուխը մի՛ կտրիր, ձեռներդ արնոտ արիր. սարդարի ֆառաշներին ես սպանել, տո՛, ա՛նիրավ, մեկ միտք արա՛ Է՛լ: Դրանց արինը քեզանից կուզեն. դրանց տերերը հիմիկ կատաղել, փրփրել իրանց միսն ուտում կըլին, ի՞նչ ես փետացել, կանգնել. էլ ո՞ր օրին ես մտիկ տալիս: Քյահլան ձին՝ տակիդ, յարագ-ասպաբը՝ վրեդ. մեկ կտոր հաց ո՞րտեղ ըլի, որ չճարես:

7

Չենց իմանաս՝ դժոխքն առաջին բաց էր էլել: Հազար գլխանի դիվան ատամներ դրճտացնում, զարհուրելի ձևով խնդում, ծիծաղում, ժնգժնգացնում, չանգերը սրում, հազրում, բոցն ու կրակը չաղ ըլեին անում, որ նրան Էրեն, խորովեն, կտրատեն, թիքա-թիքա անեն, իրանց փայ շինեն:

Հազար կարե կարաս, հազար օձ, կարիճ՝ բերանները բաց, նրան ըլեին սպասում, որ քրքրեն, կուլ տան, մարսեն: Դեռ աչքը էս սարսափելի քնիցը չբաց արած՝ Է՛նպես էր երևում նրան, թե սարդարի ջալլաթները (դահիճ) կոները վեր քաշած, արինն աչքըները կոխած, թրերը սրած՝ գալիս էին, որ իրան տանին: Թոփչին թոփն էր սրբում, հազրում. գյուլաչին գյուլլեն ջոկում, մոտ բերում: Չեր, մեր, ազգական, Էրլու, անցվորական՝ հեռու տեղից գոռում, հարայ ըլեին տալիս, գլխըներին, ծնկներին խփում, ծեծվում, ջարդվում, իրան անունը տալիս ու սուզ

ըլեհին անում:

Ա՛ղասի ջան, մեկ թուր էլ ի՛նձ խփի, ի՛նձ... Վա՛յ իմ օրիս, արևիս, վա՛յ... Տունս բրիշակ էլավ... Բալա ջա՛ն... հոգի ջա՛ն... իմ երկի՛նք, իմ գետի՛նք... իմ հրեշտա՛կ... վա՛յ... ամա՛ն... աչքս դուս էկա՛վ... պտուղս խավարեցա՛վ... Թո՛ղ քո ձեռն ինձ սպանի... որդի ջա՛ն... թո՛ղ քո ոտիդ տակին հոգիս տամ... ախպեր ջա՛ն... թո՛ղ քո՛ ձեռիցը մահս առնիմ... ջա՛նըմ ջան... Սիպտակ մագս քեզ փիա՛նդագ, Ա՛ղասի ջան. քանի աչքումս լիս կա, քանի բերնումս՝ շունչ, ոտդ բերնիս դի՛ր, թուրդ սիրտս խրի՛ր. տո՛ւր ինձ մահ, տո՛ւր, թո՛ղ գնա՛ն, կորչի՛ն, հետո ինչ կուգես, է՛ն արա, աչքիս լիսը հանի՛ր... ի՛ն երկնքի բարեբար որդի, ի՛ն սար... ի՛ն աստված...

Է՛սպես էր մեկ ծեր մարդ ընկել Աղասու ոտքը, գլուխը գետնին ծեծում, մագերը ճպրում ու վախտ-վախտ Աղասու ոտներովը փաթաթվում:

Մի՛րելի կարդացողք, էլ ի՞նչ ասիլ հարկավոր ա: Դուք էլ իմանում եք, որ էս խեղճ, տարաբախտ հալևորը Աղասու ողորմելի հերն էր: Հենց խաբար տանողը որ լեղապատառ, լեզուն կպած տուն չընկավ ու գլուխը ծեծելով ձեն չի՛ տվեց՝

Տո՛, ձեր տունը չքանդվի, գեղը կոխեցին, տարան. Աթոյենց աղջիկը քաշեցին. Աղասին՝ արնի միջումը ծլծլում, ֆառաշները կրակ են քցել խալխն էրում:

Ինչպես որ մեկ ամպի տրաքոց կամ սաստիկ թոփի ձեն մեկ ձորի խփում, քարափները դղրդում, թնդում, մարդի անկաջները խլանում, մի քիչ ժամանակ շշմում ա, ու գլուխդ սկսում ա դժժալ, պտիտ գալ, աչքերդ սևանում, մութ ու խավար քեզ կոխում, խելքդ թռչում, մնում ես քարի պես կանգնած, ոտքդ ու ձեռքդ թուլանում, ջանդ սրտում, լեզուդ կպչում ա, էլ չէ՛ս իմանում, թե ո՞ւր ես՝ երկրո՞ւմը, թե դժոխքումը, է՛ս հանգին Աղասու հոր ոսկերքը սարսափեցան, է՛ս հանգին ուշ ու միտքը թռավ, մնաց սառած, փետացած ու աչքերը չռած՝ քցեց է՛ս կողմն, է՛ն կողմը: Ծերությունը ջանն առած՝ մի ոտը հողի երեսին, մյուսը՝ գերեզմանումը, աշխարքի վրա է՛ն մեկ պտուղն ուներ, է՛ն մեկ գավակը: Նրան մտիկ տալիս հենց իմանում էր, թե աշխարքի թագավորն էլ ա ինքը, շահն էլ: Նրան ջիրիդ խաղալիս տեսնելիս՝ հենց իմանում էր, թե ոտը գետնիցը կտրվել ա, թե առել, թռչում. ծերությունն էլ էր մոռանում, մահն էլ, դժոխքն էլ, արքայությունն

Էլ: Է՛նպես էր կարծում, թե նո՛ր ա ծնվել, ու ուրախությունիցը ճխում, ճշում, ոտին-գլխին էր անում ու, ինչպես ութ տարեկան երեխա, խնդում, ծիծաղում: Նրա անունը որ տալիս էին, լերդի ծերը խաղում էր, սիրտն ուզում էր պատռի: Ամեն մեկ նրա աչքերին պաշ անելիս, ամեն մեկ նրան խտիտն առնելիս՝ հենց գիտում էր, լիս ա վեր գալիս գլխին, պատերը վարդ են դառել, դաշտ ու սար՝ ծաղիկ: Նրա ճակատին մտիկ տալիս, նրա բոյն ու սուրաթը աչքովն ընկնելիս՝ նրա համար նոր արեգակ էր բացվում, ուզում էր սիրտը ճղի ու նրան մեջը դնի:

Էս հասակը հասել էր նա, նրան մեկ չոռ չէ՛ր ասել, չէ՛ր էլ ասել, թե աչքիդ վերևն ունք կա, յա ծուխը դեպի քեզ: Չանն էլ որ ուզեր, չէ՛ր խնայիլ նրան. հոգին էլ որ հաներ, ձեն չէ՛ր տալ նրան. գլուխը պտի ծախեր ու նրա մուրագը կատարեր: Խանի, բեկի մոտ գնալիս՝ նա իր որդուն էնպես էր զարդարած դուս բերում, որ ամենի աչքը մնում էր վրեն սառած: Սարդարն էլ էր տեսել նրա տղի կտրճությունը, նրա քաջությունն ու ձեռի հունարը: Շատ անգամ, ազիզ օր ըլելիս, ինչքան ջիրիդ խաղացողներ կային, պատածակն էր կոխում, հետ ածում: Փահլևանները հո, նրա անունը լսելիս, գրգնդում, դող էին ընկնում: Նա մեյդան դուս գալիս՝ աշխարքի բերանը բաց էր անում: Մեկն էլա սիրտ չէ՛ր անում, որ նրան մոտենա: Բերդումը շատ անգամ, հանաքըվեր, ոչխարի տեղ եզ, ուղտ էին բերում, որ բալքի կարենան նրան մեկ օր ամաչացնիլ, շատ անգամ թուրը փոխում էին, որ բալքի չի՛կտրի, ու մնա ամոթով, բայց քաջ երիտասարդը մեկ խփելով եզան կամ ուղտի գլուխը է՛ս կողմն էր թռչում, լաշն՝ է՛ն:

Հայի՛ֆ, հայի՛ֆ, որ հայ ես, ասում էր սարդարը շատ անգամ, գլուխը պտտելով, թե որ թուրք էիր էլել, խանություն պետք էր քեզ տված:

Կովի միջումը, էն գյուլի ու կրակի թեժ ժամանակին, նետի պես արձակվում, ընկնում էր դոնշունի գյուտ տեղը, ասլանի պես որին էս կողմը, որին էն կողմը քցում, ջախըբուրդ, թիքա-թիքա անում ու օսմանցվի մազերիցը բռնած, քաշ-քաշ անելով՝ հետը սուրութմիշ բերում, սարդարի առաջին կանգնացնում:

Ասլա՛ն Բալասի (առյուծի ճուտ), սարդարը ձեն էր տալիս ու ճակատին պաշ անում, ի՞նչ կրկեր, որ քեզանից մեկ տասն էլ ունենայի. քո մոր մեջքը կոտրվի, ընչի՞ չէր քեզանից մեկ չորսն էլ բերում. աֆա՛րիմ, բա՛րաքյալլա, էրեսդ պարզ կենա՛, քեզանից շա՛տ ունենամ:

Ֆորս գնալիս՝ առաջ նրա գյուղեն պետք է վեր քցեր: Խաներ, բեկեր մնացել էին նրա սուրաթի, նրա լեն թիկունքի վրա զարմացած, հիացած: Շատ անգամ, հանաքըվեր, խոսք էին քցում, թե որ թուրքանա, բեկություն, խանություն կտան նրան: Մուլք էին խոստանում, որհաթ, մալ, դովլաթ, աղջիկ էին ասում՝ կտանք. բայց նա է՛ն կաթը չէ՛ր կերել, որ իր սուրբ հավատն ուրանա, փուչ աշխարքիս մալին, դովլաթին թամահ անի:

Իմ ցամաք հացը լավ աշեն ինձ համար, քանց ձեր դաբլու փլավը: Իմ տերտերի մեկ մուռտառ մագը հագար ձեր մուլի ու ախունդի հետ չեն փոխիլ: Գութան վարեն իմ հավատովը, ցանք անեն, բահի տամ լա՛վ ա, քանց խան, բեկ դառնամ, աշխարքի տեր ըլիմ ու իմ օրենքն ուրանամ:

Թուրը սարդարն էր բաշխել, թվանքը՝ Չավաթ խանը, ձին՝ Նադի խանը: Նոր էլ Հայոց սարվազի նայիբությունը նրան էին տվել: Ա՛խ, ո՞րն ասեն. մեկ Ադասի էր, մեկ քյուլ Երևան. ո՛վ ասես՝ նրա անունովն էր օրթում ուտում. ո՛վ ասես՝ նրա արևովն էր խնդում, նրա գլխովն էր ուզում պտիտ գա:

Էս ո՞ր եմ... քնա՞ծ եմ, զարթո՞ւն եմ, երագո՞ւմ եմ. օ՛հ, օ՛հ, օ՛հ... արյան ծովն է՞ս ա, որ ասում են, սկսեց ողորմելի ծերունին Էսպես իրան-իրան խոսալ, երբ առաջի տաքությունն անց կացավ, ու թըմբություն էկավ վրեն:

Դժոխքի տարտարոսն է՞ս ա, որ պատմում են... Իսրի պուճախն է՞ն ա... Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ... վա՛յ ինձ... Միսս սրտումա... աչքս խավարում ա... չանգալ ա, որ հագրում են... մանգաղ ա, որ սրում... շիշ ա, որ կայծակին ա տալիս... Ա՛ստված, քո փառքդ շա՛տ... Էլ ընչի՞ մեզ ստեղծեցիր... որ Էս կրակի մեջը պետք է էրեիր... Երանի՛ նրան, որ մոր փորիցը դուս չի՛ Էկել... Էս ի՞նչ եմ տեսնում, արա՛րիչ աստված... Հրե՛ն, խորովում են... հրե՛ն, միսը կտրատում են... Ամա՛ն... ամա՛ն... ամա՛ն... Գլուխ առե՛ք, կորե՛ք... Շատ գինի խմողի փորն են ճղում... փիս խոտողի, բամբասողի, խաբարբզանի... տուն քանդողի լեզուն են բողազիցը դուս ճոթում, էրում, տապակում... Շատ փող սիրողի ջանին մանեթներ ա, որ կրակիցը հանում են, կպցնում... Կաշառք ուտողի միսը քալփաթնով պոկում են, բերանն են տալիս... Վատ ճամփի ման էկողի, գողի, բոզի գլխըներին հալած արճիճ են ածում... տաքացրած շամփրների սրտները կոխում ու էրում, փոթոթում... Մեկ տեղ վնգվնգում են, մեկ տեղ թնգթնգում...

Մեկ տեղ վկայում են, մեկ տեղ թրթում... Մեկի էրեսիցը քրտնքի տեղ կայծակ ա վեր թափում... մեկի բերնիցը կրակ, բոց ա դուս գալիս, իրան էրում... Կայծակը մեկ կողմիցն ա խփում, ամպը մյուս տեղից գոռում... Երկինք, աստղեր, արեգակ, լուսին՝ կորել, խավարել են...

Էնպես պատկերներ են առաջս գալիս, որ մեկի լեզուն կրակած թուր ա, մյուսի ձեռը՝ օձ. Մեկի աչքիցը կրակ ա թափում, մեկի քթիցն ծուխ վեր ըլում...

Ա՛ստված, էս ո՞ր տարան ինձ... էս ով բերեց ինձ էստեղ... Աշխարհի վերջը հո չի՞ հասել... Էրեկ չէ՞ր, որ էլով, գյունով նստած՝ քե՛ֆ էինք անում... Քոմակ արե՛ք, օգտեցե՛ք, աստծու խաթեր, ի սե՛րը Քրիստոսի. հրես գալիս են, որ ինձ էլ տանին... Աղա՛սի ջան, ո՞ր ես. էդ դոչադ ձեռդ մի հասցրո՛ւ, է՛, անումի՛դ մեռնիմ... Էլ քո հորը ո՞ր օրը պետք է քոմակ անես...

Որդու անումը անկաջն ընկավ թե չէ, հենց բռնես՝ կայծակը խփեց. ջանը մեկ թափ տվեց, սասանմիշ էլավ, աչքը բաց արեց, տեսավ, որ բոլորը մտաց ցնորք էր. ո՛չ դժոխք կար, ո՛չ կրակ. էլի էն սուփրեն էր, էլի էն հացը, բայց դոնադների շատը հեռացել, տերտերը ավետարանը նրա գլխին էր դրել, աչքը երկինքը քցել, սաղմոս էր ասում, աղոթք էր անում, վրեն խաչ հանում ու մարմանդ արտասունքը սրբում, հեկեկում:

Տե՛րտեր ջա՛ն, դո՞ւ ես. ձեռդ մի տո՛ւր, համբուրեմ, աջի՛դ մատադ գնամ:

Ուխա՛յ... Միրտս հովացավ, ջանս տեղն ընկավ. հլա մեկ քանի տարի էլ ունող ունիմ, որ քո աղոթքովն ապրիմ: Էս ի՞նչ էր, տո՛... ուզում էին ինձ սաղ-սաղ դժոխքը տանին... Դեռ Աղասուս էրեսը չպաչած, դեռ կնկանս ու հարսիս օրհնություն չտված ո՞ր կէրթամ... Տղերքն ո՞ր են, Վիրապն ո՞ր ա, խի՛ստ եք ձենըներդ կտրել հա՛յ յա՛սսարներ. էլի ֆոսանդ են ճարել, ինձ քնած թողել, իրանք դուս գնացել, որ յալլի տան (պար գան): Տեսնո՞ւմ ես, էն հարամգաղեքն ի՞նչ են բերում իմ գլո՞ւխը: Ասենք՝ ծերացել են, ոտներս չի՛ պար գան, հո մեկ թևերս էլա կբարձրացնե՞մ, ծա՛փ կտամ, հետըները քե՞ֆ կանեն: Ծերության երեսին նալլաթ. ո՛վ ասես՝ ծերի դնչին էլ չի՛ մտիկ տալիս: Գինի ածա՛, խմե՛նք, տերտեր ջա՛ն: Դժոխքն էլ քանդվի, աշխարքն էլ, մենք, քանի աչքըներումս լիս կա, քե՛ֆ անենք:

Ծեր մարդը, դորդ ա, ցավի է՛նքան չի՛ դիմանալ, չունքի կենդանական գորությունը հատած է, էլ է՛ն արինը, էլ է՛ն սիրտը չունի, ամա ցավն էլ շուտով կնոռանա, չունքի ջիգյարն էնքան տաք չի՛, միտքն էն կարողությունը չո՛նի, որ բանը երկար պահի: Առաջի բոցն որ անց կացավ, թմբությունիցը զգաստացավ, էլ մտքումը բան չէ՛ր մնացել: Հենց իմանում էր, թե գինու գորությունն ա նրան հաղթել, թուլացրել, կրակի տաքությունը գլխին դիպել, քնացրել: Աչքը որ բաց չարեց, էն սարսափելի երագն էլ, որ տեսել էր, հենց իմանում էր ողորմելին, թե նո՛ր ա էկել աշխարք, նո՛ր ա ծնել, ուզում էր, որ ինչ ունի-չունի տա՛, թաք ըլի մեկ քանի տարի էլ ումբր ունենա, աշխարքի սերը վայելի

Էնպես, ինչպես որ մեկ մարդ մեկ սարսափելի երագ տեսնի՝ իրան սպանում ըլին, թշնամիք ըլին չորս կողմը փակած, որ գլուխը կտրեն, ի՞նչ սրտով տեղիցը վե՛ր կթոչի ու էրեսին խաչ կհանի, որ էլի իրանց տանն ա, իր յորդան-դոշակի միջին պառկած, է՛ս հանգին էր հենց նրա հալը: Ուզում էր, որ դուս թոչի, պատեր, դռներ լիզի, հարս, էրեխա, դոստ, դուշման դոշին քաշի, համբուրի, սիրի, հոգին նրանց տա, որ քանի էս աշխարքումն են, իրար հետ լավ ապրին, իրար սիրեն, աշխարքի բարին վայելեն, որ էլ էն աշխարքումը մուրագները պակաս չմնա, էլ աչքրները էս կողմը չունենան: Բաղ, հանդ, սար, ձոր, տուն, ապրանք, մալ, դովլաթ, ծառ, ծաղիկ՝ որ միտքն էր ընկնում, որ տեսնում էր, թե էլի իր ձեռին են, էլի բաց աչքով նրանց մտիկ էր տալիս, էլի նրանց հոտն ու համն էր առնում, ուզում էր որ քարերն էլ լիզի սրտի սիրուն, հողն էլ: Ուզում էր բոլորի առաջին չոքի, ծունդը դնի, մատաղ անի: Իր օրումը էն սրտով ժամ չէ՛ր մտած, իր օրումը էնպես ջերմեռանդ աղոթք չէ՛ր արած, էրեսին էնպես հավատով խաչ չէ՛ր հանած, տերտերի ձեռն էնպես տաք-տաք չէ՛ր համբուրած, երկնքին, գետնին, աշխարքին էնպես քաղցր աչքով չէ՛ր մտիկ տված, էնպես հոգին չէ՛ր փառավորված, ինչպես էս սհաթին: Հենց գիտում էր, թե աշխարքս դրախտ ա, մարդիկը հրեշտակ են, էլ մեկ վատ միտք, մեկ փիս խորհուրդ նրա սրտումը չէին մնացել: Էլ ո՞վ կտար նրա մտքումը բարկություն, չարություն, նախանձ, ատելություն, չկամություն, բախլություն. բոլորը, բոլորը ջնջվել, փչացել էին: Հիմիկ էր իմանում, թե ժամ գնալն ի՞նչ ա, աղոթքն՝ ընչի՞ համար, պատարագի գորությամն՝ ի՞նչ:

Արա՛րիչ իմ, մարդ որ մտածի, թե քանի՞ օր, քանի՞ տարի կյանք ունինք, թե աստված մեզ ստեղծել ա, որ օր քաշենք, իր բարությունը վայելենք, թե մեր աչքն ա՛ մեկ բուռը հողը, մեր տեղն ա՛ երկու գազ կամ ոտնափոխ գերեզմանը, թե մեր առաջին էլ կա էն օրը, որ է՛ս հիանալի երկնքի պայծառ դեմը, է՛ս սիրուն երկրի ծաղկազարդ սարերն ու ձորերը մեր աչքիցը պետք է փակվին, խոր, սառը, մութը գետնի տակին մարներս՝ որդունք, ոսկորներս փոշի պետք է դառնան, ու ո՞վ ա խաբար, թե ո՞ր աթրաֆի տակն, ո՞ր երկրի պուճախն ընկնի, էլի ասում են, ու աչքերիցս արտասունքը թափում ա, ջանս փշաքաղ ըլում: Որ մտածենք, թե է՛ս անկաշը, որ չար բանի էնպես քաղցր դեմ ենք անում, մեկ օր պետք է խլանա, է՛ս աչքը, որ չի՛ ուզում, թե ուրշի աչքումն էլ փոքր լիս տեսնի, մեկ օր պետք է քոռանա, կիրանա, փշվի, է՛ս լեզուն, որ օձի պես օրը հագարին կծում ու յաղու ա տալիս, մեկ օր պետք է պապանձվի, չորանա, քրքրվի ու օրթունքի կերակուր դառնա, բա՛ս էլ շարություն մեր մտքովն ա՛նց կկենա: Բաս չե՞նք ուզենալ, որ ամենին պաշտենք, պատվենք, սրբի տեղ գլխներովը պտիտ գանք:

Աչքըներս սովորել ա, սիրտըներս սատել, մտքըներս քարացել: Ժամ որ գնում ենք, հենց իմանում ենք, թե, էն ա, ամեն բանից պրծանք, պարտքըներս տվինք, որ մեկ քանի խաչ հանեցինք էրեսներիս, մեկ քանի ծունդը դրինք, պատարագի էրես տեսանք, պասըներս բաց արինք, սրբություն առանք: Ինչ ասում են, մեզ համար մեռած ա, մեզ չի՛ ազդում, չունքի մեր սրտի բառը չի՛, մեր լեզվի խոսքը: Ուրըշներն ասում են, մենք էլ անկաշներս կախ արած, աչքըներս ցցած՝ լսենք-չլսենք, տեսնինք-չտեսնինք, ե՞րբ ա մեր սիրտը մեկ օր վառվում, որ իմանանք, թե էս ի՞նչ հրաշք ա, որ աստված ամենաբարին մեզ համար ստեղծել ա, մենք ի՞նչ ենք, որ մեր ասած գոհությունը, փառաբանությունը, ծունրը, երկրպագությունը աստծու սուրբ առաջին ի՞նչ ըլի: Պետք է մտածենք՝ ո՞վ ա աղքատ, որ նրան օգնենք. ո՞վ ա հիվանդ, որ նրան մխիթարենք. ո՞ւմ են զրկում, գնանք, նրան թափենք: Ո՞ւմ սիրտը նեղացրինք, գնանք, էլ ետ հաշտվինք: Թե սիրտըներս մաղձով, թունով, հագար մեկ դառնությունով լիքը մտնում ենք, լիքը դուս գալիս, էլ ի՞նչ օգուտ մեզ: Հենց պետք է մե՞ռնինք, որ սիրտըներս թանուզանա՞, հենց պետք է դժոխքի էրեսը տե՞սնինք, որ աշխարքիս համն իմանա՞նք, հենց պետք է հո՞ղը մտնինք, որ ձեռն ածենք, թե, երա՛բ, մեկ իսան կքթնվի՞, որ էրեսը տեսնինք, լեզվըներս նրանց լեզվին առնի, ականջներս նրանց ձեռն իմանա՞:

Ա՛խ, մտածի՛ր, թե որ հնար ըլեր՝ մեռած վախտո գերեզմանիդ տակիցը դուս գայիր, էլի է՛ն խելքը, է՛ն գորությունն ունենայիր, որ հիմիկ ունիս, չէի՞ր ուզիլ էն մարդի ոտը համբուրիլ, որ գերեզմանիդ մոտովն անց կացալ: Չէ՞իր ուզիլ էն մարդին խտտես, արտասարնքով էրեսը լվանաս, էրեսն էրեսիդ կպցնես, բերանը՝ բերնին, փարվիս, էլ դռշիցը պոկ չի՛ գաս, որ քեզ մեկ «Աստված հոգին լուսավորի՛» ասեց կամ գերեզմանիդ վրենն մոմ վառեց: Չէ՞իր ուզիլ, որ է՛ն հողն էլ ջուր անես, խմես, որ քո սիրուն աչքերդ ծածկել էր, քո ազնիվ պատկերը փշացրել, քո անույշ լեզուն, քո քաղցր շունչը բռնել, պապանձացրել, է՛ն քարն էլ պաշտես, որ քեզ դայիմ բռնած ուներ: Բաս հըմիկ ի՞նչ ա էլել, որ խելքդ՝ վրեդ, սիրտդ՝ փորումդ, միտքդ՝ գլխիդ, էդպես բաներ չե՞ս մտածում: Ա՛խ, սիրելի, երանի թե էս սհաթին իմ սրտումը ըլերի ու իմանայիր, թե ի՞նչ ծով ա պտիտ գալիս սրտիս միջումը: Ձեր էրեսներիցը մեկ օր պետք է գրկվիմ, ձեր քաղցր լեզուն ու ձենը մեկ օր պետք է շլսեմ, ձեր ազնիվ երեսը մեկ օր պետք է չտեսնիմ, հոգվույս սի՛րելիք, բա՛րեկամք, սի՛րեկամք, դո՛ստ, ը՛նկերք, իմ բոլոր պատկերակից մարդիկ: Դուք ինձ գերեզմանը կդնեք, դուք իմ հոգուս ողորմի կտաք, դուք իմ էրեսիս հող կքցեք . կըլի, թե բազրնի սիրտը մրմնջա, կըլի, թե բազինն էլ մեկ կաթ արտասունքի ինձ արժանի համարի . բայց, ա՛խ, լեզուս պապանձվում ա, որ միտք եմ անում, ձեռներս թուլանում . . . Ա՛խ, մեկ դարտակ շնորհակալություն էլա իմ բերնիցը չե՛ք կարող լսիլ: Էլ ի՞նչ եմ անում դժոխքը: Քանց էս էլ մեծ դժոխք ո՞ր կըլի, որ ձեզանից հեռանամ, ձեր խոսքը չիմանամ, ձեր էրեսը չտեսնիմ:

Էս տեսակ մտածումնք էին մեր խեղճ հայկորի ուշ ու միտքը բռնել, գրավել: Ուզում էր տերտերի փեշերն էլ համբուրի . էրեսին էր քսում, աչքերին էր քսում, նրա ձեռը իր ծոցն էր տանում յա բերնին էր դնում ու հոտ քաշում: Նաչար քահանեն մնացել էր մաթալ . թե աչքին էր հուպ տալիս, բերնիցն ու քթիցն էր ծուխ դուս գալիս . թե ձեռը բերնին էր դնում, աչքերն էին իրանց աղի ծովը բաց թողում: Ասեր, ինչ անց էր կացե՛լ . . . վախում էր, թե ողորմելի ծերը գնա, էլ ետ չի՛ գա . թե չէ՛ր ասում, ի՞նչպես կմնար բանը թաքուն, աշխարքը դնբոնբում էր: Բալքի թե որդին մեռներ, ու հոր աչքը մնար կարոտ, որ մեկ էրեսն էլա տեսնի: Ի՞նչ աներ, աչքը մնացել էր դռանը . ինքը դիմիշ չէ՛ր անում, որ ջրատար հայկորի էլած հոգին իր ձեռին դուս գա . սիրտը քրքրվում էր, աղբրները կտրատվում էին, մնացել էր էրկու սրի արանքում . դվորը շարժում էր, իրան էր

կտրում:

— Օհանե՛ս ջան, ո՛րդի, վե՛ր կաց, մի քիչ գնանք դուս, մա՛ն գանք, Էրեսներիս հով դիպչի, ինչ ենք տան պուճախը բռնել, նստել: Օրը տաքացել ա, հավեն կոտրել . գնա՛նք, աստծու Էրեսն էլ մի տեսնինք, գեջդանգեջ բերանը բաց արեց Էրվելով աստվածահոգի քահանեն ու տանուտերի գլխին, միրքին պաշ անելով՝ ուզում էր մեկ միանով վեր կացնի, որ բալքի թե դուս գնալիս՝ ձենն անկաջն ընկնի, շիմանա, թե ի՞նչ խաբար ա, ուրըշների հետ խառնվի, գնա, իրան աչքովը տեսնի, չունքի որ անկաջի լսածն ուրիշ ա, աչքի տեսածն՝ ուրիշ, ու քանի ցավը հեռու ա, ավելի ա քյար անում, բայց երբ առաջներիս ա, մնում ենք թմբրած, մինչև յարեն իրան-իրան սկսում ա կամաց-կամաց սզլթալ, մրմնջալ ու ետո սաղանալ:

— Էս մեկ թասն էլ խմե՛նք, տերտեր ջա՛ն, ետո ո՞ր տանում ես, տա՛ր ինձ . այսուհետև քո եսիրն եմ, քո շունն եմ . որ գլուխս կոխես էլ, ձեն չե՛մ տալ: Ախր Աղասուն էլ Էսօր, սաղ օրը չե՛մ տեսել . առավոտը տանիցը դուս ա գնացել, չի՛ Էկել . բաս նրա ջիրիդ խաղալը չի՞ պետք է տեսնիմ, բաս նրա աչքերին չի՞ պիտի պաշ անեմ: Առանց նրան կես սհաթ չե՛մ կարալ սպրիլ: Գնա՛նք, ա՛չքիս վրա, կենդանություն, աստված կարգիդ հաստատ պահի:

Շենց ասեց՝ «Աղա՛սի ջան, գյո՛գ բալասի (աչքի որդի), Էս խմում եմ քո արևասաղաղին, արևի՛դ մեռնիմ... », հենց բռնես՝ մեկ թոփի գյուլլա տրաքեց, դուռն ու փանջարեն ջախըբուրդ արեց, դուզ ճակաստի մեջտեղին դիպավ, դուղն ու բեհնը տաղըթմիշ արավ, Է՛նպես քամակի վրա գետնին դիպավ մաշված, չորացած հալկորը ու մնաց մորթած ոչխարի պես սուսը-սասը կտրած, ընկած հենց Է՛ն սհաթին, որ վեր էր կացել, գդակն ուզում էր գլխին դնի, փետը ձեռն առնի, որ դուս գնա:

Աղասին ո՞ր ա... Աղա՛ ջան... Աղասուն տարա՛ն... գլխի՛ս տեր... տններս քանդեցի՛ն... Աղա՛ ջան... օջա՛խդ խավարացրի՛ն... իմ սա՛ր ջան... դո՛ւող փակեցին, ի՛մ գլուխ... Աղա՛... դա... դա... սի... Աղա՛սի, Աղա՛սի, Աղա՛սի, Աղա՛սի... հրես Էկա՛ն, հրես տանո՛ւմ եմ... ձեռները կապեցին... ոտները բխով դրին... վա՛յ... վա՛յ... վա՛յ... աչքս փորեցին... ո՞ւմ էի մեկ չոռ ասել, որ առաջս Էկավ... Գնացե՛ք, հասե՛ք, Էն սուրահի բոյին մտիկ արե՛ք... Տեսե՛ք, ի՞նչպես ա

ջիրիդ խաղում... Գալիս եմ, գալիս, Աղա՛սի ջան... սաքր արա՛, որ մեկ չարսավս քցեմ, գլուխս կապեմ... Տո՛, տնաքանդի աղջիկ... մեկ ձեռներդ էլա բարձրացրո՛ւ... Ի՞նչ ես փետացել, էդտեղ կաղնել... Վա՛յ... վա՛յ... վա՛յ... ամա՛ն, էրվեցի՛, խորովեցի՛... Չորանա՛ք դուք, ա՛յ ձեռներ... Խավարի՛ք դուք, ա՛յ աչքեր... Հարսի ջան, խաղա՛, է՛: Տո՛, մեկ կոներդ բարձրացրո՛ւ, է՛հ. Վարդի՛թեր ջան, ի՛ն մանիշակ, ի՛ն սմբուլ, ի՛ն ալվան լալա՛գար, ի՛ն խնկան ծաղիկ... աչքերի՛դ մեռնիմ... Էրեսի՛դ մատաղ գնամ... Ի՞նչ ես ձեռներդ խաշել... Ի՞նչ ես քեզ ջարդում... սպանում... Չանգուն մոտիկ ա, մի քիչ կա՛ց, Աղասուն ճամփու դնե՛նք... Դեռ նրա հոգին երկինքը չի՛ հասած... մենք նրանից առաջ կէրթանք էնտեղ: Դարդ մի՛ անիլ... Անկաշ արա՛, մի Աղասու խաղն ասեմ...

Աղասի՛ ջա՛ն, գըլ... խի՛դ... դո՛ւր... բա՛ն...
Դու... ես... մեր... թա՛գն... ու... պարծա՛նքը...
Թա՛գն է՛լ գնա՛ց... պարծա՛նքն է՛լ...
Թո՛ւրն է՛լ գնա՛ց... թվա՛նքն է՛լ...
Տո՛ւնս է՛լ քանդվե՛ց... պուճա՛խս է՛լ...
Ա՛չքս է՛լ փորվե՛ց... ումբը՛ս է՛լ:

Աղասի՛ ջան, Աղասի՛... Տո՛, ջրատա՛ր... քանի՞ քնիս. լա՛վ ա, լա՛վ... Գնա՛... որդուդ տարա՛ն... գնա՛, ջուրն ընկի... մենք էլ էս ա, գալիս ենք:

Էս սհաթին էր, որ ողորմելի հերը տասն անգամ գնաց է՛ն դիմեն, էլի ետ էկավ... Քանի որ գլուխը վեր էր քաշում, հենց իմանաս, էլի թաքրար խփում, նրան անդունդն էին տանում... Չահել, քսան տարեկան հարսը մեկ կողմն էր գլուխը ծեծում, ջարդում, մազերը քրքրում, իր խեղճ պատավ կնիկը՝ մյուս: Էլ հաքրներին շոր չէ՛ր մնացել, էլ էրեսներին սաղ տեղ չկար, բոլոր ճղել, քրքրել էին. արհնր լաշակ, օշմաղ, ճակատ, դոշ շիլի պես ներկել էր: Ինչ պատի հարսն էր անում, աստված ո՛չ շիանց տա: Բարձր ձեռով լար՝ ամոթ էր... Էս պատճառով սիրտը դիս ավելի էր էրվում, խորովվում... ուզում էր դոշը պոկի, գնա, բաշնրվեր ընկնի... Առաջին խաբարն որ իմացել էին, նրանք էլ հենց, խելքը թոցրածի պես, հացատանը, որը մեկ պուճախում էր անշունչ մնացել, որը մյուսումն: Նրանց

տեսած էրագներն էլ պակաս սարսափելի չէին... Մորը՝ ջիրիդ խաղալիս էոավ:
Հարսի աչքին երևում էր, թէ հարսանինպես էր երևում, թե Աղասու ձին
բուդուրմիշ էլավ, վեր ընկավ. հենց էն ա, վրա վագեց, որ որդուն խտտի, վեր թք
էր, հարամիք վրա տվին, Աղասին մեկ բոզ ձիու վրա նրստած՝ նրանց առաջ
արեց, թրով ծեծելով՝ թոզ ու դումանունը կորավ: Իր թայդաշ հարսներն ուզում
էին, որ իրան բռնեն. փեշը թափ տվեց, ուզում էր, որ նրա ետևիցը կորչի, երեսի
վրա վեր ընկավ. աչքը բաց արեց, տեսավ, որ տունը գլխին պտտում ա: Անց
կացած բաները որ միտքը չէկավ, էնպես մեկ ծվաց, ծղրտաց, որ ձենը երկինքը
հասավ, պատերը գրգնդացին: Էս ձենի վրա կեսուրն էլ, հենց բռնիր, հինգ գագ
ծուլ էլավ, հենց բռնես, մեկ թուր ջիգյարը խրեցին. հարայ տալով, մագերը
պոկելով՝ հարսնի կոնիցը բռնեց, դուս թռավ ու իր կիսամեռ մարդի առաջին
թավալ-թավալ էր տալիս, գետինը պոկում, գլխին հող ածում ու նոր մորթած
հավի պես, որ դեռ քանի արինը տաք ա, ոտն ու էրեսը քարերին էր ծեծում,
ինչպես որ տեսանք: Ա՛խ, ես չե՛մ ուզում բանը երկարացնեմ, թե չէ նրանց
արածն ու ասածն լսողի սիրտը կէրեն, կփոթոթեն: Էս ձենի վրա էր, ինչպես
ասեցի, որ մեր անբախտ ծերունին բիրադի վե՛ր թռավ, էլ ո՛չ գդակ, էլ ո՛չ քուրք
հարցրեց, տանիցը բողալով, գլուխը ծեծելով, միրուքը պոկելով դուս ընկավ ու
հոգին բերնին հասած՝ գլորվելով, տրորվելով իր որդու ոտի տակին գետնին
դիպավ ու թրպրտում էր: Ընչանք էն տեղ հասնիլը հարյուր տեղ վեր էր ընկել,
հարյուր տեղ ոտն ու ճակատը քարին էր առել, գլխումն ու ջանումն էլ սաղ տեղ
չէ՛ր մնացել, հագար քարի էր դիպել ու յարալու-փարալու էլել, ձնի նման
սիպտակ միրուքը արնի մեջը սատել, շանին էր կպել, ու հմկ էլ որդու ոտները
լիզում էր, որ մեկ թուր էլ իրան խփի, որ շուտով էս դառն աշխարքիցս պրծնի:

Վա՛յ է՛ն ազգին, որ աշխարքումս անտեր ա,
Վա՛յ է՛ն երկրին, որ թշնամու գերի ա,
Վա՛յ է՛ն խալխին, որ ինքն իր կյանքն, աշխարքը
Չի՛ պահպանիլ ու հարամու ձեռ կտա:
Ո՛վ որ սարեր կէրթա իրան ֆորսն անի,
Ո՛վ որ կուզի տեղը նստած մուլք դատի,
Անտեր ազգին նրա գյուլլեն կդիպչի,
Անտեր գլուխն նրա քիսեն կլցնի:

Հավատ, օրենք, տուն, ընտանիք, սրբություն
Հողի, քարի հետ կքավին, կփշանան,
Թե ճար ունիս, մի՛ տար նավիդ զլուխն իրան,
Աչքդ թեքեցիր՝ ծովի տակին կբացվի:
Թե մեկ ազգ իր ջիլավն, յախեն թշնամուն
Իրան-իրան կտա, կմնա անվաթան:
Կատաղած ծովն ի՞նչ կհարցնի լաց, շիվան,
Նրա ֆրթնեն (ալիքը) ո՛չ սիրտ ունի, ո՛չ հոգի
Դատած արջը՝ փնչացնելով դուս պրծավ,
Սարեր, ձորեր սասանում են ձենիցը.
Ամեն՞դ գառը, ո՞ր ես կանգնել դու անցավ,
Քեզ կքրքրի՛, փախի՛ր նրա ձեռիցը:
Դաշտ ու գետին դմբդմբում են, դղրդում,
Ամպի գոռոցն աշխարքն իրար գլխով տալիս.
Ա՛նցվորական, ի՞նչ ես ճամփիդ մղկտում,
Գնա՛ Էլա մեկ քարի տակ, որ պրծնիս:
Ա՛խ, արեգա՛կ, բարի՛ հրեշտակ, մե՛ր մտի,
Ի՞նչ ես կանգնել, սիրուն աչքերդ բաց արել.
Հայի համար որ դուս էլ չգաս դու իսկի,
Դարդ չի՛ անիլ: Վաղուց է նրա աստղը թեքվել:
Թախտ, ապարանք, զենք, զարդարանք փշացան,
Թագավորներ, իշխանք, քաղաքք հողը մտան,
Էլ ո՞վ նրանց էթմներին խեղճ կգա.
Մեկ թշնամու սրտումն մրգամ աստված կա՞:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼԽԻ ՎԵՐՉԸ